लोकमानस

loksatta@expressindia.com

‘विकासगंगे’त मतदारच वाहून जातील

‘सांगाड्यासाठी साठमारी!’ हा अग्रलेख वाचला. गिधाडे बाहेर पडली आहेत आणि सांगाड्यातून शेवटचा मांसाचा तुकडा काढेपर्यंत ती स्वस्थ बसणार नाहीत. महाराष्ट्रातील महापालिकांच्या निवडणुका का आणि कोणासाठी होत आहेत, असा प्रश्न पडतो. आज भारतात लोकशाही आहे, असे म्हणता येईल का? जास्तीत जास्त ‘खासदारशाही’, ‘आमदारशाही’, ‘नगरसेवकशाही’ म्हणता येईल. या ‘शाहीं’मध्ये ‘आम’साठी काहीही नाही.

मतदारांनीच या ‘शाहीं’ना जन्म दिला. दशकभरापासून या देशात वाहणारी ‘विकासगंगा’ मतदारांना त्यांच्या पापांमुळे जलसमाधी देईल, असे वाटते. आजचे राज्यकर्ते, सोन्याच्या अंड्यांवर समाधानी नाहीत, ते कोंबडीच कापण्यासाठी उतावीळ आहेत. आपण भाग्यवान आहोत की सूर्यप्रकाश आणि हवा यावर अद्याप कर आकारला गेला नाही. जर आपण आपल्या कुंभकर्णी झोपेतून उठलो नाही तर तो दिवस दूर नाही.

■ **ललित अंबळकार,** अकोला

निवडणुका कशासाठी घ्यायच्या?

‘सांगाड्यासाठी साठमारी’ हा अग्रलेख (१७ डिसेंबर) वाचला. आज शहरांना भेडसावणाऱ्या समस्या वर्षानुवर्षे जैसे थे असताना त्या पालिकांचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या पुढाऱ्यांना त्याविषयी फार आत्मीयता दिसून येत नाही. मुळात निवडणुका कशासाठी घेतल्या जातात, हाच एक संशोधनाचा विषय आहे. आजच्या निवडणुका केवळ आर्थिक ताकदीवर लढवल्या जातात. पैशांतून सत्ता व सत्तेतून पैसा हे राजकीय गणित लपून राहिलेले नाही. त्यामुळे सर्वसामान्य लोक मग ते कितीही विकासाभिमुख असोत, निवडणुकांच्या फंदात कधी पडत नाहीत. आज अस्ताव्यस्त वाढणाऱ्या शहरांना पाण्यासह इतर मूलभूत सुविधांसाठी झगडावे लागत आहे. प्रदूषण, वृक्षतोड, भटके श्वान यांसारख्या समस्यांवर ठोस उपाय नाहीत. गेल्या काही वर्षांत निवडणुका झाल्या नसल्या तरी त्याचा काही परिणाम शहरांवर झालेला नाही. त्यामुळे आता निवडणुका घेऊन काय साधणार, हा प्रश्न आहे. उमेदवारांनी शहराप्रति, किमान आपल्या प्रभागाप्रति तरी स्वतःचे विचार लोकांसमोर जाहीर केले पाहिजेत. तसे होत नाही. राजकीय पक्षांकडून उमेदवारी मिळवण्यासाठी धावाधाव, प्रसंगी पक्षबदल, मतांसाठी साम, दाम, दंड, भेद निती वापरली जाते. नवे नगरसेवक विकासोत्सुक निपजतील ही शक्यता धूसरच.

■ **वैभव पाटील,** घणसोली (नवी मुंबई)

जी रामजी भाजपच्या अपयशाचे स्मारक?

‘नाव पुसून गांधी कसे पुसले जातील?’ हा ‘अन्वयार्थ’ (१७ डिसेंबर) वाचला. गांधीजींच्या पाठीशी फक्त सरकारी कार्यालयातील भिंती आहेत परंतु सध्याच्या भाजपच्या राज्यात या भिंतीच बदलण्यात येत आहेत. काही कार्यालयांच्या भिंतींवर राष्ट्रपती द्रौपदी मुर्मू आणि पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांचेच फोटो झळकत असतात. मोदींच्या पहिल्या सत्ताकाळात गांधी एवढे प्रिय झाले होते की त्यांचा केवळ चष्माही स्वच्छता अभियानाचे द्योतक ठरला होता. परंतु आता मोदीजी स्वतःच्या तिसऱ्या सत्ताकाळात एवढे पुढे गेले आहेत की त्यांना गांधीजी आवडेनासे झाले आहेत, म्हणून २० वर्षांपूर्वी सर्वसहमतीने सुरू केलेल्या मनरेगाचे नाव ‘जी रामजी’ करण्यात येत आहे. संसदेत मोदींनी मनरेगाला काँग्रेसच्या अपयशाचे जिवंत स्मारक संबोधले होते आणि आता हीच योजना जी रामजी हे नाव बदलून, मर्यादित स्वरूपात आणली जात आहे हे भाजपच्या अपयशाचे स्मारक समजायचे का? मनरेगाचे नाव बदलताना केंद्र सरकारचे या योजनेतील योगदानही कमी करून राज्यांवर भार टाकला जात आहे, परंतु राज्यांना हा आर्थिक भार सहन झाला नाही तर काय? आधीच महाराष्ट्रात लाडकी बहीण योजनेमुळे विविध योजनांसाठी निधीचा तुटवडा भेडसावत आहे. जी रामजीचेही तसेच होणार नाही ना? स्वातंत्र्य लढ्यापासून गांधीजींचे नाव देशातील जनतेच्याच नाही तर जगभरातील लोकांच्या मनांवर कोरले गेले आहे, ते असे योजनांची नावे बदलून पुसले जाणार नाही.

■ **शुभदा गोवर्धन,** ठाणे

पैसे नसतील, तर योजना राबवणार कशी?

‘नाव पुसून गांधी कसे पुसले जातील?’ हा ‘अन्वयार्थ’ (१७ डिसेंबर) वाचला. पंडित नेहरूंपासून ते डॉ. मनमोहन सिंग यांच्यापर्यंत कोणत्याही पंतप्रधानांच्या कार्यकाळात जुन्या योजनांची नावे बदलण्याचा असा सपाटा लावला गेला नव्हता. पण मोदी सरकारने ११ वर्षांच्या कार्यकाळात ३२ योजनांची नावे बदलली. मोदी सरकारला नेहरूंची ॲलर्जी आहे, हे स्पष्टच आहे, पण आता ते महात्मा गांधींचे नाव पुसायला निघाले आहे.

गांधींनी जगाला सत्य आणि अहिंसेचा मार्ग दाखविला आणि जगाने गांधींचे तत्त्वज्ञान स्वीकारले. रोजगार हमी योजना प्रथम महाराष्ट्रात १९७२ साली सुरू झाली. केंद्रात २००५ साली यूपीए सरकारच्या काळात मनरेगा नावाने ही देशपातळीवर राबवण्यात आली. गरीब माणसाला रोजगार मिळावा, कोणीही उपाशीपोटी राहू नये हा त्यामागचा उद्देश होता. या योजनेसाठी केंद्र सरकार शंभर टक्के निधी देते. आता जी रामजीचा बराचसा भार राज्यांवर टाकण्यात येणार आहे. ६० टक्के निधी केंद्र सरकार देणार तर ४० टक्के निधी राज्य सरकार देणार. ज्या राज्यांची आर्थिक स्थिती चांगली नाही, ती राज्ये हे ४० टक्के कोठून आणणार? मग तिथे ही योजना कशी राबवणार? काम मिळणार की नाही? कोणत्याही योजनेत काळानुसार बदल होतात त्याला विरोध नाही. परंतु महात्मा गांधींचे नाव हटविण्याची आणि मूळ योजना एवढी कमकुवत करण्याची गरज नव्हती.

■ **सुनील कुवरे,** शिवडी (मुंबई)

केवढा हा तर्काधिष्ठित विचार!

‘अक्रमने मारले, अहमदने वाचवले!’ हा अग्रलेख (१६ डिसेंबर) वाचला. लेखातील एक वाक्य अधोरेखित करतो, ‘हा देश धर्माच्या, वंशाच्या आधारे हजारो निरपराधांचा अकारण जीव घेत असेल तर त्याची प्रतिक्रिया धर्माच्याच आधारे उमटल्यास ती गैर कशी?’ हिंदुस्थानात मात्र ‘लोकसत्ता’ची भूमिका प्रतिक्रिया देणाऱ्या समुदायाच्या पूर्णपणे विरुद्ध असते. केवढा हा तर्काधिष्ठित विचार! असो, समजुतीला इंजेक्शन नाही हेच खरे.

■ **सीए सुनील मोने**

विश्वगुरू म्हणवून घेणे सोडून द्यावे

‘सावकाराचे कर्ज फेडण्यासाठी शेतकऱ्यावर मूत्रपिंड विकण्याची वेळ’ ही बातमी (लोकसत्ता- १७ डिसेंबर) वाचली. जानेवारी ते सप्टेंबर २०२५ या कालावधीत ७८९ शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्याचे वृत्त नुकतेच प्रसिद्ध झाले. याआधी १३ मार्च २०२५ रोजी बुलढाण्यातील राज्य पुरस्कारप्राप्त युवा शेतकरी कैलास अर्जुन नागरे यांनी धरणाचे पाणी गावात सोडले जात नाही म्हणून आत्महत्या केली. या पार्श्वभूमीवर चंद्रपूरचे रोशन कुळे यांनी आत्महत्या केली नाही म्हणून त्यांचे कौतुक करावे की कर्ज फेडण्यासाठी त्यांच्यावर मूत्रपिंड विकण्याची वेळ यावी याबद्दल खंत वाटावी, असा प्रश्न पडतो.

एकीकडे ही स्थिती असताना सरकारी बँकांनी १० वर्षांत १२.०८ लाख कोटी रुपयांची कर्जे निर्लेखित केली, हजारो कोटी रुपयांची कर्जे घेऊन मोठ्या कर्जदारांचे देशाबाहेर पलायन, १५,१६१ कोटी रुपयांच्या गैरव्यवहारप्रकरणी मोठ्या उद्योजक बंधूंना केवळ ५,१०० कोटी रुपये भरून पापमुक्त करण्याचे सर्वोच्च न्यायालयाचे आदेश या बातम्या वाचून प्रश्न पडतो की देशाच्या जीडीपीमध्ये सुमारे १८ टक्के वाटा देणारा, देशाला अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण करणारा शेतकरी शेती करतो हा त्याचा गुन्हा आहे काय? कर्जाच्या बाबतीत हा भेदभाव का? शेतकऱ्यास सावकाराकडून अवाच्या सवा दराने कर्ज घ्यावे लागणे, ओल्या-सुक्या दुष्काळनासारख्या नैसर्गिक आपत्तीत वेळीच मदत न मिळता बँकांचे, सावकारांचे तगादे मागे लागणे, शेतमालास उत्पादन-खर्च आधारित भाव न मिळणे, यामुळे त्याला जर आत्महत्या करावी लागत असेल किंवा अवयव विकावे लागत असतील आणि त्यावर आपल्याला उपाय करता येत नसतील तर आपण स्वतःला विश्वगुरू वगैरे म्हणवून घेणे सोडून द्यावे. शेतकऱ्यांच्या या भीषण अवस्थेकडे दुर्लक्ष करून आपली वाटचाल जर जगातील तिसऱ्या मोठ्या अर्थव्यवस्थेकडे होणार असेल तर ती शेतकऱ्यांच्या मृतदेहांवरून जाणारी आणि आत्मवंचना करणारी ठरेल.

■ **उत्तम जोगदंड** (कल्याण)

समाजस्वास्थ्यासाठी लग्नसंस्था महत्त्वाचीच!

स्मृती मनधाना फसवणूक झाल्याचे लक्षात येताच लग्न मोडण्याचा निर्णय घेते, तो तिला लाभलेल्या विचार, व्यवहार स्वातंत्र्यामुळेच. हिंदू व्यवस्थेविरुद्ध आवाज उठवणे हे जया बच्चन यांचे राजकीय कर्तव्यच आहे. त्याचा संदर्भ देऊन कुटुंब व्यवस्था आणि लग्नसंस्था निरुपयोगी ठरवणे समाज उद्ध्वस्त करणारे ठरेल, असा दावा करत ‘निसटता स्वर्गातल्या गाठी...’ या अग्रलेखाचा (१३ डिसेंबर) प्रतिवाद करणारे टिपण...

धनंजय कुलकर्णी
माजी सिनेट सदस्य, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ आणि माजी राज्य संयोजक, विद्यापीठ विकास मंच
dhnanjaykulkarni@gmail. com

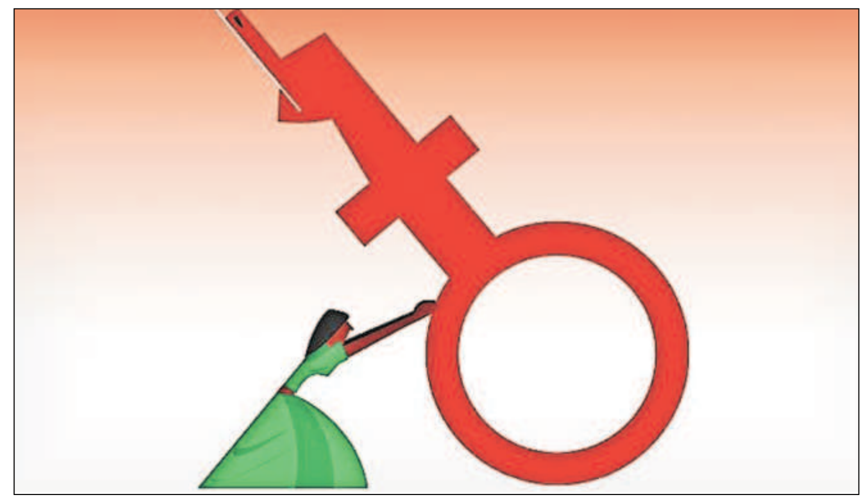

‘निसटता स्वर्गातल्या गाठी...’ हा अग्रलेख भारतीय कुटुंब व्यवस्थेतील समस्यांवर प्रामुख्याने कुटुंब संस्थेचा आधार असलेल्या लग्नसंस्थेवर काही घटना, प्रसंगाच्या आधारे आघात करणारा आहे. येथे पुरुषप्रधान कुटुंब व्यवस्था, स्त्रीचे कुटुंबातील दुय्यम स्थान, स्त्रीच्या व्यक्तिमत्त्व विकासात कुटुंब व्यवस्थेच्या मर्यादा याचे समर्थन करण्याचा कोणताही हेतू नाही, हे आधीच प्रथमच स्पष्ट करतो, नंतर ‘स्त्री स्वातंत्र्याचे विरोधक’, ‘पुरुषप्रधान संस्कृतीचे समर्थक’ अशा शेलक्या विशेषणांनी आमची खिल्ली उडवण्याचा प्रयत्न होऊ नये म्हणून हा खुलासा.

मुळात या लेखात आता लग्नसंस्था कालबाह्य झाली आहे या जया बच्चन यांनी एका मुलाखतीत व्यक्त केलेल्या मताचा संदर्भ देऊन लग्नसंस्थेला असलेल्या विरोधाचे समर्थन केले आहे. या मताच्या समर्थनासाठी भारतीय संघातील माहिला क्रिकेटपटू स्मृती मनधानाने तिचा प्रियकर व भावी पतीकडून झालेल्या फसवणुकीमुळे ठरलेले लग्न, लग्नाच्याच दिवशी मोडले, या ताज्या घटनेचा प्रमुख संदर्भ दिला आहे. लग्न व्यवस्थेला विरोध करून स्त्री स्वातंत्र्य व स्वायत्तता याचे कारण देतानाच एकूण कुटुंब संस्था टाकाऊ नाही, हेही नमूद करण्यात आले आहे. एवढी प्रस्तावना केल्यानंतर या लेखाचा प्रतिवाद खालील मुद्द्यांच्या आधारे करता येतो-

प्रथम स्मृती मनधानाने आपला प्रियकर व भावी नवरा आपल्याशी एकनिष्ठ नाही हे समजताच लग्न मोडण्याचा निर्णय घेतला, हा अभिनंदनीय निर्णय आहे. तिच्या या निर्णयावर समाजातून टीका झाल्याचे वृत्त नाही. उलट कुटुंब व्यवस्थेत, लग्न व्यवस्थेत पती-पत्नीने परस्पर विश्वासाने संसार करणे अपेक्षित आहे. त्यामुळे स्मृती मनधानाने लग्नसंस्था व कुटुंब व्यवस्थेच्या तत्त्वांचा आदरच केला आहे. हिंदू विवाह कायद्याने एक विवाह करण्यास परवानगी दिली आहे. विवाहबाह्य संबंध त्याज्य मानले आहेत. हे स्वस्थ समाज व्यवस्थेसाठी योग्य आहे. परिणामी स्मृती मनधानाचे उदाहरण घेऊन विवाह संस्थेवर, कुटुंब व्यवस्थेवर टीका करण्यामागील हेतू, या समाजात कोणतीही व्यवस्थाच असू नये, असे सुचवण्याचा आणि मुक्त समाज व्यवस्थेचे समर्थन करण्याचा आहे, असे म्हणणे चूक ठरणार नाही.

समाजात, कुटुंबात स्त्रियांवर होणाऱ्या अत्याचारांच्या अनेक घटना समोर येतात. काही कुटुंबांत स्त्रीच्या आचार-विचारांवर, व्यवहार, कृतींवर अनेक बंधने असतात. त्यामुळे तिची कोंडी होते. प्रसंगी तिला शारीरिक अत्याचारांसही तोंड द्यावे लागते. या साऱ्या समस्यांमागचे कारण म्हणजे पुरुषी अहंकार. स्त्रीला घरात असणारे दुय्यम स्थान, आर्थिक स्वातंत्र्याचा अभाव, कमी शिक्षण, स्त्रीला केवळ भोगवस्तू समजण्याची मानसिकता, तिला चूल व मूल एवढेच सीमित ठेवण्याची वृत्ती, असे सातत्याने ऐकवण्यात आले आहे. या व इतर स्त्रीविषयक समस्यांचा परिणाम म्हणून कुटुंब व्यवस्थाच नको, विवाह संस्थाच नको असे विचार मांडणे हे रोगापेक्षा उपाय भयंकर अशा स्वरूपाचे आहे. परिणामी संपूर्ण समाज व्यवस्थाच उद्ध्वस्त करणारा हा उपाय आहे.

मुळात कुटुंब हे व्यक्तीला लहानपणापासून वार्धक्यापर्यंत जीवनाच्या प्रत्येक टप्प्यावर सुरक्षा देते. हा एक सार्वत्रिक अनुभव आहे. या अनुभवाला अपवाद आहेत पण त्यांचे प्रमाण अत्यल्प आहे. येथे स्त्रीचा जन्म नाकारणारे आणि त्यासाठी भ्रूणहत्येचे पातक करणारे आहेत. पण त्याहीपेक्षा अधिक स्त्री जन्माचे स्वागत करणारे, मुलीला प्रेम देणारे, कन्येला लाडाने वाढवणारे, संगोपन करणारे, मुलीचे विश्व व्यापक करणारे, तिच्या कला-कौशल्यांनुसार, आवडीनिवडीनुसार शिक्षण घेण्याची संधी देऊन तिचा पूर्ण विकास होईल असा विचार करणारे आई-वडीलही आहेत. हा सार्वत्रिक अनुभव नाकारण्यात काय अर्थ आहे?

अनेक कुटुंबात पती, सासू, सासरे, दीर, नणंद यांनाही विवाह करून आलेल्या सुनेचे कौतुक असते. तिला मानाचे स्थान दिले जाते. एक कुटुंब म्हणून सर्व जण परस्परांना आधार देतात, सुख दुःखांत सहभागी होतात. स्त्रिया आपल्या इच्छेनुसार व आवश्यकतेनुसार नोकरी व्यवसाय करतात हा सर्व स्तरांवरचा अनुभव आहे. हे नाकारून चालणार नाही. सबब कुटुंब व्यवस्था व लग्नसंस्था नाकारणे हे समाजात अराजक माजवून मुक्त समाज व्यवस्थेकडे वाटचाल करणारे ठरेल. पाश्चात्त्य देशांतील या संदर्भातील अनुभव चांगले नाहीत. ही प्रक्रिया अतिरेकी व्यक्तिस्वातंत्र्यवादाकडे नेणारी आहे आणि तिला भारतीय समाज मान्यता देणार नाही हे निश्चित.

भारतीय घटना आणि कायदा स्त्रीला शिक्षण आणि संरक्षण देण्यास कटिबद्ध आहे. स्त्रीवर अत्याचार करणाऱ्या, तिचा मानसिक छळ करणाऱ्या व्यक्तीला कठोर शासन करण्याची तरतूद आहे. त्यामुळेच आज जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात स्त्री सक्षमतेने आघाडीवर आहे. स्त्री शिक्षणासाठी समाज व्यवस्था, शिक्षण व्यवस्था, शासन व्यवस्था अनुकूल आहे. त्यामुळेच स्मृती मनधानासारखी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर क्रिकेट खेळून भारताचे प्रतिनिधित्व करणारी मुलगी आपली फसवणूक झाल्याचे लक्षात येताच लग्न मोडण्याचा निर्णय घेते. हे विचार, व्यवहाराचे स्वातंत्र्य तिला शिक्षणामुळे, कुटुंबात व समाजात स्वतंत्र विचार करण्याच्या संस्कारांमुळे मिळाले आहे. हे नाकारता येत नाही.

सबब मुद्दा एवढाच की विवाहसंस्थेत, कुटुंब व्यवस्थेत काही कटू, कटकटीचे, अमानुष अनुभव आले तरी अशा अनुभवांचे प्रमाण एकूण लोकसंख्येच्या तुलनेत कमी आहे. हे प्रमाण सामाजिक, सामूहिक, शैक्षणिक उपक्रमांतून कमी करता येते. असे प्रयत्न समाजात विविध स्तरांवर, विविध संघटना, शासन व्यवस्था, कायदा व्यवस्थेतून सुरू आहेत. त्यांची गती, प्रभाव वाढवला पाहिजे.

या समस्येवर उत्तर अभिनेत्री जया बच्चन म्हणतात तसे लग्न व्यवस्था, कुटुंब व्यवस्था नाकारणे हे नाही, हे समाज हिताचा विचार करणाऱ्या व्यक्तींचे मत स्पष्ट आहे. जया बच्चन या संसदेत नकारात्मक विचार मांडताना दिसतात. त्यांची चित्रपट कारकीर्द त्यांचे पती अमिताभ बच्चन यांच्या प्रभावाने झाकोळली गेली. त्या खासदार म्हणून ज्या राजकीय पक्षाचे प्रतिनिधित्व करतात त्या पक्षाच्या विचारांशी विचारसरणी सुसंगत ठेवणे ही त्यांची राजकीय अनिवार्यता आहे. येथील हिंदू व्यवस्थेविरुद्ध आवाज उठवणे हे त्यांचे राजकीय कर्तव्य आहे. म्हणून त्या जी विधाने करतात त्याचे दोन हेतू असतात. पहिला- वादग्रस्त विधाने करून राजकीय क्षेत्रात चर्चेच्या केंद्रस्थानी राहणे व दुसरा- आपल्या राजकीय पक्षाच्या नेतृत्वाला समाधानी ठेवणे.

वृत्तवाहिन्यांना २४ तास चघळण्यासाठी काही तरी खाद्य मिळावे, यासाठी अशा वादग्रस्त बातम्यांची गरज असते. ही गरज जया बच्चन भागवतात, इतकेच! परंतु, विचार करण्यासारखी बाब म्हणजे ‘लोकसत्ता’ने अशा समाजविरोधी बातम्यांच्या प्रभावाखाली समाज व्यवस्था उद्ध्वस्त करणारा दृष्टिकोन अग्रलेखात मांडला. हे वाचकांना मान्य होणार नाही, हे स्पष्ट आहे.

कुतूहल

शाश्वत शेती विकास उद्योग

वेस जॅक्सन यांनी ‘शाश्वत शेती’ हा शब्द पहिल्यांदा १९७८ साली वापरला आणि कृषी मंडळाच्या पर्यायी शेती या अभ्यासामुळे त्याला चालना मिळाली. यूएस डिपार्टमेंट ऑफ ॲग्रिकल्चरने (यूएसडीए) वनस्पती आणि प्राणी उत्पादन पद्धतीची एकात्मिक प्रणाली म्हणून शाश्वत शेती ही संज्ञा परिभाषित केली. शाश्वत शेतीचे अनेक उद्देश आहेत. जसे की, मानवी अन्न आणि तंतुमय खाद्याच्या गरजा पूर्ण करणे, पर्यावरणीय गुणवत्ता आणि नैसर्गिक संसाधनावर अवलंबून असलेली कृषी अर्थव्यवस्था वाढवणे, अपारंपरिक संसाधनाचा आणि शेतीवरील संसाधनाचा सर्वात कार्यक्षम वापर करणे आणि नैसर्गिक जैविक चक्रे आणि नियंत्रणे एकत्रित करणे, शेतीच्या कामाची आर्थिक व्यवहार्यता टिकवून ठेवणे व शेतकरी आणि संपूर्ण समाजाचे जीवनमान उंचावणे. शाश्वत शेतीचे अनेक घटक आहेत उदाहरणार्थ पीक फिरवणे, सेंद्रिय शेती, एकात्मिक कीड व्यवस्थापन, जलव्यवस्थापन, जैवविविधता, पर्माकल्चर, कृषी वनीकरण, इत्यादी.

श्री. आर. एल. नारायणराव यांनी २००३ साली हैद्राबाद येथे जैवतंत्रज्ञान क्षेत्रातील ‘सौभाग्य बायोटेक’ या कंपनीची मुहूर्तमेढ रचली. सुरुवातीला वनस्पती वाढीसाठीचे सीरियल प्रोटीन हायड्रोलायसेट याची व्यावसायिक स्वरूपात विक्री करण्यासाठी स्थापन केलेली ही कंपनी नंतर शेतीसाठी लागणाऱ्या बऱ्याच सेंद्रिय उत्पादनासाठी अग्रेसर ठरली. ही कंपनी, प्रयोगशाळेत निर्माण होणारे तंत्रज्ञान थेट शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचवणारी कंपनी अशी ओळख निर्माण करण्यात यशस्वी झाली. कालांतराने या कंपनीला, भारताच्या विज्ञान तंत्रज्ञान विभागाच्या वैज्ञानिक व औद्योगिक परिषदेची मान्यता प्राप्त झाली. कंपनीने जिवाणूंचा वापर करून तयार केलेली दर्जेदार खते व संबंधित उत्पादने यामुळे भारतीय शेती उद्योगास चालना मिळून शेती उत्पादने अनेक पटींनी वाढली.

सध्या कंपनीची भुवनगिरी व मेडक येथे शेती उत्पादन करणारी मोठी युनिट्स आहेत. ‘सौभाग्य बायोटेक कंपनी’च्या दिल्ली, जम्मू, जोधपूर, लखनौ, भोपाळ, म्हैसूर, बेंगळूरु, कोइंबतूर अशा भारतातल्या अनेक ठिकाणी शाखा आहेत. भारतातील नावाजलेल्या शेतीसंबंधित उत्पादन करणाऱ्या कंपन्या व असंख्य संशोधन आणि विकास प्रयोगशाळा यांच्या साहाय्याने शेती व्यवसायाचा चेहरामोहराच बदलून टाकण्यात या कंपनीने फार मोलाची भूमिका बजावली आहे.

‘सौभाग्य बायोटेक कंपनी’ला आंध्र प्रदेश राज्याचा प्रथम सर्वोत्तम उद्योजक पुरस्कार, ‘फेडरेशन ऑफ एपी चेम्बर्स ऑफ कॉमर्स अँड इंडस्ट्री’चा ‘एक्सलन्स इन ऑल राउंड परफॉर्मन्स अवॉर्ड’, ‘ग्रीन बेल्ट डेव्हलपमेंट अवॉर्ड’ तसेच भारत सरकारच्या ‘एमएसएमई’ मंत्रालयाकडून उत्कृष्ट उद्योजकतेसाठी राष्ट्रीय पुरस्कार मिळाला आहे. ही कंपनी शेतकऱ्यांना सक्षम करण्यासाठी आणि पर्यावरण पूरक पद्धतीद्वारे कृषी उत्पादकता सुधारण्यासाठी वचनबद्ध आहे.

– **डॉ. सुहास कुलकर्णी**
मराठी विज्ञान परिषद
ईमेल : office@mavipa.org
संकेतस्थळ : www.mavipa.org

व्यक्तिवेध

रॅम्बो, टर्मिनेटर, त्याआधीच्या ‘सुपरमॅन’चे पुढले भाग... आदी अमेरिकी प्रचारपटच भारतासह अनेक देशांत हॉलीवूडचे चित्रपट म्हणून जेव्हा गाजत होते, अशा काळात रॉब रायनर यांनी धिस इज स्पायनल टॅप (१९८४), स्टॅण्ड बाय मी (१९८६), द प्रिन्सेस ब्राइड (१९८७), व्हेन हॅरी मेट सॅली (१९८९), मिझरी (१९९०), अ फ्यू गुड मेन (१९९२) असे निराळ्या वाटेचे चित्रपट दिले. प्रेमकथेच्या अंगाने अमेरिकी समाजाच्या नैतिकतेला हात घालणारे दिग्दर्शक म्हणून त्यांची ख्याती उत्तरोत्तर वाढत गेलीच, पण ‘प्रिन्सेस ब्राइड’पासून पुढल्या अनेक चित्रपटांची निर्मितीही त्यांनी केली. ऑस्कर, बाफ्टा, गोल्डन ग्लोब आदी पुरस्कार नामांकने मिळूनही अनेकदा हुकले असले तरी, चाहत्यांचे प्रेम मात्र रायनर यांना भरपूर मिळाले. त्यामुळेच, १४ डिसेंबर रोजी रायनर यांचा मुलगा निक यानेच वडिलांची हत्या केल्याची बातमी आल्यावर हळहळणारे अनेक जण होते.

रॉब रायनर

रॉब यांच्या चित्रपटांची कथानके गाजली, संवादांतील अनेक वाक्ये लोकांनी आपलीशी केली. चित्रपटांत ती उच्चारणारी पात्रे अमेरिकी जनमानसाला आपली आणि खरी वाटत होती. ‘इट गोज टु इलेव्हन’ यासारखे वाक्य तर ‘सर्वाधिकपेक्षाही काकणभर जास्तच’ अशा अर्थाचा वाक्प्रचार बनले. ते वाक्य ज्या चित्रपटात कानठळी गिटार वाजवणाऱ्या पात्राच्या तोंडी होते, तो ‘धिस इज स्पायनल टॅप’ हा रॉब यांचा सर्वांत निराळा चित्रपट. एका बॅण्डवर- संगीतकाराच्या कंपूवर आधारलेला हा व्यंगपट ‘कलानंदात कलंदरपणे रमणे’ वगैरे तथाकथित समजुतींना स्वतःदेखील खरे मानू लागलेले तरुण संगीतकार आणि प्रत्यक्षात त्यांचे व्यवहाराकडे - पैसा आणि प्रसिद्धीकडे- असलेले लक्ष मार्मिकपणे टिपतो. ‘स्पायनल टॅप टू- द एन्ड कंटिन्यूज’ हा याच चित्रपटाचा पुढला भाग २०२५ मध्ये त्यांनी दिग्दर्शित केला, तोच त्यांचा अखेरचा चित्रपट ठरला.

रॉब यांचा मुलगा निक याने अमली पदार्थांच्या आहारी जाऊन मानसिक संतुलन गमावले, यामुळे जिवंतपणी त्यांना त्रास भोगावा लागलाच होता; पण मुलाचे मानसिक अस्थैर्य हेच रॉब यांच्या मृत्यूचेही कारण ठरले. वास्तविक याच निकला सतरांदा (हा नोंद झालेला आकडा आहे) व्यसनमुक्ती केंद्रांत पाठवूनही काही होत नाही, हे पाहून रॉब यांनी एक अभिनव प्रयोगही केला होता- ‘बीइंग चार्ली’ (२०१५) या व्यसनाधीन- ड्रग ॲडिक्ट- तरुण मुलगा आणि पालकांशी- विशेषतः वडिलांशी- त्याचे रागलोभ यांवर आधारलेल्या चित्रपटाची पटकथा निक रायनर यांनी लिहिली, दिग्दर्शन अर्थात रॉब यांनी केले. समीक्षकांना हा प्रयोग त्यावेळी फारसा रुचला नव्हता. ‘दिग्दर्शनापेक्षा पालक म्हणून रॉब यांचे अभिनंदन’ असे शेरे त्यास मिळाले.

कुणाला तरी खूश करण्यासाठी काम करणे, हा रॉब यांचा स्वभाव नव्हता. स्टीव्हन किंग यांच्या दोन कादंबऱ्यांवर चित्रपट, प्रचारकाळातच प्रेमात पडणाऱ्या भावी अमेरिकी अध्यक्षाची कथा, इराकमध्ये लढलेल्या तरुणाची तगमग असे विषय त्यांनी अलीकडे हाताळले. समाजाबद्दल मला काही सांगायचे आहे म्हणूनच मी चित्रपट काढतो, ही खूणगाठ पक्की होती. त्यांची राजकीय मते लोकशाहीवादी, समतावादी आहेत- डेमोक्रॅटिक पक्षाचे ते पाठिंबादार आहेत- हेही जगजाहीर होते. डोनाल्ड ट्रम्प यांनी रॉब यांच्या मृत्यूनंतरही पक्षद्वेष्टी प्रतिक्रिया दिली; पण या असल्या राजकारण्यांना महत्त्व न देता आपले काम करायचे असते, हे तत्त्व रॉब यांनीच जिवंतपणी पुरेपूर पाळले होते.

तर्कतीर्थ विचार

उच्चतर मानव्याकडे नेणारे लेखन

वैचारिक लेख हे साहित्यविश्वात भाषणसदृश लोकप्रबोधन व लोकजागृतीचे प्रभावी साधन मानले जाते, म्हणून विचारपरिवर्तन करायचे असेल, तर प्रगल्भ चिंतक लेख लिहिणे पसंत करतो. तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांनी तत्कालीन साप्ताहिक ‘केसरी’च्या ८ फेब्रुवारी, १९२७च्या अंकात ‘धर्मशास्त्र संशोधनाची दिशा’ हा वैचारिक लेख लिहित आपल्या साहित्यसर्जनाचा प्रारंभ केल्याचे दिसते. पुढे ते शेवटच्या श्वासापर्यंत लेख लिहित राहिले. सुमारे सात दशकांच्या आपल्या लेखनकाळात तात्त्विक, आत्मपर, राजकीय, धार्मिक, साहित्यिक, शैक्षणिक, ऐतिहासिक, सामाजिक स्वरूपांचे लेख लिहिले. काही इंग्रजी वैचारिक लेखांची मराठी भाषांतरेही केली. व्यक्तिलेख, वृत्तांत, प्रवासवर्णन असेही लेखन केले. सुमारे अडीचशे लेख त्यांनी लिहिल्याचे आढळते. हे जरी खरे असले तरी अप्राप्त लेखांचा ऐवजही मोठा आहे. लेख संकलनाचे कार्य तर्कतीर्थ निवर्तल्यानंतर तीनएक दशकांनी हाती घेतल्याने समाजातील जतनसाक्षरतेच्या अभावामुळे एक मोठा दस्तऐवज काळाच्या उदरात गडप झाला.

जो वैचारिक लेखांचा ऐवज हाती आहे, त्याआधारे म्हणता येते की, तर्कतीर्थांचे हे लेखन त्यांच्या भारतीय व पाश्चात्त्य तत्त्वज्ञानाच्या वाचन, विचार व चिंतनाची फलश्रुती होय. ‘भारतीय तत्त्वज्ञान : उदय व विकास’सारखा लेख भारतीय षड्दर्शनांना आपसूक कवेत घेतो. पाश्चात्त्य दर्शनाने भारतीय धर्म व समाजपरिवर्तनाचे आलेखन तर्कतीर्थ ज्या सहजपणे आपल्या विविध लेखांमधून करतात, त्यातून त्यांचा या उभयदर्शन प्रवाहावरील एकाधिकार लक्षात येतो. भारतीय प्राचीन दर्शनांसारखे नवे तत्त्वज्ञान आधुनिक भारतात तयार न झाल्याचे शल्य ते ‘आधुनिक भारतीयांतील तत्त्वज्ञानाचे दारिद्र्य’ लेखात व्यक्त करतात. तत्त्वज्ञानाइतकाच रस आणि व्यासंग तर्कतीर्थांच्या सामाजिक, ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक व शैक्षणिक लेखांमधून प्रतिबिंबित होताना आपण पाहतो, तेव्हा आपल्या लक्षात येते की, तर्कतीर्थांचे वाचन, चिंतन, मनन सर्वविषयव्यापी आहे. राजकारणातील विविध पक्षांइतकाच अभ्यास विविध विचारधारांचा असणे, यातून त्याची उदारमतवादी वैचारिक घडण स्पष्ट होते.

भाषा ज्ञानवाहक हवी. साहित्य जीवनलक्ष्यी असावे. संस्कृती मानवविकास केंद्रित राहावी, असा आग्रह आणि अपेक्षा असणारे तर्कतीर्थ निरंतर उच्चतर मानव्याच्या दिशेने जाणारे लेख लिहित राहतात, यातूनही त्यांची नवमानवतावादी समाजनिर्मितीची ओढ ठळक होत राहते. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, लोकशाही, समाजवाद, धर्मनिरपेक्षतेसारखी सांविधानिक मूल्ये प्रमाण मानत जीवन जगणारे तर्कतीर्थ विज्ञाननिष्ठा, विवेकवाद, अंधश्रद्धा निर्मूलन, अहिंसा, सहिष्णुता, समन्वय वृत्ती अंगीकारत जे लेखन करतात, ती केवळ लेखनकामाठी न राहता, जीवन ध्येय व दिशा म्हणून पुढे येते, यात त्यांच्या लेखांची इतिकर्तव्यता व फलश्रुती शोधता येते.

तर्कतीर्थांनी अनेक संशोधनपर निबंध लिहिले आहेत. विविध परिसंवादांमधून त्यांनी व्यक्त केलेले विचार त्यांना पुरोगामी प्रबोधक ठरवितात. अनेकानेक व्यक्तिमत्त्वांबद्दल तर्कतीर्थ जे व्यक्तिलेख लिहितात, त्यातून त्यांची गुणग्राहकता अधोरेखित होते. ती व्यक्तिपूजा न होता, वृत्तीचे अनुकरण व अनुशीलन असते हे विशेष. साहित्य कला, संगीत, योग, पत्रकारिता असे बहुआयामी व्यक्ती व विचार आकर्षण असणे यातून व्यापकतेचा ध्यास स्पष्ट होतो. कार्ल मार्क्स, वर्नर हाइसेनबर्ग, मायकेल पोलॅनी, फिलिप स्पॅट, आयझॅक बेहावीस सिंगर, मानवेंद्रनाथ रॉय यांच्या अनेक इंग्रजी लेखांची मराठी भाषांतरे करून तर्कतीर्थांनी वैश्विक भ्रातृभाव स्पष्ट केला आहे. धर्मसुधारता ते वैश्विक एकता, असा व्यापक वैचारिक पट ते आपल्या लेखांमधून उभा करतात. प्रवासवर्णने तर्कतीर्थांसाठी केवळ देशाटनाचे वृत्तांत लेखन नसते; उलटपक्षी कविवर्य मोरोपंतांची आर्या- ‘केल्याने देशाटन, पंडित मैत्री सभेत संचार। शास्त्रग्रंथविलोकत, मनुजा चातुर्य येतसे फार।।’ हेच त्यांचे जीवन बनून जाणे यात तल्लीनता आहे. ती एका कळवळ्याची तळमळ बनणे म्हणजे त्यांचे व्यासंगी लेखन होय.

तर्कतीर्थांचे सर्वप्रकारचे लेख नव्या विचारयुगाची नांदी असते. ती समाजाची नैतिक अधिष्ठाने व्हावीत, असा त्यांचा अट्टहास असतो. नवक्रांतीची साधना करीत शतक नव्या विचार उन्मेषांनी भारावलेले असावे, असे तर्कतीर्थांना निरंतर वाटत राहणे, यातूनही त्यांच्या मनात संशयग्रस्त भवितव्यातून मानवी जीवन चिरंतन मानवी मूल्यांवर उभे करण्याचे स्वप्न लक्षात येते.

– **डॉ. सुनीलकुमार लवटे**
drsklawate@gmail.com

माणिकमाती!

माणिकराव कोकाटे यांना केवळ मंत्रिमंडळातूनच हाकलून थांबू नये. त्यांची आमदारकी रद्द व्हावी यासाठीही पावले उचलायलाच हवीत.

सरकार चालवण्यासाठी आघाडी करावी लागणे ही सत्ताधाऱ्यांची अपरिहार्यता असेल. पण ती महाराष्ट्राची अपरिहार्यता नाही. सत्ता राखता यावी यासाठी कोणाही गणंगास गोड मानून घेणे ही मुख्यमंत्र्यांची अपरिहार्यता असेल. पण ती महाराष्ट्राची अपरिहार्यता नाही. आघाडीतील घटक पक्षास दुखवू नये ही सत्ताधारी आघाडीतील मध्यवर्ती पक्षाची गरज असेल. पण ती महाराष्ट्राची गरज नाही. त्याच धर्तीवर न्यायालयाने एकदा नव्हे तर दोन वेळा दोषी ठरवलेल्यास मंत्रिमंडळातून हाकलून देता न येणे ही मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांची अपरिहार्यता असेल. ती महाराष्ट्राची नाही. त्यामुळे स्वतःच्या अपरिहार्यतेवर मात करून फडणवीस यांनी माणिक कोकाटे यांच्या हाती नारळ दिला नाही तर कोकाटेंच्या गुन्ह्याचे शिंतोडे फडणवीस यांच्यावरही उडणार. गुन्हा करणारा दोषी असतो त्यापेक्षाही अधिक दोषी असतो त्या गुन्हेगारास पाठीशी घालणारा. हे सत्य. हा गुन्हा फडणवीस यांनी करू नये. कोकाटे यांना केवळ मंत्रिमंडळातूनच हाकलून थांबू नये. त्यांची आमदारकी रद्द व्हावी यासाठीही पावले उचलायलाच हवीत.

याची कारणे एकाहून अधिक. पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या बदनामीप्रकरणी दोषी सिद्ध झाल्यानंतर लोकसभा सचिवालयाने अभूतपूर्व कार्यक्षमतेचे दर्शन घडवत राहुल गांधी यांना अपात्र ठरवले. दोन वर्षांपूर्वी नागपूर जिल्हा बँक घोटाळ्यात काँग्रेसचेच सुनील केदार यांना न्यायालयाने पाच वर्षांची शिक्षा ठोठावल्यानंतर विधानसभा सचिवालयाने त्याही वेळी अशीच त्वरा करत केदार यांना अपात्र ठरवले. तेव्हा जो न्याय भ्रष्ट वगैरे अशा काँग्रेसजनांस लावला गेला त्याच न्यायाने काँग्रेसशी राजकीय बंधुत्व सांगणाऱ्या अजितदादा पवारांच्या राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या नेत्यासही लावणे आवश्यक. तसे न करणे न्यायवादी, नैतिक इत्यादी भाजपस शोभणारे नाही. इतकेच काय उद्धव ठाकरे यांच्या मंत्रिमंडळात शिवसेनेचे संजय राठोड यांनी लावलेले दिवे उजेडात आल्यानंतर त्यावेळी फडणवीस आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांनी राज्य डोक्यावर घेतले. फडणवीस यांच्या भाजपतील महिला नेत्यांनी या राठोड यांची कृत्ये चव्हाट्यावर आणली आणि त्यांच्या कथित महिला अत्याचाराविरोधात रान उठवले. त्यावेळी 'लोकसत्ता'ने 'वनमंत्र्यांचे जंगलराज' असे संपादकीय (२४ फेब्रुवारी २०२१) लिहून तत्कालीन विरोधकांच्या मागणीचे समर्थन केले. या राठोड यांच्यावरील आरोप गंभीर होते. त्यांना मंत्रिमंडळातून हाकलणे हाच उपाय होता. तत्कालीन मुख्यमंत्री उद्धव ठाकरे यांनी अखेर आपल्या या शिवसैनिकास घरी बसवले. हे वीर पुन्हा देवेंद्र फडणवीस यांच्या खांद्यास खांदा लावून मंत्रिमंडळात आहेत ही बाब वेगळी. भाजपच्या धोबी घाटावर सर्वांच्या अंगावरील डाग धुऊन मिळत असल्याने हे राठोड आता पदरी घेतल्यावर पवित्र झाले आणि पुन्हा त्यांच्यावर मंत्रीपदाची वस्त्रे त्यांचा राजीनामा मागणाऱ्या पक्षाने आणि नेत्यानेच चढवली. पण तरी त्या वेळी त्यांचा राजीनामा घेण्याची हिंमत उद्धव ठाकरे यांनी दाखवली याकडे दुर्लक्ष करता येणार नाही. फडणवीस हे उद्धव यांच्यापेक्षा कित्येक पट धडाडीचे नेते. त्यामुळे त्यांनी खरे तर कोकाटे आणि अन्य गणंगांस इतके सहन करण्याचे कारण नाही. मुख्यमंत्री या नात्याने कोकाटे यांस डच्चू देण्यास फडणवीस जितका विलंब करतील तितके अधिक फडणवीस दुबळे मानले जातील. हा धोका त्यांनी का पत्करावा?

बनावट कागदपत्रांच्या साह्याने गरीब, अल्पउत्पन्न गटासाठीच्या निवासस्थानावर डल्ला मारणे, हा या मंत्र्यांवर सिद्ध झालेला गुन्हा आहे...

आणि दुसरी बाब अशी की या माणिकरावांवरील आरोप. तो काही राजकीय आंदोलन, विरोधी पक्षीय नेत्यावर अर्वाच्य टीका असा दिवाणी स्वरूपाचा नाही. तर त्यांच्या विरोधात न्यायालयात सिद्ध झालेला गुन्हा हा शासकीय फसवणुकीचा आहे. हे कोकाटे स्वतः वकील आहेत. म्हणजे त्यांस किमान कायद्याचे ज्ञान आहे असे गृहीत धरणे ही अतिशयोक्ती नाही. या माणिकरावांनी आपले बंधू विजय यांच्या साथीने बनावट कागदपत्रे सादर केली आणि गरीब, अल्पउत्पन्न गटातील व्यक्तींसाठी असलेल्या निवासस्थानावर डल्ला मारला. म्हणजे ही अनवधानाने झालेली चूक नाही. आपण करत असलेली कृती ही पूर्णपणे गुन्हेगारी स्वरूपाची आहे याचा पूर्ण अंदाज त्यांना ही बनावट कागदपत्रे सादर करताना होता. तरीही त्यांनी हा उद्योग केला. प्रकरण न्यायालयात गेल्यावर माणिकरावांना आपले निर्दोषत्व सिद्ध करता आले नाही. कसे येणार? इतके ढळढळीत गैरकृत्य केल्यावर कितीही झाकायचा प्रयत्न केला तरी जे काही उघडे पडायचे ते पडून अब्रू जाणार. ती गेलीच. कारण कनिष्ठ न्यायालयाने त्यांना दोषी ठरवले. माणिकराव मोठे चिकट. ते सत्र न्यायालयात गेले. इतक्या सरळसरळ फसवणुकीचा आपला गुन्हा त्यांना तेथेही लपवता आला नाही. त्या न्यायालयानेही त्यांना दोषी ठरवले. वास्तविक देशातील कायदा असा की एखाद्या लोकप्रतिनिधीस दोन वर्षे वा अधिक कारावासाची शिक्षा ठोठावली गेल्यास त्याचे लोकप्रतिनिधित्व आपोआप रद्द होते. हा कायदा कसा कामास येतो हे राहुल गांधी आणि सुनील केदार यांच्यावर कारवाई करून लोकसभा आणि विधानसभा सचिवालय यांनी दाखवून दिलेले आहे. याच नैतिक इतिहासाची पुनरावृत्ती या माणिकरावांबाबतही व्हायला हवी, अशी अपेक्षा कोणी केल्यास त्यास राष्ट्रद्रोही ठरवणे अंधभक्तांनाही शक्य होणार नाही. याचा अर्थ कोकाटे यांना मंत्रिमंडळातून तर हाकलायला हवेच. पण नुसते त्यांच्या हकालपट्टीने भागणारे नाही. त्यांची आमदारकीही रद्द व्हायला हवी. ''तशी ती रद्द झाली तर नव्याने निवडणूक घ्यावी लागेल'' अशा अर्थाची चिंता कोकाटे यांस जामीन देताना न्यायालयाने व्यक्त केली होती. त्यास खरे तर गोप्रतिपालक नीतिमत्तारक्षक भाजप आणि त्यांच्या अंधभक्तांनी आक्षेप घ्यायला हवा होता. ते झाले नाही. अखेर वरच्या न्यायालयानेही दणका दिला आणि सत्ताधाऱ्यांसमोर माणिकरावांस निरोप देण्याखेरीज अन्य पर्याय ठेवला नाही. आताही हे माणिकराव उच्च न्यायालयात जाऊन आपल्यावरील कारवाई स्थगित व्हावी यासाठी प्रयत्न करणारच नाहीत असे नाही आणि न्यायालयही स्थगिती देणारच नाही असे नाही. तो न्यायपालिकेचा प्रश्न आहे.

पण मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांचे काय? न्यायालय, कायदे-नियम या उप्पर सार्वजनिक नीतिमत्ता ही महत्त्वाची असते आणि फडणवीस स्वतःच्या वर्तनातून तसे दर्शवत असतात. असे असताना या माणिकरावांना त्यांनी सहन का करावे? वास्तविक ते पहिल्यांदा दोषी आढळले तेव्हा फक्त खातेबदलच का केला गेला? तेव्हाच योग्य ती कारवाई करून योग्य तो संदेश का दिला गेला नाही? याच माणिकरावांच्या पक्षाचे सर्वेसर्वा अजितदादा पवार यांच्या विरोधात, त्यांच्याच पक्षाचे प्रफुल पटेल, हसन मुश्रीफ आदी अनेकांवर एकापेक्षा एक गंभीर आरोप झाले. पटेल यांना तर तुरुंगात पाठवण्याची भाषा केली गेली आणि खुद्द अजितदादांची जागा आर्थर रोड तुरुंगात असल्याचे विधान फडणवीस यांनी निवडणूकपूर्व भाषणात केले. 'रात गयी, बात गयी'च्या धर्तीवर ते सर्वच विसरले गेले. निदान तसे ते विसरावे असा सत्ताधाऱ्यांचा प्रयत्न असतो. त्यानुसार सोयीस्कर स्मरणशक्तीचे प्रदर्शन करत हे असे काही विस्मरणात गेल्याचे बहुसंख्यांकडून दाखवले जातेही. पण माणिकरावांसारख्यांचे गुन्हेगारी स्वरूपाचे कृत्य समोर येते आणि ती सर्व विस्मरणगाथा गाण्याची संधी पुन्हा मिळते.

तो हा क्षण. वास्तविक याआधी अजितदादांची गरज होती म्हणून फडणवीस यांनी धनंजय मुंडे यांच्यासारख्यास दरवाजा दाखवला, हा ताजा इतिहास. मग माणिकरावांचे कोडकौतुक करण्याचे कारण काय? त्यांना वाचवणे ही अजितदादांची गरज असेलही; पण ती फडणवीस यांचीही गरज बनली असेल तर बोलणेच खुंटले. वास्तव असे नाही हे सिद्ध करण्याची मोठी संधी न्यायालयाने मुख्यमंत्री फडणवीस यांना दिलेली आहे. ती त्यांनी साधावी आणि राजकारणाचे आणखी मातेरे होऊ देऊ नये.

लेख

चंद्रशेखर प्रभू
ज्येष्ठ वास्तुविशारद
chandrashekharp@hotmail. com

पागडी भाडेकरूंसाठी स्वयंपुनर्विकास हाच एकमेव मार्ग

मुंबईतील उपकरप्राप्त इमारतींच्या पुनर्विकासाबाबत सरकारकडून मांडली जाणारी माहिती अपुरी आणि दिशाभूल करणारी आहे. पुनर्विकासाच्या नावाखाली राजकीय पुढारी, बिल्डर आणि अधिकारी यांच्या संगनमताने भाडेकरूंचे हक्क पायदळी तुडवले जाऊन म्हाडाची अब्जावधींची फसवणूक झाली आहे. या पार्श्वभूमीवर सरकारच्या दाव्यांआड दडलेले वास्तव पुढे येणे अत्यावश्यक आहे.

गृहनिर्माण व नगरविकासमंत्र्यांनी नुकतेच विधानसभेत मुंबई बेटातील सुमारे १९ हजार उपकरप्राप्त इमारतींबाबत माहिती दिली. त्यांना मिळालेल्या अधिकृत माहितीनुसार हे विधान केले असले, तरी वस्तुस्थिती यापेक्षा वेगळी आणि गंभीर आहे. म्हणूनच विसर पडलेल्या किंवा दुर्लक्षित केलेल्या वास्तवाची आठवण करून देणे क्रमप्राप्त ठरते.

मुंबईत मूलतः सुमारे १९,८०० उपकर प्राप्त इमारती होत्या. यापैकी मोठ्या संख्येने इमारती अशा जमिनींवर होत्या ज्या रस्ता रुंदीकरण, पाणीपुरवठा, ड्रेनेज अशा सार्वजनिक सुविधांसाठी आवश्यक ठरल्या. त्यामुळे त्या जमिनी संपादित करून संबंधित भाडेकरूंना ३० ते ४० किलोमीटर दूर असलेल्या संक्रमण शिबिरांत हलविण्यात आले. सार्वजनिक हिताच्या कामासाठी आवश्यक नसलेल्या जमिनींवरील उपकर प्राप्त इमारतींतील भाडेकरूंनाही खाली करून जमीन संपादन करण्यात आले. अशा प्रकारे एक हजाराहून अधिक उपकर प्राप्त इमारती ताब्यात घेण्यात आल्या. त्यापैकी काही ठिकाणी म्हाडाने पुनर्रचित इमारती उभ्या केल्या. या संपूर्ण प्रक्रियेची जबाबदारी म्हाडाने घेतली आणि मूळ रहिवाशांना नव्या इमारतींमध्ये घरे दिली. अतिरिक्त बांधकामातून निर्माण झालेल्या खोल्या अशा इमारतींतील भाडेकरूंना देण्यात आल्या, ज्या इमारतींचा पुनर्विकास शक्य नव्हता. ही प्रक्रिया अनेक वर्षे सुरू होती.

मात्र अचानक सरकारने म्हाडाचा पुनर्विकास कार्यक्रम जवळपास बंद करून रहिवाशांना बिल्डरांच्या माध्यमातून पुनर्विकास करण्याचा सल्ला दिला. याच वेळी संक्रमण शिबिरांत अडकलेल्या नागरिकांनी आंदोलन करून प्रश्न उपस्थित केला की, पुनर्विकासात सर्व फायदा बिल्डरांनाच होणार असेल तर आमच्या घरांचे काय? यावर सरकारने असे सांगितले की बिल्डरांवर मूळ भाडेकरूंना घरे देण्याची व काही घरे म्हाडाला देण्याची सक्ती असेल आणि ही घरे संक्रमण शिबिरांतील भाडेकरूंना दिली जातील. प्रत्यक्षात मात्र भाडेकरूंना व म्हाडाला द्यावयाच्या क्षेत्रफळाच्या तुलनेत बिल्डरांना प्रचंड अतिरिक्त एफएसआय मिळाला. या अतिरिक्त क्षेत्रफळातून उभारलेल्या घरांच्या विक्रीतून बिल्डरांनी प्रचंड नफा कमावला.

हा नफा इतका मोठा होता की, अनेक ठिकाणी मूळ भाडेकरूंना नाममात्र रक्कम देऊन हाकलणे आणि त्यांच्या हक्काची घरे बाजारभावाने विकणे हेच बिल्डरांना अधिक फायदेशीर वाटले. अशा प्रकारे मुंबई 'रिकामी' करण्याचे कारस्थान राजकीय पुढारी, बिल्डर आणि अधिकारी यांच्या संगनमताने उघडपणे राबवले गेले. अनेक पुढाऱ्यांनी उपकरप्राप्त इमारती अत्यल्प दरात विकत घेतल्या. यासाठी मूळ मालकांना धमकावणे, तसेच म्हाडा व महानगरपालिकेकडून नोटिसा पाठवून त्रास देणे हे मार्ग अवलंबले गेले. पुढाऱ्यांनी विकत घेतलेल्या इमारती सोडल्या तर उरलेल्या इमारतींमध्ये देखील बिल्डरांबरोबर भागीदारी ठेवली. आता राज्यकर्ते व अधिकारी हे आपले भागीदार झाल्यामुळे बिल्डरांना सोकावले आणि म्हाडाला देय असलेली बांधकामेच थांबवली गेली.

एका सार्वजनिक हित याचिकेत म्हाडाने कबूल केले की, अशा प्रकारे सुमारे ४० हजार फ्लॅट्स बिल्डरांनी म्हाडाला न देता बाजारभावाने विकले. आजच्या दराने त्यांची किंमत सुमारे एक लाख कोटी रुपयांपर्यंत जाते. याचिकाकर्त्यांचे म्हणणे आहे की कायद्याचे पालन झाले असते तर म्हाडाला किमान एक लाख फ्लॅट्स मिळाले असते, ज्यातून तीन लाख कोटी रुपयांपर्यंत महसूल मिळू शकला असता. एवढ्या रकमेत सर्व उपकरप्राप्त इमारती संपादित करून घरमालकांना नुकसानभरपाई देणे सहज शक्य होते. मात्र इतकी मोठी फसवणूक होऊनही बिल्डरांवर कोणतीही ठोस कारवाई झाली नाही. न दिलेल्या फ्लॅट्सऐवजी मोबदला भरण्याची पळवाट काढण्यात आली, पण तो मोबदला आजतागायत भरलेला नाही. तसेच अनेक भाडेकरूंशी करारनामा करूनही त्यांची भाडी बंद केलेली आहेत व भाडेकरू अक्षरशः रस्त्यावर आले आहेत. कोणत्याही बिल्डरवर म्हाडाने कारवाई केलेली नाही. कारण बिल्डर, पुढारी आणि अधिकारी या सर्व गोष्टी संगनमताने करीत आहेत. आता तर म्हाडाने कहरच केला आहे. ज्या इमारती आपण पुर्नविकसित करू असे म्हाडाने सांगितले होते, त्या स्वतःहून न बांधता बिल्डरांच्या माध्यमातून बांधून घेण्याचा निर्णय घेतला आहे. म्हणजेच जमिनींचा पुर्नविकास मालकांनी केला तरी गडगंज नफा होणार तो बिल्डरांचाच. भाडेकरूंनी बिल्डरांच्या माध्यमातून पुर्नविकासाचा प्रयत्न केला, तरी बिल्डरांनांच गडगंज नफा. म्हाडाच्या माध्यमातून पुर्नविकासाची योजना राबविली गेली, तरी म्हाडा स्वतः बांधकाम न करता बिल्डरांच्या माध्यमातूनच ही योजना राबविते, याचा अर्थ स्पष्ट आहे की, कोणत्याही योजनेत गेलात तरी राजकीय पुढारी, बिल्डर आणि अधिकारी यांच्या अभद्र युतीला सर्व नफा मिळणार व भाडेकरू रस्त्यावर येणार हे स्पष्ट झाले आहे.

मंत्री महोदयांचे असेही म्हणणे आहे की जुन्या इमारतींतील भाडेकरूंना महाराष्ट्र भाडे नियंत्रण कायद्यानुसार संरक्षण आहे. हे विधान पूर्णतः चुकीचे आहे. इमारती जुन्या नसतानाही भाडेकरूंना संरक्षण होते. १९४० पासून मुंबईतील भाडेकरूंना केवळ संरक्षणच नव्हते तर घरमालकांना भाडेवाढ करण्याची परवानगीही नव्हती. १९४० पासून ते जवळपास १९९८ पर्यंत भाडेवाढ झालीच नाही व रहिवाश्यांना संरक्षण मिळाले. केवळ इमारती जुन्या असल्यामुळे संरक्षण मिळाले असे नाही, तर भाडे नियंत्रण कायद्यातील योग्य तरतुदी हे यामागचे कारण आहे. मंत्री महोदयांच्या माहितीसाठी मी या ठिकाणी नमूद करू इच्छितो की, भाडे नियंत्रण कायद्यात बदल करताना पागडी घेणे आणि देणे हा फौजदारी गुन्हा होता. त्यासाठी किमान तीन वर्षे कैद ही शिक्षा होती. १९९८ मध्ये पागडी घेणे-देणे हा फौजदारी गुन्हा ठरवणारे कलम रद्द करण्यात आले, म्हणजेच घरमालकांच्या बाजूने कायदे बदलण्याची प्रक्रिया याच काळात सुरू झाली.

मंत्रिमहोदय असेही म्हणतात की, भाडेकरूंच्या पुर्नवसनाच्या हक्कामुळे घर मालकांना त्यांच्या मालकी हक्काचा योग्य मोबदला मिळत नाही, अशी घर मालकाची तक्रार असते. पण, हा युक्तिवादही वास्तवाशी विसंगत आहे. पागडी खोल्या म्हणजे बाजारभाव पूर्ण अदा करून मिळवलेला ताबा. सदर खोल्या, सदर भाडेकरू हस्तांतरीत करू शकतो व प्रत्येक हस्तांतरामागे घरमालकाला बाजारभावाच्या रक्कमेच्या निम्या भावापर्यंत रक्कम मिळते. एका इमारतीतील शेकडो खोल्यांमधून मिळालेली पागडी अनेकदा इमारतीच्या खरेदीमूल्याच्या कित्येक पट असते. गिरगावमधील काही इमारतींची उदाहरणे शासनाकडे सादर करण्यात आली असून, पाच कोटींना घेतलेल्या इमारतीतून अवघ्या काही वर्षांत ४० कोटी रुपयांपर्यंत उत्पन्न मिळाल्याची नोंद आहे. असे असतानाही घरमालकांना पुरेसा मोबदला मिळत नाही, हा दावा संशयास्पद आहे.

मंत्री महोदयांनी प्रलंबित खटल्यांमुळे पुनर्विकासाला अल्प प्रतिसाद मिळतो असे म्हटले आहे. प्रत्यक्षात हे बहुतांश खटले भाडेकरूंना निष्कासित करण्यासाठी दाखल झालेले आहेत. भाडे नियंत्रण कायद्यातील बदलांमुळे घरमालकांना वैयक्तिक गरज दाखवून भाडेकरूंना बाहेर काढण्याचा अधिकार मिळाला. या तरतुदींचा गैरवापर करून लाखो भाडेकरूंना घराबाहेर काढले गेले आहे. त्यामुळे भाडेकरूंना पुनर्विकास म्हणजे स्वतःच्या बेदखलीचा मार्ग वाटतो, यात नवल नाही.

आज कोणत्याही योजनेत गेलात तरी राजकीय पुढारी, बिल्डर आणि अधिकारी यांच्या अभद्र युतीचा सर्वाधिक फायदा होतो, तर भाडेकरूंचे नुकसानच होते. ३३(७) व ३३(९) अंतर्गत भाडेकरूंना मोफत घर देण्याच्या तरतुदी असूनही प्रत्यक्षात मोठ्या प्रमाणावर लोकांना हाकलले गेले आहे. नाना चौक, ग्रँट रोड, गावदेवी अशा ठिकाणच्या पुनर्विकास प्रकल्पांत नव्या इमारती उभ्या राहिल्या, पण मूळचे भाडेकरू मात्र तिथे दिसत नाहीत.

एकूणच मुंबईतील मोक्याच्या जागा भाडेकरूंच्या हातातून काढून बिल्डरांच्या घशात घालण्याचा कट उघडपणे शिजत आहे. भाडेकरू सध्या शांत असले तरी ही शांतता वादळापूर्वीची आहे. खरे समाधानकारक उत्तर म्हणजे भाडेकरूंना त्यांच्या जमिनीचे मालकी हक्क देणे, त्यांना स्वयंपुनर्विकासासाठी आर्थिक व प्रशासकीय मदत उपलब्ध करून देणे आणि भ्रष्टाचारमुक्त मंजुरी प्रक्रिया राबवणे. तोपर्यंत पुनर्विकासाच्या कोणत्याही योजना भाडेकरूंच्या विश्वासास पात्र ठरणार नाहीत.

अन्वयार्थ

कोटी-मोलाचे कोडे!

इंडियन प्रीमियर लीग अर्थात आयपीएलसाठी मंगळवारी झालेल्या लिलावाचे स्वरूप लघुलिलाव असे होते. पण या वेळी पुकारलेल्या बोलींमधून काही नवथर क्रिकेटपटूंची भाग्यरेषा अशी काही उजळली की, तेवढ्या भांडवलावर या खेळाडूंचे विद्यमान कुटुंबीयच नव्हे, तर पुढील काही पिढ्या सुखाने आणि सुखासीन जगू शकतील. म्हणायला 'अनकॅप्ड' म्हणजे भारताकडून कोणत्याही प्रारूपात एकही आंतरराष्ट्रीय सामना न खेळलेले हे क्रिकेटपटू. पण यांतील बहुतेक फारसे स्थानिक सामनेही खेळलेले नाहीत. त्यामुळे त्यांच्यात फ्रँचायझी चालक-मालकांनी आणि त्यांच्या हाताखालील पारखींनी (स्काउट्स) नेमके काय पाहिले, या प्रश्नावर अजूनही खल सुरू आहे आणि बराच काळ तो सुरू राहील. त्याबाबत विश्लेषण करण्याआधी काही आकड्यांवर नजर टाकणे आवश्यक.

चेन्नई सुपरकिंग्ज या एका फ्रँचायझीने प्रशांत वीर आणि कार्तिक शर्मा यांच्यासाठी प्रत्येकी १४.२ असे एकूण २८.४ कोटी मोजले. चेन्नईकडे या लिलावात खर्चासाठी ४३.४० कोटी रुपये शिल्लक होते. दोन्ही खेळाडूंचे मूळ मूल्य (बेस प्राइस) होते प्रत्येकी ३० लाख रुपये! म्हणजे काही शे पटींनी त्यांचे मूल्यवर्धन झाले. यासाठी झालेल्या बोलीयुद्धात चेन्नईसह झाडून सगळ्या फ्रँचायझी सहभागी झाल्या होत्या. आता एक नजर या दोघांच्या 'अनुभवी' कारकीर्दीवर. प्रशांत वीर हा उत्तर प्रदेश टी-ट्वेण्टी लीगमध्ये दहा सामने खेळला. कार्तिक शर्मा सध्या राजस्थानकडून मुश्ताक अली स्पर्धेत खेळत आहे. त्याच्या नावावर सामने आहेत नऊ! या दोघांनाही स्थानिक स्पर्धांत हेरले गेले आणि त्यांच्यावर घसघशीत बोली लावण्यात आल्या म्हणावे, तर त्यांच्यासाठी केवळ चेन्नई सुपरकिंग्ज फ्रँचायझींनेच पुढाकार घेतला होता. बाकीच्यांनी बोलीवर बोली चढवत चेन्नईला भाव वाढवण्यास भाग पाडले असेही म्हणता येईल. चित्र-शिल्पांच्या लिलावांचा चांगला अनुभव असलेल्या मलिका सागर यांनी या बोली चटपटीतपणे वाढवत नेल्या. आयपीएल म्हणजे एक प्रकारचा वायदेबाजारही असतोच. भविष्यात एखाद्या खेळाडूकडून चांगली कामगिरी होईल यास्तव त्याच्यामध्ये गुंतवणूक केली जाते. तेही ठीकच. ज्याला-त्याला आपल्याकडील निधीचा विनियोग करण्याचा हक्क आहे. त्याविषयी दुमत नाही. यंदाचा लघुलिलाव त्या दृष्टीने अभूतपूर्व ठरला. फ्रँचायझींनी ४८ भारतीय क्रिकेटपटूंवर ८७.४० कोटी रुपयांच्या बोली लावल्या. यांतील केवळ नऊ अनुभवी म्हणजे आंतरराष्ट्रीय सामने खेळलेले आहेत. त्यांतील सहा जणांना त्यांच्या मूळ मूल्यावरच खरीदले गेले. उर्वरित म्हणजे ३९ खेळाडू नवोदित. त्यांच्यापैकी प्रशांत, कार्तिकसह दहा जण नवकोट्यधीश ठरले. त्यांचे कौतुकच. पण अशा प्रकारे नवथर खेळाडूंवर कोटीच्या कोटी बोली लावणाऱ्यांच्या दूरदृष्टीचा हिशेब मांडणेही गैर ठरणार नाही.

के. गौतम, शिवम मावी, कमलेश नागरकोटी, पवन नेगी ही नावे आज किती जणांना ठाऊक आहेत? या सगळ्यांवर कधी काळी लिलावांमध्ये एक किंवा अनेक कोटी मोजले गेले. यांतील काही आज आयपीएलमध्येही दिसत नाहीत. जयदेव उनाडकट सध्या काय करतो? हाही एके काळचा कोट्यधीश. या सगळ्याचा ताळेबंद मांडला, तर त्यातून खऱ्या अर्थाने यशस्वी नावे तीनच समोर येतात - जसप्रीत बुमरा, हार्दिक पंड्या आणि सूर्यकुमार यादव. पण इतके कमी प्रमाण आयपीएल फ्रँचायझी चालकांच्या दूरदृष्टीविषयी आणि आकलनाविषयी बरेच काही सांगून जाते.

यावर एक प्रतिवाद असा हमखास केला जातो, की निम्न मध्यमवर्गीय किंवा गरीब घरांतील या तरुणांना चांगले दिवस आले, तर त्यावर आक्षेपाचे कारण काय? आक्षेप हा त्या व्यक्तींवर नाही, तर त्या ज्या एका परिसंस्थेचा भाग आहेत, तिचे परिचालन करणाऱ्यांवर आहे. गेल्या वर्षभरात घरच्या मैदानांवर भारताने खंडीभर कसोटी सामने गमावले आहेत. कारण कसोटी क्रिकेटमध्ये उभे राहून खेळणाऱ्यांची एक पिढीच अस्ताला निघाली आणि तिची जागा घेऊ शकेल अशी नवीन पिढी विकसित झालेलीच नाही. गिग कामगारांमुळे रोजगारनिर्मिती होते नि अर्थव्यवस्थेला लकाकी येते, तसे हे. मोठ्या प्रमाणात तरुण पारंपरिक अभ्यास सोडून इतर अल्पजीवी रोजगारांकडे वळत असतील, तर नुकसान हे परिसंस्थेचे होते. ही क्रिकेटची परिसंस्था भविष्यात किती टिकून राहील हा मुद्दा आहे. मग रणजीसारख्या स्थानिक स्पर्धांकडे तरुण जातील कशाला, नि नाही आले तरी आपले काहीच नुकसान नाही या समजापासून त्यांना परावृत्त कोण करणार? जगातील सर्वांत श्रीमंत क्रिकेट लीग असणाऱ्या देशाकडे, पारंपरिक आणि फ्रँचायझी क्रिकेटचा योग्य समतोल साधणाऱ्या ऑस्ट्रेलियाच्या अर्धी जेतेपदेही नाहीत हे वास्तव. तरीदेखील आपल्याकडे कोटीच्या कोटी उधळण्याकडे कल का, हे कोडे आहेच.

विश्लेषण

मोहन अटाळकर
mohan.atalkar
@expressindia. com

वैमानिकांची संख्या वाढवण्यासाठी 'एफटीओ' उपयोगी ठरणार?

एअर इंडिया आणि महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनीच्या (एमएडीसी) पुढाकाराने अमरावतीत दक्षिण आशियातील सर्वात मोठी उड्डाण प्रशिक्षण संस्था (फ्लाइंग ट्रेनिंग ऑर्गनायझेशन) उभारण्यात येत आहे...

'एफटीओ' म्हणजे काय?

एफटीओ' म्हणजे 'फ्लाइंग ट्रेनिंग ऑर्गनायझेशन' ही वैमानिक बनण्यासाठी आवश्यक असलेले उड्डाण आणि तांत्रिक, सैद्धांतिक प्रशिक्षण देणारी संस्था नागरी विमान वाहतूक महासंचालनालयाच्या (डीजीसीए) नियमांनुसार चालते. या संस्थेतून वैमानिक परवाना मिळवण्यासाठी प्रशिक्षण दिले जाते. देशात प्रशिक्षित वैमानिकांची संख्या वाढवणे हा 'एफटीओ'चा उद्देश. भारतीय हवाई वाहतूक क्षेत्राची व्याप्ती गेल्या काही वर्षांत वाढली आहे. ही गती कायम राखण्यासाठी आणि नव्या मार्गिका खुल्या करण्यासह गुंतवणूकदारांना आकर्षित करण्यासाठी वेगवेगळ्या उपाययोजना राबवल्या जात आहेत. त्याचाच एक भाग म्हणून भारतात जागतिक दर्जाचे वैमानिक घडवण्यासाठी प्रशिक्षण केंद्रांचा विस्तार केला जात आहे.

वैमानिकांची गरज किती?

भारतीय विमान कंपन्यांनी १,७०० हून अधिक विमानांसाठी ऑर्डर दिल्या आहेत. सध्या या कंपन्यांकडे ८०० हून अधिक विमाने असून त्यांवर ६ ते ७ हजार कार्यरत वैमानिक आहेत आणि पुढील १५ ते २० वर्षांत देशाला ३० हजार वैमानिकांची आवश्यकता असेल, असे नागरी विमान वाहतूकमंत्री के. राममोहन नायडू यांचे म्हणणे आहे. देशातील विमानतळांची संख्या गेल्या काही वर्षांत १६० वर पोहचली आहे. 'उडान'सारख्या सरकारी अनुदानाच्या योजनांमुळे गेल्या दहा वर्षांत विमानप्रवास करणाऱ्या प्रवाशांची संख्या ११ कोटींवरून २५ कोटींवर गेली. शिवाय यामध्ये १० ते १२ टक्क्यांची दरवर्षी भर पडते.

अमरावतीत 'एफटीओ' कधीपासून?

अमरावतीच्या बेलोरा विमानतळावर दक्षिण आशियातील सर्वात मोठी उड्डाण प्रशिक्षण संस्था स्थापन करण्यासाठी महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनी (एमएडीसी) आणि एअर इंडियात सुमारे वर्षभरापूर्वी सामंजस्य करार करण्यात आला. एअर इंडियाच्या एव्हिएशन अकादमीचे संचालक सुनील भास्करन आणि एमएडीसीच्या उपाध्यक्षा आणि व्यवस्थापकीय संचालक स्वाती पांडे यांनी या करारावर स्वाक्षऱ्या केल्या होत्या. हा प्रकल्प २०२६ च्या मध्यापर्यंत उड्डाण ऑपरेशनसह कार्यान्वित होण्याची अपेक्षा आहे. अमरावती विमानतळावर गेल्या १६ एप्रिलला प्रवासी विमानसेवेचे लोकार्पण होत असताना 'एफटीओ'च्या विमानाचेही प्रात्यक्षिक उड्डाण व आगमन (लॅण्डिग) झाले. विमानतळाच्या परिसरातच या 'एफटीओ'चे बांधकाम सुरू असून दोन अत्याधुनिक डायमंड डीए-४२ मल्टी-इंजिन प्रशिक्षण विमाने अमरावती विमानतळावर दाखल झाली आहेत.

अमरावतीच्या 'एफटीओ'चे वैशिष्ट्य?

अमरावतीत स्थापन होत असलेले 'एफटीओ' हे नागरी विमान वाहतूक महासंचालनालय परवानाकृत भारतातील पहिले 'एफटीओ' ठरणार आहे. एअर इंडिया ३१ सिंगल इंजिन आणि तीन ट्विन इंजिन विमानांद्वारे दरवर्षी १८० व्यावसायिक वैमानिकांना अत्याधुनिक प्रशिक्षण देणार आहे. दरवर्षी ३६ हजारहून अधिक 'फ्लाइट तास' येथे भरले जातील. ही अत्याधुनिक प्रशिक्षण संस्था १० एकरांवर विकसित केली जाणार आहे. यामध्ये डिजिटल-सक्षम वर्ग, जागतिक शैक्षणिक मानकांसह सुसज्ज वसतिगृहे, एक डिजिटल ऑपरेशन सेंटर आणि ऑपरेशनल कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी स्वतःची देखभाल सुविधा आहे.

अमरावतीची निवड का?

अमरावतीत उड्डाण प्रशिक्षण संस्थेसाठी दृश्यमानता भारताच्या बहुतांश भागांपेक्षा चांगली आहे. अमरावती विमानतळावर उड्डाणासाठी ३०० दिवसांपेक्षा जास्त स्वच्छ दृश्यमानता. इष्टतम हवेच्या जागेची उपलब्धता, 'एमएडीसी'ने उभारलेली जागतिक दर्जाची धावपट्टी, विमानतळावर 'इन्स्ट्रुमेंट ॲप्रोच लॅण्डिग' सक्षम केले आहे. विमानतळ नाइट लॅण्डिग क्षमतेने सुसज्ज केले जाणार आहे. अमरावती विमानतळ हे महाराष्ट्रातील 'उडान-आरसीएस' योजनेत समाविष्ट असलेल्या विमानतळांपैकी एक आहे. हा प्रकल्प केवळ विदर्भाच्या आर्थिक विकासालाच नव्हे तर महाराष्ट्रातील विमान वाहतूक क्षेत्राला चालना देईल, असे 'एमएडीसी'च्या उपाध्यक्ष आणि व्यवस्थापकीय संचालक स्वाती पांडे यांचे म्हणणे आहे.

'एफटीओ'मध्ये सुविधा?

एअर इंडियाला महाराष्ट्र विमानतळ विकास कंपनीकडून (एमएडीसी) अमरावतीमध्ये ही डीजीसीए-परवानाधारक 'एफटीओ' स्थापन करण्यासाठी आणि ३० वर्षे चालवण्यासाठी परवानगी मिळाली आहे. या 'एफटीओ'मध्ये डिजिटल सक्षम वर्गखोल्या, जागतिक दर्जाच्या अकादमींच्या तोडीचे वसतिगृह, एक डिजिटाइज्ड ऑपरेशन सेंटर आणि कार्यान्वयन कार्यक्षमता वाढवण्यासाठी स्वतःची देखभाल सुविधा असेल. यामुळे विमान वाहतूक क्षेत्रात ३ हजारांहून अधिक नोकऱ्या निर्माण होऊन विदर्भाची एकूण समृद्धी होईल अशी अपेक्षा आहे.

यूपीएससी : मुख्य परीक्षा २०२५

इतिहास - पेपर २

यूपीएससीची तयारी

डॉ. सुशील बारी

यूपीएससी मुख्य परीक्षेतील वैकल्पिक विषय इतिहास यातील पेपर २ बाबत आज आपण जाणून घेणार आहोत. मागील लेखात आपण पेपर १ बाबत जाणून घेतले होते.

या पेपरमध्ये आधुनिक भारताचा इतिहास व जगाचा इतिहास या घटकांवर प्रश्न विचारले जातात.

अभ्यासक्रम

● **भारतामध्ये युरोपीयनांचे आगमन :** प्रारंभिक काळातील युरोपियन वसाहती; पोर्तुगीज आणि डच, इंग्रज व फ्रेंच ईस्ट इंडिया कंपन्या; कर्नाटक युध्दे, इंग्रज आणि बंगालचे नवाब यांच्यातील संघर्ष; प्लासीची लढाई.

● **भारतातील ब्रिटीशांचा विस्तार :** बक्सारची लढाई, इंग्रज मराठा युद्धे; पंजाब.

● **ब्रिटीश राजवटीची प्रारंभिक रचना** रेग्यूलेटिंग कायदा (१७७३); द पिट्स ॲक्ट (१७८४), चार्टर ॲक्ट (१८३३); मुक्त व्यापाराचे स्वातंत्र्य आणि ब्रिटीशांच्या वसाहत विषयक राजवटीचे बदलते स्वरूप; इंग्रजांचा उपयोगितावाद व भारत.

● **ब्रिटीश वसाहतवादी राजवटीचा अर्थव्यवस्थेवर प्रभाव :** कायमधारा पद्धती; रयतवारी पद्धती; महालवारी पद्धती; कृषीचे व्यापारीकरण; भूमिहीन कृषी मजुरांचा उदय; पारंपरिक व्यापार व वाणिज्य यामधील अव्यवस्था; अनौद्योगिकरण पारंपरिक हस्तकलांचा ऱ्हास, संपत्तीचे निःसारण; तार व टपाल सेवांसह रेल्वे-रस्ते मार्गाचे आणि दळणवळणाचे जाळेः ग्रामीण भागातील दुष्काळ व दारिद्र्य.

● **सामाजिक व सांस्कृतिक विकास :** स्वदेशी शिक्षणाची स्थिती, भारतात पाश्चिमात्य शिक्षणाची सुरुवात, साहित्य व जनमत; आधुनिक देशी भाषांचा उदय; विज्ञानाची प्रगती.

● **बंगाल आणि इतर प्रांतातील सामाजिक व धार्मिक सुधारणा चळवळी :** राजाराम मोहन रॉय, ब्राह्मो समाज चळवळ, यंग बंगाल चळवळ, सती, विधवा पुनर्विवाह, बाल विवाह; भारतीय प्रबोधन युगाचे योगदान, इस्लामिक पुनरुज्जीवन वाद फेराझी व वहाबी चळवळी.

● **ब्रिटिश राजवटीला भारतीयांची प्रतिक्रियाः** रंगपूर धिंग (१७८३), कोल बंड (१८३२) मलबार मधील मोपला बंड (१८४१ - १९२०), संथाळ हुल (१८५५), निळीचे बंड (१८५९ - ६०) दख्खन उठाव (१८७५) आणि मुंडा उलगुलन (१८९९ - १९००) यांसह १८ व्या व १९ व्या शतकातील शेतकरी चळवळी व आदिवासी उठावः १८५७ चा उठावः उगम, स्वरूप, अपयशाची कारणे, परिणामः १८५७ नंतरच्या कालावधीत शेतकरी उठावांच्या स्वरूपातील बदलः १९२० ते १९३० मधील शेतकरी चळवळी.

● **भारतीय राष्ट्रवादाचा उदय होण्यास कारणीभूत ठरलेले प्रमुख घटक :** काँग्रेसपूर्व संघटनांचे राजकारण, काँग्रेसच्या उदयाच्या संबंधातील सुरक्षा-झडपेचा (सेफ्टी वॉल्व) सिद्धांत, काँग्रेसचे कार्यक्रम व उद्दिष्टे; मवाळवादी आणि जहालवादी, बंगालची फाळणी (१९०५); बंगालमधील स्वदेशी चळवळ; भारतातील क्रांतीकारी जहाल मतवादाची सुरुवात. महात्मा गांधीचा उदय; रौलेट सत्याग्रह, खिलाफत चळवळ, असहकार चळवळ; असहकार चळवळीच्या अखेरीसपासून सविनय कायदेभंगाची चळवळ, सायमन आयोग; नेहरू अहवाल; गोलमेज परिषदा, राष्ट्रवाद आणि शेतकरी चळवळ ; राष्ट्रवाद आणि कामगार वर्गाच्या चळवळी, भारतीय राजकारणातील महिला आणि भारतीय तरुण व विद्यार्थी (१८८५ - १९४७); १९३७ ची निवडणूक आणि मंत्रिमंडळांची निर्मिती; क्रिप्स आयोग; भारत छोडो चळवळ; वेव्हेल योजनाः कॅबिनेट आयोग.

● **राष्ट्रीय चळवळीतील इतर प्रवाह :** १९४७ नंतरची जातीयता आणि वांशिकता; दलित चळवळी.

● **प्रबोधन आणि आधुनिक कल्पना :** प्रबोधनाच्या मुख्य कल्पनाः कांट, रूसो. समाजवादी विचारसरणीचा उदय (मार्क्सवादापर्यंत); मार्क्सवादी समाजवादाचा विस्तार प्रसार.

● **आधुनिक राजकारणाचा उगम :** युरोपियन राज्यपद्धती, अमेरिकन राज्यक्रांती आणि संविधान, फ्रेंच राज्यक्रांती आणि नंतरचा काळ, अब्राहम लिंकन यांच्या संदर्भात अमेरिकन गृहयुध्द आणि गुलामगिरीचे उच्चाटन

ब्रिटिश लोकशाहीवादी राजकारण. संसदीय सुधारणा, मुक्त व्यापार, धर्मादाय संस्था.

● **औद्योगिकीकरण :** इंग्लंडची औद्योगिक क्रांती, इतर देशांमधील औद्योगिकीकरणः अमेरिका, जर्मनी, रशिया, जपान, जागतिकीकरण.

● **राष्ट्र – राज्य व्यवस्था :** १९ व्या शतकातील राष्ट्रवादाचा उदय, राष्ट्रवादः जर्मनी आणि इटलीमधील राष्ट्रउभारणी. जगभरातील राष्ट्रीयत्वाच्या उदयाच्या पार्श्वभूमीवर जगभरातील साम्राज्यांचे विघटन.

● **साम्राज्यवाद आणि वसाहतवाद :** दक्षिण आणि दक्षिण - पूर्व आशिया, लॅटिन अमेरिका आणि दक्षिण आफ्रिका, ऑस्ट्रेलिया, साम्राज्यवाद आणि मुक्त व्यापारः नवसाम्राज्यवादाचा उदय.

● **क्रांती आणि प्रति राज्यक्रांतीः** १९ व्या शतकातील युरोपियन राज्यक्रांत्या (१८३० व १८४८), रशियन राज्यक्रांती (१९१७ - १९२१), फॅसिस्ट प्रतिक्रांती, इटली आणि जर्मनी, चीनची राज्यक्रांती १९४९.

● **जागतिक महायुद्धेः** पहिले व दुसरे जागतिक महायुध्द - कारणे व परिणाम

● **दुसऱ्या जागतिक महायुद्धानंतरचे जगः** दोन महासत्तांचा उदय, तिसऱ्या जगाचा उदय आणि असंलग्नतावादाचा उदय, संयुक्त राष्ट्र संघटना आणि जागतिक विवाद.

● **वसाहती राजवटीपासून मुक्तीः** लॅटिन अमेरिका - सायमन बोलिव्हर, अरब जगत इजिप्त, आफ्रिका - वर्णभेद ते लोकशाही, दक्षिण-पूर्व आशिया - व्हिएतनाम.

● **निर्वसाहतीकरण आणि अविकसित राष्ट्रः** विकासात अडथळा निर्माण करणारे घटक; लॅटिन अमेरिका, आफ्रिका.

● **युरोपचे एकीकरणः** युध्दानंतरच्या संघटना, नाटो आणि युरोपियन समुदाय, युरोपियन समुदायाचे एकीकरण आणि विस्तार, युरोपियन संघ.

● **सोव्हिएत संघाचे विघटन आणि एकध्रुवीय जगाचा उदय :** विघटन होण्यातील प्रमुख घटक (१८८५ - १९९१), पूर्व युरोपमधील राजकीय बदल (१९८९ - २००१), शीत युद्धाचा शेवट आणि एकमेव महासत्ता म्हणून जगावर अमेरिकेचा उदय.

संदर्भसूची

आधुनिक भारत

● स्पॉटलाईट नोट्स

● आधुनिक भारताचा इतिहास - बी. एल. ग्रोवर (इंग्रजी मराठी)

● प्लासी टू पार्टीशन - शेखर बंडोपाध्याय

● आधुनिक भारताचा इतिहास - बिपीन चंद्र (इंग्रजी मराठी)

जगाचा इतिहास

● हिस्टरी ऑफ द वर्ल्ड - अर्जुनदेव सर

● जगाचा इतिहास - रंजन चक्रवर्ती (मराठी - गोखले अनुवाद)

● वर्ल्ड हिस्टरी - नॉर्मन लोवे (सिलेक्टेड)

● स्पॉटलाईट नोट्स

गतवर्षीच्या प्रश्नपत्रिकांचे विश्लेषण करून त्यानुसार अभ्यास करा.

sushilbari10@gmail.com

प्रत्यक्ष मुलाखतीवेळी घ्यावयाची काळजी

मुलाखतीच्या मुलखात

डॉ. महेश भागवत
सुप्रिया देवस्थळी

आजच्या लेखातही आम्ही व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या वेळी काय करावे आणि काय करू नये याबद्दल मार्गदर्शन करणार आहोत. प्रत्यक्ष व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या वेळी कसे वागावे, प्रश्नांची उत्तरं देताना काय काळजी घ्यावी याबद्दल सविस्तर लिहिणार आहोत.

वाचक मित्रहो, गेल्या आठवड्यातल्या लेखात आम्ही व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या आधी कोणत्या गोष्टी कराव्यात आणि कोणत्या टाळाव्यात, याविषयी मार्गदर्शन केलं होतं. ८ डिसेंबर २०२५ पासून, नागरी सेवा परीक्षा २०२५ च्या व्यक्तिमत्त्व चाचण्या सुरू झाल्या आहेत. उमेदवारांची जोरदार तयारी सुरू असेल.

व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या वेळेस जे काही कपडे घालायचे ठरवले असतील ते मुख्य दिवसाच्या आधी एक दोन वेळा वापरून बघितले पाहिजेत. त्या कपड्यांमध्ये काही समस्या नाही ना, आपण त्यात कम्फर्टेबल आहोत की नाही हे आधीच पाहून ठेवले पाहिजे. व्यक्तिमत्त्व चाचणीचा एक ताण उमेदवाराला असणारच आहे, त्यात आणखी नवीन कोणत्या गोष्टीचा ताण असता कामा नये. मुलींना साडी नेसण्याची सवय नसते. त्यामुळे साडीमध्ये कॉन्शस व्हायला होतं, म्हणून मॉक इंटरव्ह्यूला साडी नेसावी म्हणजे साडी नेसून वावरण्याची सवय होते. पुरुष उमेदवारांना सुद्धा टाय बांधण्याची किंवा सूट घालण्याची सवय नसते. टाय गळ्याला अतिघट्ट वाटू शकतो, मुलाखतीच्या वेळी मग वारंवार टायकडे हात जाऊ शकतो त्यामुळे टाय घालायचाच असेल तर तो घालून वावरण्याची सवय करावी.

व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या दरम्यान प्रश्नांची उत्तरे कशी द्यावी याबद्दल थोडी माहिती घेऊया. प्रश्नाचा प्रत्येक शब्द नीट ऐकून घ्या आणि थोडा वेळ थांबून महत्त्वाच्या मुद्द्यांसह उत्तर द्या. उत्तराचे पहिले ४५ सेकंद अत्यंत महत्त्वाचे असतात. प्रश्नाच्या उत्तराशी संबंधित तपशील आठवत नसल्यास नम्रपणे तसे सांगा. तुमचे गुण विश्लेषणात्मक प्रश्नांच्या उत्तरांवर अवलंबून असतात. एखाद्या प्रश्नाचे उत्तर मनात तयार करण्यासाठी वेळ हवा असेल तर सदस्यांकडून नम्रपणे वेळ मागून घ्या. उमेदवारांनी हे कायम लक्षात ठेवले पाहिजे की त्यांचे ज्ञान आणि माहितीची परीक्षा पूर्व आणि मुख्य परीक्षेमध्ये झालेली आहे. आता व्यक्तिमत्त्वाची चाचणी होत असते. अधिकारी बनण्याच्या क्षमता तुमच्यामध्ये आहेत का हे बघितले जात आहे. त्यामुळे उत्तरातील मुद्देसुद्पणा, विषयाच्या सर्व बाजूंचा विचार या गोष्टी उत्तरामध्ये महत्त्वाच्या असतात. उत्तर हे कायमच भारतीय संविधानाच्या चौकटीतच द्यावे. कोणतेही बेकायदेशीर किंवा अनैतिक मार्ग किंवा उपाय सुचवू नका. प्रश्नांचे उत्तर देताना संतुलित दृष्टिकोन ठेवा. देशापुढच्या एखाद्या समस्येसाठी उपाय विचारले तर अल्पकालीन आणि दीर्घकालीन उपायांचा विचार करा. प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी किंवा एखादा मुद्दा स्पष्ट करण्यासाठी बोर्डाच्या सदस्यांनी मदत केल्यास त्यांचे आभार माना आणि पुढे बोलणे सुरू करा.

जर पॅनेलने तुम्हाला काही प्रश्न विचारण्यास सांगितले, तर संधी दिल्याबद्दल आभार माना. तुम्ही एखाद्या कठीण प्रश्नाचे उत्तर विचारू शकता किंवा डीटेल्ड ॲप्लिकेशन फॉर्ममधील तुमच्या आवडीच्या विषयावर (ज्यावर प्रश्न विचारले गेले नाहीत) त्यांचे लक्ष वेधू शकता. व्यक्तिमत्त्व चाचणी संपल्यावर, कोणाशीही चर्चा करण्यापूर्वी लवकरात लवकर त्याचे ट्रान्सक्रिप्ट (मुलाखतीचा लेखी मसुदा) तयार करा. याचा इतर उमेदवारांना फायदा होऊ शकतोच पण उमेदवाराला स्वतःला आपला परफॉर्मन्स कसा होता याचा अंदाज घ्यायला मदत होते. आपली तयारी कुठे कमी पडली हेही यामुळे कळू शकते.

या आठवड्यात व्यक्तिमत्त्व चाचणीला जाणाऱ्या सर्व उमेदवारांना मनःपूर्वक शुभेच्छा.

mmbips@gmail. com
supsdk@gmail. com

काय कराल आणि काय टाळाल?

● व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या रूममध्ये आत शिरल्यावर सर्वप्रथम अध्यक्षांना त्यानंतर महिला सदस्यांना आणि मग इतर सदस्यांना अभिवादन करावे. अभिवादन करताना गुड मॉर्निंग करावे की नमस्ते म्हणावे असा प्रश्न काही उमेदवार विचारतात. उमेदवाराला जे सोपं वाटेल ते त्याने म्हणावे.

● बोर्डाच्या सदस्यांनी बसण्याची परवानगी दिल्यावर बसावे, त्याबद्दल सदस्यांना धन्यवाद द्यावेत.

● खुर्चीच्या दोन्ही बाजूंवर हात ठेवून, पाठ टेकवून ताठ बसावे.

● प्रश्नांची उत्तर देताना सर्व सदस्यांकडे पाहून उत्तर द्यावी. यामुळे सदस्यांशी संवाद साधायला मदत होते.

● प्रश्न समजला नसल्यास तो प्रश्न पुन्हा विचारण्याची विनंती नम्रपणे सदस्यांना करावी.

● एखाद्या प्रश्नाचे उत्तर येत नसेल तर नम्रपणे सदस्यांना तसे सांगावे.

● एखाद्या प्रश्नाच्या उत्तरासंदर्भात अंदाज लावायचा असेल तर त्यासाठी सदस्यांची परवानगी घ्यावी.

● व्यक्तिमत्त्व चाचणी संपली असे बोर्डाच्या अध्यक्षांनी सांगितल्यावर सर्व सदस्यांचे आभार मानून बाहेर पडावे.

कंबाईंड डिफेन्स सर्व्हिसेस परीक्षा

नोकरीची संधी

सुहास पाटील

● **केंद्रीय लोकसेवा आयोग (यूपीएससी) कंबाईंड डिफेन्स सर्व्हिसेस परीक्षा (I) २०२६ दि. १२ एप्रिल २०२६ रोजी आयोजित करणार आहे. यातून ४५१ पदांची भरती पुढील कोर्सेससाठी केली जाईल.**

(१) इंडियन मिलिटरी ॲकॅडमी, डेहराडून (आयएमए) – १०० पदे. (१३ पदे. NCC-'C' सर्टिफिकेट (आर्मी विंग) धारकांसाठी राखीव). १६२ वा (DE) कोर्स जानेवारी, २०२७ पासून सुरू होणार.

(२) इंडियन नेव्हल ॲकॅडमी (आयएनए), इझिमाला, केरळ – २६ पदे. (६ पदे. NCC-`C' सर्टिफिकेट (नेव्हल विंग) धारकांसाठी १ हैड्रोसाठी राखीव). एक्झिक्युटिव्ह ब्रँच (जनरल सर्व्हिस/हैड्रो) कोर्स जानेवारी, २०२७ पासून सुरू होणार.

(३) एअरफोर्स ॲकॅडमी, हैद्राबाद (२२१ वा प्री–फ्लाईंग ट्रेनिंग कोर्स) – ३२ पदे. (३ पदे. NCC-`C' सर्टिफिकेट (एअरविंग) धारकांसाठी राखीव) कोर्स जानेवारी २०२७ पासून सुरू होणार.

(४) ऑफिसर्स ट्रेनिंग ॲकॅडमी (ओटीए), चेन्नई – २७५ पदे (१२५ वा एसएमसी (पुरुष) (एन्टी) (UPSC). कोर्स एप्रिल, २०२७ पासून सुरू होणार.

(५) ऑफिसर्स ट्रेनिंग ॲकॅडमी (ओटीए), चेन्नई – १८ पदे. एसएमसी (महिला) (NT) (UPSC) कोर्स) एप्रिल, २०२७ पासून सुरू होणार.

पात्रता – (अ) आयएमए आणि ओटीएसाठी - पदवी (कोणत्याही शाखेतील).

(ब) आयएनएसाठी – इंजिनीअरिंग पदवी.

(क) एअरफोर्स ॲकॅडमीसाठी – पदवी (कोणत्याही शाखेतील) परंतु १२ वी फिजिक्स, गणित विषयांसह उत्तीर्ण असणे आवश्यक किंवा इंजिनीअरिंग पदवी.

अंतिम वर्षाचे उमेदवार अर्ज करण्यास पात्र आहेत. (पात्रता परीक्षा उत्तीर्ण केल्याचे प्रमाणपत्र IMA आणि INA साठी १ जानेवारी २०२७ पूर्वी, एअर फोर्स ॲकॅडमीसाठी दि. १३ नोव्हेंबर २०२६ पर्यंत, OTA साठी दि. १ एप्रिल २०२७ पर्यंत सादर करावेत.

वयोमर्यादा – आयएमए/आयएनए - अविवाहीत पुरुष उमेदवाराचा जन्म दि. २ जानेवारी २००३ ते १ जानेवारी २००८ दरम्यानचा असावा.

एअरफोर्स ॲकॅडमीसाठी उमेदवाराचा जन्म दि. २ जानेवारी २००३ ते १ जानेवारी २००७ दरम्यानचा असावा. (दि. १ जानेवारी २०२७ रोजी २० ते २४ वर्षे). DGCA कमर्शियल पायलट लायसन्सधारक - जन्म दि. २ जानेवारी २००१ ते दि. १ जानेवारी २००७ दरम्यानचा असावा. २५ वर्षांखालील उमेदवार अविवाहीत असावा. २५ वर्षांवरील विवाहीत उमेदवार अर्ज करण्यास पात्र आहेत. (त्यांना विवाहीत निवास दिले जाणार नाही.)

(४) ओटीएसाठी अविवाहीत पुरुष/महिला उमेदवाराचा जन्म दि. २ जानेवारी २००२ ते १ जानेवारी २००८ दरम्यानचा असावा.

शारीरिक मापदंड – आर्मीसाठी उंची (पुरुष) फ्लाईंग ब्रँचसाठी १६३ सें.मी., इतर ब्रँचेससाठी - (पुरुष)१५७ सें.मी., (महिला) - १५२ सें.मी.; नेव्हीसाठी (पुरुष) - १५७ सें.मी.; एअरफोर्ससाठी (पुरुष) - फ्लाईंग ब्रँचसाठी १६२ सें.मी. ग्राऊंड ड्युटीसाठी १५७ सें.मी., छाती (पुरुष) - किमान ५ सें.मी. छाती फुगविता येणे आवश्यक. वजन - उंची आणि वय यांच्या प्रमाणात वजन असावे. दृष्टीचेही ठरावीक निकष आवश्यक.

अर्जाचे शुल्क – रु. २००/-.

अर्जाचे शुल्क ऑनलाइन पद्धतीने दि. ३ डिसेंबर २०२५ (१८.०० वाजे)पर्यंत भरता येईल.

निवड पद्धती – वस्तुनिष्ठ बहुपर्यायी स्वरूपाची लेखी परीक्षा आणि मुलाखत.

आयएमए, आयएनए आणि एअरफोर्स ॲकॅडमीसाठी (इंग्लिश - १०० गुण, जनरल नॉलेज - १०० गुण, प्राथमिक गणित - १०० गुण, (गणित विषयाचा अभ्यासक्रम १० वी स्तरावरील व इतर विषयांचा अभ्यासक्रम पदवी स्तरावरील असेल.) कालावधी प्रत्येकी - २ तास. एकूण ३०० गुण.

ओटीएसाठी – इंग्लिश - १०० गुण, जनरल नॉलेज - १०० गुण, कालावधी प्रत्येकी २ तास. एकूण २०० गुण.

एसएसबी – मुलाखत (इंटेलिजन्स अँड पर्सनॅलिटी टेस्ट) - कालावधी ४ दिवस. स्टेज-१ - ऑफिसर्स इंटेलिजन्स रेटींग (OIR) टेस्ट आणि पिक्चर परसेप्शन डिस्क्रीप्शन टेस्ट (PP & DT). स्टेज-२ - इंटरव्ह्यू, ग्रुप टेस्टींग ऑफिसर टास्क, सायकॉलॉजी टेस्ट्स आणि कॉन्फरन्स.

ऑनलाइन अर्ज करताना उमेदवारांनी पदांचा (कोर्ससाठीचा) आपला पसंतीक्रम नोंदविणे आवश्यक.

शंकासमाधानासाठी संपर्क दूरध्वनी ०११-२४०४१००१ (कामाच्या दिवशी सकाळी १० ते १७.३० वाजेपर्यंत).

अर्ज कसा करावा याची विस्तृत माहिती www. upsconline. nic. in या वेबसाईटवर उपलब्ध आहे.

ऑनलाइन अर्ज भरताना उमेदवाराचा अपलोड केलेला फोटोग्राफ आणि लाईव्ह फोटोग्राफ कॅप्चर केला जाईल. त्यासाठी https:// upsconline. nic. in या वेबसाईटवरील ाअद मधील सूचनांचे पालन करावे.

ऑनलाइन अर्ज http:// upsconline. nic. in या संकेतस्थळावर दि. ३० डिसेंबर २०२५ (१८.०० वाजे)पर्यंत करावा.

शब्दकोडे- २९३

१	२		■	३	४	५	६	७	८
९		■	१०	■	११				
	■	१२		१३		■		■	
■	१४	■	१५		■	१६	■	१७	
१८		१९		■	२०			■	
२१			■	२२			■	२३	
	■	२४			■	■	२५		■
■	२६		■	२७	२८				२९
३०		■	३१			■	३२		
३३			■	३४				■	

आडवी विधाने : (१) लोकसभेचे माजी अध्यक्ष पी. ए. XXX (३) गणित क्षेत्रातील प्रमेयांसाठी ओळखले जाणारे ग्रीक गणितज्ञ (९) अचानक आक्रमण, पोलिसांचा छापा (११) दुसऱ्याच्या मनातले ओळखणारा (१२) बेधडक, निःशंक मनाने (१५) जिम्मा, जामिनकी (१७) दिल्लीतील प्रसिद्ध मशीद (१८) हाताचा तळवा (२०) अधिकार पत्र, शासन पत्र (२१) दूध आटवून तयार होणारा एक गोड पदार्थ (२२) करिता, साठी (२३) जंगल, अरण्य (२४) दुर्गा, गौरी (२५) षष्ठी, लहान आकाराचे चिनी मातीचे भांडे (२६) दरवाजा, कवाड (२७) ताजमहाल या दगडाने बनला आहे (३०) शूर पुरुष, लढवय्या (३१) जन्मस्थान, मूळ (३२) कणखर, सोशिक (३३) आयात - निर्यातीवरील कर (३४) प्रसिद्ध पार्श्वगायक XXXX उधास

उभी विधाने : (१) वशिला, नेम धरणे (२) किल्ला, दुर्ग (४) एक शब्दालंकार (५) सलग कापडाचा गठ्ठा, जागा (६) एक औषधी वनस्पती, कर्नाटक मधील उत्तरा कन्नड जिल्ह्यातील एक शहर (७) नाद, आवाज (८) झाडलोट, शेण (१०) जहर, विष (१३) पांडवांनी आपली शस्त्रे या झाडाच्या ढोलीत लपवली होती (१४) संगीतकार व चित्रपट पार्श्वगायक - अजित XXX (१६) संकट, भयंकर परिणाम (१८) शेळीचे पिल्लू (१९) हद्दपार (२०) खरे, वास्तविक (२२) महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांची समाधी असलेले स्थान (२३) निरर्थक बडबड (२५) शासन संस्था, राज्याचा कारभार (२६) श्रीकृष्णाची राजधानी (२८) जाणे, निघणे (२९) अगवळ, करगोटा (३०) सौदामिनी, विद्युल्लता

– **चारू नानल**

सुडोकू - २९३

		८				३		४
					४	२	५	
		४			३			९
	७		१			८		
५				९				१
		९			२		३	
३			२			९		
	८	२	४					
९		१				७		

सुडोकू - २९२ चे उत्तर

३	८	२	९	६	१	४	५	७
५	७	४	३	२	८	१	६	९
९	६	१	४	५	७	३	८	२
४	२	९	५	३	६	७	१	८
८	१	३	७	९	४	६	२	५
७	५	६	१	८	२	९	४	३
१	३	८	२	४	९	५	७	६
२	४	५	६	७	३	८	९	१
६	९	७	८	१	५	२	३	४

शब्दकोडे -२९२ चे उत्तर

ले	की	बो	ले	सु	ने	ला	गे	■	ना
झी	■	ली	■	रु	■	भ	■	भी	म
म	त	■	पो	वा	डा	■	प्र	ती	क
■	ह	री	■	त	■	गो	वा	■	र
स	ह	म	त	■	गो	■	स	र	ण
■	या	■	न	ट	व	र	■	हा	■
श	त	क	■	प	र	का	■	ट	र
हा	■	डा	व	ली	■	ना	ग	■	सा
मृ	त	■	र्ख	■	ऐ	■	ल	स	त
ग	र	ज	■	अ	ना	मि	का	■	ळ

लोकसत्ता करिअर वृत्तांत

यूपीएससीची तयारी

डॉ. सुशील बारी

यूपीएससी : मुख्य परीक्षा २०२५

इतिहास - पेपर २

यूपीएससी मुख्य परीक्षेतील वैकल्पिक विषय इतिहास यातील पेपर २ बाबत आज आपण जाणून घेणार आहोत. मागील लेखात आपण पेपर १ बाबत जाणून घेतले होते.

या पेपरमध्ये आधुनिक भारताचा इतिहास व जगाचा इतिहास या घटकांवर प्रश्न विचारले जातात.

अभ्यासक्रम

● **भारतामध्ये युरोपीयनांचे आगमन :** प्रारंभिक काळातील युरोपियन वसाहती; पोर्तुगीज आणि डच, इंग्रज व फ्रेंच ईस्ट इंडिया कंपन्या; कर्नाटक युध्दे, इंग्रज आणि बंगालचे नवाब यांच्यातील संघर्ष; प्लासीची लढाई.

● **भारतातील ब्रिटीशांचा विस्तार :** बक्सारची लढाई, इंग्रज मराठा युद्धे; पंजाब.

● **ब्रिटीश राजवटीची प्रारंभिक रचना** रेग्यूलेटिंग कायदा (१७७३); द पिट्स ॲक्ट (१७८४), चार्टर ॲक्ट (१८३३); मुक्त व्यापाराचे स्वातंत्र्य आणि ब्रिटीशांच्या वसाहत विषयक राजवटीचे बदलते स्वरूप; इंग्रजांचा उपयोगितावाद व भारत.

● **ब्रिटीश वसाहतवादी राजवटीचा अर्थव्यवस्थेवर प्रभाव :** कायमधारा पद्धती; रयतवारी पद्धती; महालवारी पद्धती; कृषीचे व्यापारीकरण; भूमिहीन कृषी मजुरांचा उदय; पारंपरिक व्यापार व वाणिज्य यामधील अव्यवस्था; अनौद्योगिकरण पारंपरिक हस्तकलांचा ऱ्हास, संपत्तीचे निःसारण; तार व टपाल सेवांसह रेल्वे-रस्ते मार्गांचे आणि दळणवळणाचे जाळेः ग्रामीण भागातील दुष्काळ व दारिद्र्य.

● **सामाजिक व सांस्कृतिक विकास :** स्वदेशी शिक्षणाची स्थिती, भारतात पाश्चिमात्य शिक्षणाची सुरुवात, साहित्य व जनमत; आधुनिक देशी भाषांचा उदय; विज्ञानाची प्रगती.

● **बंगाल आणि इतर प्रांतातील सामाजिक व धार्मिक सुधारणा चळवळी :** राजाराम मोहन रॉय, ब्राह्मो समाज चळवळ, यंग बंगाल चळवळ, सती, विधवा पुनर्विवाह, बाल विवाह; भारतीय प्रबोधन युगाचे योगदान, इस्लामिक पुनरुज्जीवन वाद फेराझी व वहाबी चळवळी.

● **ब्रिटिश राजवटीला भारतीयांची प्रतिक्रियाः** रंगपूर धिंग (१७८३), कोल बंड (१८३२) मलबार मधील मोपला बंड (१८४१ - १९२०), संथाळ हुल (१८५५), निळीचे बंड (१८५९ - ६०) दख्खन उठाव (१८७५) आणि मुंडा उलगुलन (१८९९ - १९००) यांसह १८ व्या व १९ व्या शतकातील शेतकरी चळवळी व आदिवासी उठावः १८५७ चा उठावः उगम, स्वरूप, अपयशाची कारणे, परिणामः १८५७ नंतरच्या कालावधीत शेतकरी उठावांच्या स्वरूपातील बदलः १९२० ते १९३० मधील शेतकरी चळवळी.

● **भारतीय राष्ट्रवादाचा उदय होण्यास कारणीभूत ठरलेले प्रमुख घटक :** काँग्रेसपूर्व संघटनांचे राजकारण, काँग्रेसच्या उदयाच्या संबंधातील सुरक्षा-झडपेचा (सेफ्टी वॉल्व) सिद्धांत, काँग्रेसचे कार्यक्रम व उद्दिष्टे; मवाळवादी आणि जहालवादी, बंगालची फाळणी (१९०५); बंगालमधील स्वदेशी चळवळ; भारतातील क्रांतीकारी जहाल मतवादाची सुरुवात. महात्मा गांधीचा उदय; रौलेट सत्याग्रह, खिलाफत चळवळ, असहकार चळवळ; असहकार चळवळीच्या अखेरीसपासून सविनय कायदेभंगाची चळवळ, सायमन आयोग; नेहरू अहवाल; गोलमेज परिषदा, राष्ट्रवाद आणि शेतकरी चळवळ ; राष्ट्रवाद आणि कामगार वर्गाच्या चळवळी, भारतीय राजकारणातील महिला आणि भारतीय तरुण व विद्यार्थी (१८८५ - १९४७); १९३७ ची निवडणूक आणि मंत्रिमंडळांची निर्मिती; क्रिप्स आयोग; भारत छोडो चळवळ; वेव्हेल योजनाः कॅबिनेट आयोग.

● **राष्ट्रीय चळवळीतील इतर प्रवाह :** १९४७ नंतरची जातीयता आणि वांशिकता; दलित चळवळी.

● **प्रबोधन आणि आधुनिक कल्पना :** प्रबोधनाच्या मुख्य कल्पनाः कांट, रूसो. समाजवादी विचारसरणीचा उदय (मार्क्सवादापर्यंत); मार्क्सवादी समाजवादाचा विस्तार प्रसार.

● **आधुनिक राजकारणाचा उगम :** युरोपियन राज्यपद्धती, अमेरिकन राज्यक्रांती आणि संविधान, फ्रेंच राज्यक्रांती आणि नंतरचा काळ, अब्राहम लिंकन यांच्या संदर्भात अमेरिकन गृहयुध्द आणि गुलामगिरीचे उच्चाटन

ब्रिटिश लोकशाहीवादी राजकारण. संसदीय सुधारणा, मुक्त व्यापार, धर्मादाय संस्था.

● **औद्योगिकीकरण :** इंग्लंडची औद्योगिक क्रांती, इतर देशांमधील औद्योगिकीकरणः अमेरिका, जर्मनी, रशिया, जपान, जागतिकीकरण.

● **राष्ट्र – राज्य व्यवस्था :** १९ व्या शतकातील राष्ट्रवादाचा उदय, राष्ट्रवादः जर्मनी आणि इटलीमधील राष्ट्रउभारणी. जगभरातील राष्ट्रीयत्वाच्या उदयाच्या पार्श्वभूमीवर जगभरातील साम्राज्यांचे विघटन.

● **साम्राज्यवाद आणि वसाहतवाद :** दक्षिण आणि दक्षिण - पूर्व आशिया, लॅटिन अमेरिका आणि दक्षिण आफ्रिका, ऑस्ट्रेलिया, साम्राज्यवाद आणि मुक्त व्यापारः नवसाम्राज्यवादाचा उदय.

● **क्रांती आणि प्रति राज्यक्रांतीः** १९ व्या शतकातील युरोपियन राज्यक्रांत्या (१८३० व १८४८), रशियन राज्यक्रांती (१९१७ - १९२१), फॅसिस्ट प्रतिक्रांती, इटली आणि जर्मनी, चीनची राज्यक्रांती १९४९.

● **जागतिक महायुद्धेः** पहिले व दुसरे जागतिक महायुध्द - कारणे व परिणाम

● **दुसऱ्या जागतिक महायुद्धानंतरचे जगः** दोन महासत्तांचा उदय, तिसऱ्या जगाचा उदय आणि असंलग्नतावादाचा उदय, संयुक्त राष्ट्र संघटना आणि जागतिक विवाद.

● **वसाहती राजवटीपासून मुक्तीः** लॅटिन अमेरिका - सायमन बोलिव्हर, अरब जगत इजिप्त, आफ्रिका - वर्णभेद ते लोकशाही, दक्षिण-पूर्व आशिया - व्हिएतनाम.

● **निर्वसाहतीकरण आणि अविकसित राष्ट्रः** विकासात अडथळा निर्माण करणारे घटक; लॅटिन अमेरिका, आफ्रिका.

● **युरोपचे एकीकरणः** युध्दानंतरच्या संघटना, नाटो आणि युरोपियन समुदाय, युरोपियन समुदायाचे एकीकरण आणि विस्तार, युरोपियन संघ.

● **सोव्हिएत संघाचे विघटन आणि एकध्रुवीय जगाचा उदय :** विघटन होण्यातील प्रमुख घटक (१८८५ - १९९१), पूर्व युरोपमधील राजकीय बदल (१९८९ - २००१), शीत युद्धाचा शेवट आणि एकमेव महासत्ता म्हणून जगावर अमेरिकेचा उदय.

संदर्भसूची

आधुनिक भारत

● स्पॉटलाईट नोट्स
● आधुनिक भारताचा इतिहास - बी. एल. ग्रोवर (इंग्रजी मराठी)
● प्लासी टू पार्टीशन - शेखर बंडोपाध्याय
● आधुनिक भारताचा इतिहास - बिपीन चंद्र (इंग्रजी मराठी)

जगाचा इतिहास

● हिस्टरी ऑफ द वर्ल्ड - अर्जुनदेव सर
● जगाचा इतिहास - रंजन चक्रवर्ती (मराठी - गोखले अनुवाद)
● वर्ल्ड हिस्टरी - नॉर्मन लोवे (सिलेक्टेड)
● स्पॉटलाईट नोट्स

गतवर्षीच्या प्रश्नपत्रिकांचे विश्लेषण करून त्यानुसार अभ्यास करा.

sushilbari10@gmail.com

मुलाखतीच्या मुलखात

डॉ. महेश भागवत
सुप्रिया देवस्थळी

प्रत्यक्ष मुलाखतीवेळी घ्यावयाची काळजी

आजच्या लेखातही आम्ही व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या वेळी काय करावे आणि काय करू नये याबद्दल मार्गदर्शन करणार आहोत. प्रत्यक्ष व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या वेळी कसे वागावे, प्रश्नांची उत्तरं देताना काय काळजी घ्यावी याबद्दल सविस्तर लिहिणार आहोत.

वाचक मित्रहो, गेल्या आठवड्यातल्या लेखात आम्ही व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या आधी कोणत्या गोष्टी कराव्यात आणि कोणत्या टाळाव्यात, याविषयी मार्गदर्शन केलं होतं. ८ डिसेंबर २०२५ पासून, नागरी सेवा परीक्षा २०२५ च्या व्यक्तिमत्त्व चाचण्या सुरू झाल्या आहेत. उमेदवारांची जोरदार तयारी सुरू असेल.

व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या वेळेस जे काही कपडे घालायचे ठरवले असतील ते मुख्य दिवसाच्या आधी एक दोन वेळा वापरून बघितले पाहिजेत. त्या कपड्यांमध्ये काही समस्या नाही ना, आपण त्यात कम्फर्टेबल आहोत की नाही हे आधीच पाहून ठेवले पाहिजे. व्यक्तिमत्त्व चाचणीचा एक ताण उमेदवाराला असणारच आहे, त्यात आणखी नवीन कोणत्या गोष्टीचा ताण असता कामा नये. मुलींना साडी नेसण्याची सवय नसते. त्यामुळे साडीमध्ये कॉन्शस व्हायला होतं, म्हणून मॉक इंटरव्ह्यूला साडी नेसावी म्हणजे साडी नेसून वावरण्याची सवय होते. पुरुष उमेदवारांना सुद्धा टाय बांधण्याची किंवा सूट घालण्याची सवय नसते. टाय गळ्याला अतिघट्ट वाटू शकतो, मुलाखतीच्या वेळी मग वारंवार टायकडे हात जाऊ शकतो त्यामुळे टाय घालायचाच असेल तर तो घालून वावरण्याची सवय करावी.

व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या दरम्यान प्रश्नांची उत्तरे कशी द्यावी याबद्दल थोडी माहिती घेऊया. प्रश्नाचा प्रत्येक शब्द नीट ऐकून घ्या आणि थोडा वेळ थांबून महत्त्वाच्या मुद्द्यांसह उत्तर द्या. उत्तराचे पहिले ४५ सेकंद अत्यंत महत्त्वाचे असतात. प्रश्नाच्या उत्तराशी संबंधित तपशील आठवत नसल्यास नम्रपणे तसे सांगा. तुमचे गुण विश्लेषणात्मक प्रश्नांच्या उत्तरांवर अवलंबून असतात. एखाद्या प्रश्नाचे उत्तर मनात तयार करण्यासाठी वेळ हवा असेल तर सदस्यांकडून नम्रपणे वेळ मागून घ्या. उमेदवारांनी हे कायम लक्षात ठेवले पाहिजे की त्यांचे ज्ञान आणि माहितीची परीक्षा पूर्व आणि मुख्य परीक्षेमध्ये झालेली आहे. आता व्यक्तिमत्त्वाची चाचणी होत असते. अधिकारी बनण्याच्या क्षमता तुमच्यामध्ये आहेत का हे बघितले जात आहे. त्यामुळे उत्तरातील मुद्देसुद्पणा, विषयाच्या सर्व बाजूंचा विचार या गोष्टी उत्तरामध्ये महत्त्वाच्या असतात. उत्तर हे कायमच भारतीय संविधानाच्या चौकटीतच द्यावे. कोणतेही बेकायदेशीर किंवा अनैतिक मार्ग किंवा उपाय सुचवू नका. प्रश्नांचे उत्तर देताना संतुलित दृष्टिकोन ठेवा. देशापुढच्या एखाद्या समस्येसाठी उपाय विचारले तर अल्पकालीन आणि दीर्घकालीन उपायांचा विचार करा. प्रश्नाचे उत्तर देण्यासाठी किंवा एखादा मुद्दा स्पष्ट करण्यासाठी बोर्डाच्या सदस्यांनी मदत केल्यास त्यांचे आभार माना आणि पुढे बोलणे सुरू करा.

जर पॅनेलने तुम्हाला काही प्रश्न विचारण्यास सांगितले, तर संधी दिल्याबद्दल आभार माना. तुम्ही एखाद्या कठीण प्रश्नाचे उत्तर विचारू शकता किंवा डीटेल्ड ॲप्लिकेशन फॉर्ममधील तुमच्या आवडीच्या विषयावर (ज्यावर प्रश्न विचारले गेले नाहीत) त्यांचे लक्ष वेधू शकता. व्यक्तिमत्त्व चाचणी संपल्यावर, कोणाशीही चर्चा करण्यापूर्वी लवकरात लवकर त्याचे ह्यट्रान्सक्रिप्टिह्ण (मुलाखतीचा लेखी मसुदा) तयार करा. याचा इतर उमेदवारांना फायदा होऊ शकतोच पण उमेदवाराला स्वतःला आपला परफॉर्मन्स कसा होता याचा अंदाज घ्यायला मदत होते. आपली तयारी कुठे कमी पडली हेही यामुळे कळू शकते.

या आठवड्यात व्यक्तिमत्त्व चाचणीला जाणाऱ्या सर्व उमेदवारांना मनःपूर्वक शुभेच्छा.

mmbips@gmail.com
supsdk@gmail.com

काय कराल आणि काय टाळाल?

● व्यक्तिमत्त्व चाचणीच्या रूममध्ये आत शिरल्यावर सर्वप्रथम अध्यक्षांना त्यानंतर महिला सदस्यांना आणि मग इतर सदस्यांना अभिवादन करावे. अभिवादन करताना गुड मॉर्निंग करावे की नमस्ते म्हणावे असा प्रश्न काही उमेदवार विचारतात. उमेदवाराला जे सोपं वाटेल ते त्याने म्हणावे.

● बोर्डाच्या सदस्यांनी बसण्याची परवानगी दिल्यावर बसावे, त्याबद्दल सदस्यांना धन्यवाद द्यावेत.

● खुर्चीच्या दोन्ही बाजूंवर हात ठेवून, पाठ टेकवून ताठ बसावे.

● प्रश्नांची उत्तर देताना सर्व सदस्यांकडे पाहून उत्तर द्यावी. यामुळे सदस्यांशी संवाद साधायला मदत होते.

● प्रश्न समजला नसल्यास तो प्रश्न पुन्हा विचारण्याची विनंती नम्रपणे सदस्यांना करावी.

● एखाद्या प्रश्नाचे उत्तर येत नसेल तर नम्रपणे सदस्यांना तसे सांगावे.

● एखाद्या प्रश्नाच्या उत्तरासंदर्भात अंदाज लावायचा असेल तर त्यासाठी सदस्यांची परवानगी घ्यावी.

● व्यक्तिमत्त्व चाचणी संपली असे बोर्डाच्या अध्यक्षांनी सांगितल्यावर सर्व सदस्यांचे आभार मानून बाहेर पडावे.

कंबाईंड डिफेन्स सर्व्हिसेस परीक्षा

नोकरीची संधी

सुहास पाटील

● **केंद्रीय लोकसेवा आयोग (यूपीएससी) कंबाईंड डिफेन्स सर्व्हिसेस परीक्षा (I) २०२६ दि. १२ एप्रिल २०२६ रोजी आयोजित करणार आहे. यातून ४५१ पदांची भरती पुढील कोर्सेससाठी केली जाईल.**

(१) इंडियन मिलिटरी ॲकॅडमी, डेहराडून (आयएमए) – १०० पदे. (१३ पदे. NCC-'C' सर्टिफिकेट (आर्मी विंग) धारकांसाठी राखीव). १६२ वा (DE) कोर्स जानेवारी, २०२७ पासून सुरू होणार.

(२) इंडियन नेव्हल ॲकॅडमी (आयएनए), इझिमाला, केरळ – २६ पदे. (६ पदे. NCC-` C' सर्टिफिकेट (नेव्हल विंग) धारकांसाठी १ हैड्रोसाठी राखीव). एक्झिक्युटिव्ह ब्रँच (जनरल सर्व्हिस/हैड्रो) कोर्स जानेवारी, २०२७ पासून सुरू होणार.

(३) एअरफोर्स ॲकॅडमी, हैद्राबाद (२२१ वा प्री–फ्लाईंग ट्रेनिंग कोर्स) – ३२ पदे. (३ पदे. NCC-` C' सर्टिफिकेट (एअरविंग) धारकांसाठी राखीव) कोर्स जानेवारी २०२७ पासून सुरू होणार.

(४) ऑफिसर्स ट्रेनिंग ॲकॅडमी (ओटीए), चेन्नई – २७५ पदे (१२५ वा एसएमसी (पुरुष) (एन्टी) (UPSC). कोर्स एप्रिल, २०२७ पासून सुरू होणार.

(५) ऑफिसर्स ट्रेनिंग ॲकॅडमी (ओटीए), चेन्नई – १८ पदे. एसएमसी (महिला) (NT) (UPSC) कोर्स) एप्रिल, २०२७ पासून सुरू होणार.

पात्रता – (अ) आयएमए आणि ओटीएसाठी - पदवी (कोणत्याही शाखेतील).

(ब) आयएनएसाठी – इंजिनीअरिंग पदवी.

(क) एअरफोर्स ॲकॅडमीसाठी – पदवी (कोणत्याही शाखेतील) परंतु १२ वी फिजिक्स, गणित विषयांसह उत्तीर्ण असणे आवश्यक किंवा इंजिनीअरिंग पदवी.

अंतिम वर्षाचे उमेदवार अर्ज करण्यास पात्र आहेत. (पात्रता परीक्षा उत्तीर्ण केल्याचे प्रमाणपत्र IMA आणि INA साठी १ जानेवारी २०२७ पूर्वी, एअर फोर्स ॲकॅडमीसाठी दि. १३ नोव्हेंबर २०२६ पर्यंत, OTA साठी दि. १ एप्रिल २०२७ पर्यंत सादर करावेत.

वयोमर्यादा – आयएमए/आयएनए - अविवाहीत पुरुष उमेदवाराचा जन्म दि. २ जानेवारी २००३ ते १ जानेवारी २००८ दरम्यानचा असावा.

एअरफोर्स ॲकॅडमीसाठी उमेदवाराचा जन्म दि. २ जानेवारी २००३ ते १ जानेवारी २००७ दरम्यानचा असावा. (दि. १ जानेवारी २०२७ रोजी २० ते २४ वर्षे). DGCA कमर्शियल पायलट लायसन्सधारक - जन्म दि. २ जानेवारी २००१ ते दि. १ जानेवारी २००७ दरम्यानचा असावा. २५ वर्षांखालील उमेदवार अविवाहीत असावा. २५ वर्षांवरील विवाहीत उमेदवार अर्ज करण्यास पात्र आहेत. (त्यांना विवाहीत निवास दिले जाणार नाही.)

(४) ओटीएसाठी अविवाहीत पुरुष/महिला उमेदवाराचा जन्म दि. २ जानेवारी २००२ ते १ जानेवारी २००८ दरम्यानचा असावा.

शारीरिक मापदंड – आर्मीसाठी उंची (पुरुष) फ्लाईंग ब्रँचसाठी १६३ सें.मी., इतर ब्रँचेससाठी - (पुरुष)१५७ सें.मी., (महिला) - १५२ सें.मी.; नेव्हीसाठी (पुरुष) - १५७ सें.मी.; एअरफोर्ससाठी (पुरुष) - फ्लाईंग ब्रँचसाठी १६२ सें.मी. ग्राऊंड ड्युटीसाठी १५७ सें.मी., छाती (पुरुष) - किमान ५ सें.मी. छाती फुगविता येणे आवश्यक. वजन - उंची आणि वय यांच्या प्रमाणात वजन असावे. दृष्टीचेही ठरावीक निकष आवश्यक.

अर्जाचे शुल्क – रु. २००/-.

अर्जाचे शुल्क ऑनलाइन पद्धतीने दि. ३ डिसेंबर २०२५ (१८.०० वाजे)पर्यंत भरता येईल.

निवड पद्धती – वस्तुनिष्ठ बहुपर्यायी स्वरूपाची लेखी परीक्षा आणि मुलाखत.

आयएमए, आयएनए आणि एअरफोर्स ॲकॅडमीसाठी (इंग्लिश - १०० गुण, जनरल नॉलेज - १०० गुण, प्राथमिक गणित - १०० गुण, (गणित विषयाचा अभ्यासक्रम १० वी स्तरावरील व इतर विषयांचा अभ्यासक्रम पदवी स्तरावरील असेल.) कालावधी प्रत्येकी - २ तास. एकूण ३०० गुण.

ओटीएसाठी – इंग्लिश - १०० गुण, जनरल नॉलेज - १०० गुण, कालावधी प्रत्येकी २ तास. एकूण २०० गुण.

एसएसबी – मुलाखत (इंटेलिजन्स अँड पर्सनॅलिटी टेस्ट) - कालावधी ४ दिवस. स्टेज-१ - ऑफिसर्स इंटेलिजन्स रेटींग (OIR) टेस्ट आणि पिक्चर परसेप्शन डिस्क्रीप्शन टेस्ट (PP & DT). स्टेज-२ - इंटरव्ह्यू, ग्रुप टेस्टींग ऑफिसर टास्क, सायकॉलॉजी टेस्ट्स आणि कॉन्फरन्स.

ऑनलाइन अर्ज करताना उमेदवारांनी पदांचा (कोर्ससाठीचा) आपला पसंतीक्रम नोंदविणे आवश्यक.

शंकासमाधानासाठी संपर्क दूरध्वनी ०११-२४०४१००१ (कामाच्या दिवशी सकाळी १० ते १७.३० वाजेपर्यंत).

अर्ज कसा करावा याची विस्तृत माहिती www. upsconline. nic. in या वेबसाईटवर उपलब्ध आहे.

ऑनलाइन अर्ज भरताना उमेदवाराचा अपलोड केलेला फोटोग्राफ आणि लाईव्ह फोटोग्राफ कॅप्चर केला जाईल. त्यासाठी https:// upsconline. nic. in या वेबसाईटवरील ाअद मधील सूचनांचे पालन करावे.

ऑनलाइन अर्ज http:// upsconline. nic. in या संकेतस्थळावर दि. ३० डिसेंबर २०२५ (१८.०० वाजे)पर्यंत करावा.

शब्दकोडे- २९३

आडवी विधाने : (१) लोकसभेचे माजी अध्यक्ष पी. ए. XXX
(३) गणित क्षेत्रातील प्रमेयांसाठी ओळखले जाणारे ग्रीक गणितज्ञ
(९) अचानक आक्रमण, पोलिसांचा छापा
(११) दुसऱ्याच्या मनातले ओळखणारा
(१२) बेधडक, निःशंक मनाने
(१५) जिम्मा, जामिनकी
(१७) दिल्लीतील प्रसिद्ध मशीद
(१८) हाताचा तळवा
(२०) अधिकार पत्र, शासन पत्र
(२१) दूध आटवून तयार होणारा एक गोड पदार्थ (२२) करिता, साठी
(२३) जंगल, अरण्य (२४) दुर्गा, गौरी
(२५) षष्ठी, लहान आकाराचे चिनी मातीचे भांडे (२६) दरवाजा, कवाड
(२७) ताजमहाल या दगडाने बनला आहे
(३०) शूर पुरुष, लढवय्या
(३१) जन्मस्थान, मूळ
(३२) कणखर, सोशिक
(३३) आयात - निर्यातीवरील कर
(३४) प्रसिद्ध पार्श्वगायक XXXX उधास

उभी विधाने : (१) वशिला, नेम धरणे
(२) किल्ला, दुर्ग (४) एक शब्दालंकार
(५) सलग कापडाचा गठ्ठा, जागा
(६) एक औषधी वनस्पती, कर्नाटक मधील उत्तरा कन्नड जिल्ह्यातील एक शहर
(७) नाद, आवाज (८) झाडलोट, शेण
(१०) जहर, विष
(१३) पांडवांनी आपली शस्त्रे या झाडाच्या ढोलीत लपवली होती
(१४) संगीतकार व चित्रपट पार्श्वगायक - अजित XXX (१६) संकट, भयंकर परिणाम (१८) शेळीचे पिल्लू
(१९) हद्दपार (२०) खरे, वास्तविक
(२२) महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांची समाधी असलेले स्थान (२३) निरर्थक बडबड
(२५) शासन संस्था, राज्याचा कारभार
(२६) श्रीकृष्णाची राजधानी
(२८) जाणे, निघणे
(२९) अगवळ, करगोटा
(३०) सौदामिनी, विद्युल्लता

– चारू नानल

सुडोकू - २९३

		८				३		४
					४	२	५	
		४			३			९
	७		१			८		
५				९				१
		९			२		३	
३			२			९		
	८	२	४					
९		१				७		

सुडोकू - २९२ चे उत्तर

३	८	२	९	६	१	४	५	७
५	७	४	३	२	८	१	६	९
९	६	१	४	५	७	३	८	२
४	२	९	५	३	६	७	१	८
८	१	३	७	९	४	६	२	५
७	५	६	१	८	२	९	४	३
१	३	८	२	४	९	५	७	६
२	४	५	६	७	३	८	९	१
६	९	७	८	१	५	२	३	४

शब्दकोडे -२९२ चे उत्तर

ले	की	बो	ले	सु	ने	ला	गे		ना
झी		ली		रु		भ		भी	म
म	त		पो	वा	डा		प्र	ती	क
	ह	री		त		गो	वा		र
स	ह	म	त		गो		स	र	ण
	या		न	ट	व	र		हा	
श	त	क		प	र	का		ट	र
हा		डा	व	ली		ना	ग		सा
मृ	त		र्ख		ऐ		ल	स	त
ग	र	ज		अ	ना	मि	का		ळ

6 | संपादकीय | जनसत्ता | 18 दिसंबर, 2025

कल्पमेधा

हमें अपने मित्रों के सहयोग की उतनी आवश्यकता नहीं होती है, जितना कि उनके सहयोग के विश्वास की जरूरत होती है।

– एपिकुरुस

जवाबदेही किसकी

गहराते प्रदूषण संकट के बीच ठंड बढ़ने के साथ ही कोहरे की मार पड़ने लगी है। राष्ट्रीय राजमार्गों पर आए दिन गाड़ियों के टकराने की खबरें आ रही हैं। मंगलवार को धुंध के कारण यमुना एक्सप्रेसवे पर आगरा से नोएडा के बीच सात बसों और तीन गाड़ियों के टकराने एवं कई अन्य शहरों में भी इसी तरह की दुर्घटनाओं में 25 लोगों की जान जाने के बाद यह बहस तेज हो गई है कि जवाबदेही कौन लेगा और कैसे रोकथाम के लिए कोई रास्ता निकलेगा। अभी तक तो प्रदूषण एवं धुंध के कारण बढ़ते संकट के बीच राजनीतिक बयानबाजी भर सामने आती रही है और जिम्मेदारी से बचने की कोशिश में सत्ता प्रतिष्ठान एवं प्रशासन दिखा है। हालात ये हैं कि सुप्रीम कोर्ट की तल्ख टिप्पणियों का कोई असर नहीं पड़ रहा है। दिल्ली और आसपास के इलाकों में प्रदूषण की समस्या धीरे-धीरे गंभीर होती है और धुंध बढ़ने के साथ राजमार्गों पर दुर्घटनाएं बढ़ने लगती हैं। राजमार्गों पर धुंध के बीच रफ्तार पर लगाम को लेकर कोई चेतावनी नहीं, न कोई अंकुश।

दरअसल, प्रदूषण का गहराता संकट मौसम की मार तो है ही, सरकार की अनदेखी और लापरवाही से समस्या में कई गुना बढ़ोतरी हुई है। इस तरह की दिक्कतों को लेकर चर्चा होती है, लेकिन सरकार की ओर से कोई कदम नहीं उठाए जाते। हाल में खबर आई कि दिल्ली दुनिया की सर्वाधिक प्रदूषित राजधानी है। एक रपट के मुताबिक, देश के सर्वाधिक प्रदूषित 32 शहरों में ग्यारह हरियाणा के पाए गए। स्पष्ट है कि दिल्ली और आसपास के इलाकों में आसमान में धुएं की परत के आगे बेबसी है। सरकारी स्तर पर कवायद घोषणाएं और आरोप-प्रत्यारोप तक सीमित दिखती है। यही वजह है कि पिछले दिनों सुप्रीम कोर्ट ने केंद्र व राज्य सरकारों को फटकार लगाई कि प्रदूषण रोकने के लिए जमीनी स्तर पर प्रयास न के बराबर हैं। दरअसल, हर साल ठंड शुरू होते ही हवा की दशा-दिशा में बदलाव के साथ ही आसमान में धुएं की परत जमने लगती है। यही वजह है कि पराली संकट व अन्य कारणों से बढ़ते प्रदूषण से चिंतित सुप्रीम कोर्ट को कहना पड़ा कि प्रदूषण मुक्त वातावरण में रहना नागरिकों का मौलिक अधिकार है।

हालत यह है कि बहुत सारे लोगों के सामने सांस से संबंधित परेशानियों सहित कई तरह की मुश्किलें पैदा हो रही हैं, लेकिन अब भी प्रदूषण को कम या दूर करने के लिए कोई ईमानदार इच्छाशक्ति नहीं दिखती। किसानों के मुद्दों को जोरशोर से उठाकर श्रेय लेने वाले राजनेताओं की जवाबदेही तय होनी चाहिए। बंपर पैदावार का श्रेय लेने वाले नेता तब कहां चले जाते हैं जब पराली जलाने का संकट पैदा होता है? यह भी हकीकत है कि प्रदूषण संकट के मूल में सिर्फ पराली समस्या ही नहीं है। हमारी उपभोक्ता संस्कृति, वाहनों का अंबार, सार्वजनिक यातायात सुविधा का पर्याप्त न होना, अनियोजित निर्माण कार्य, जीवाश्म ईंधन का प्रयोग तथा कूड़े का वैज्ञानिक तरीके से निस्तारण न होना भी प्रदूषण संकट के मूल में है। शासन को भी आग लगने पर कुआं खोदने की मानसिकता से बचना होगा और दूरगामी प्रभावों वाली नीतियां लागू करनी होंगी। जवाबदेही तय होनी चाहिए।

सख्ती जरूरी

पंजाब में पिछले कुछ वर्षों में खिलाड़ियों की हत्या की घटनाएं बढ़ी हैं। मगर जिस तरह से कबड्डी खिलाड़ी कंवर दिग्विजय सिंह उर्फ राणा बालाचौरिया की पिछले दिनों हत्या की गई, उससे कई सवाल उठे हैं। यह व्यवस्था की भी नाकामी है। इस मामले में बुधवार को एक आरोपी उस समय पकड़ा गया, जब पुलिस उसका पीछा कर रही थी। मुठभेड़ में वह घायल हो गया। बाद में उसने अस्पताल में दम तोड़ दिया। इस मामले की तह में जाने और गिरोहबाजों का पर्दाफाश करने के लिए पुलिस लगातार छापे मार रही है। उसने बालाचौरिया की हत्या में तीन आरोपियों की शिनाख्त की थी। दो के नाम जाहिर किए गए, लेकिन तीसरे का नाम सार्वजनिक नहीं किया गया था। मारा गया बदमाश वही तीसरा आरोपी है। सवाल है कि कबड्डी प्रतियोगिताओं में दबदबा कायम करने के लिए गिरोहबाज पर्दे के पीछे से आपराधिक प्रतिस्पर्धा करने लगे हैं, तो समय रहते पुलिस-प्रशासन इस पर क्यों नहीं ध्यान दे रहा है? चिंता की बात है कि बेखौफ गिरोहबाज अपने रास्ते आ रहे या उनकी बात न मानने वाले खिलाड़ियों की हत्या तक कर दे रहे हैं। अगर समय रहते कार्रवाई हो, तो ऐसी घटनाओं को रोका जा सकता है।

राणा बालाचौरिया ने कड़ी मेहनत कर खेल जगत में अपनी जगह बनाई थी। शुरुआत उन्होंने पहलवानी से की, लेकिन बाद में वे कबड्डी की दुनिया में चले गए, जहां वे न केवल चर्चित हुए, बल्कि इस खेल को बढ़ावा देने के लिए टीम भी बनाई। कोई भी खिलाड़ी बरसों की मेहनत और लगन से अपनी एक पहचान बनाता है। मगर यह दुखद ही है कि वे जाने-अनजाने गिरोहबाजों के चंगुल में फंस जाते हैं। कभी उनसे रंगदारी मांगी जाती है, तो उन पर कभी बेजा दबाव डाले जाते हैं। पिछले कुछ वर्षों में खेल जगत जितना चमकदार हुआ है, गिरोहबाजों ने इसे उतना ही दागदार बना दिया है। खिलाड़ी मन लगा कर खेलें और देश का नाम रौशन करें, इसके लिए जरूरी है कि सरकार उन्हें सुरक्षित माहौल दे और गिरोहबाजों पर सख्ती से लगाम लगाए। कानून का राज दिखना चाहिए और साथ में गिरोहबाजों में कानून का खौफ भी।

विकास के दावे और विषमता की खाई

हाल में जारी वैश्विक असमानता रपट-2026 के अनुसार देश की कुल संपत्ति का 40 फीसद हिस्सा सिर्फ एक फीसद लोगों के हाथों में है, जबकि 65 फीसद संपत्ति दस फीसद लोगों के पास है। देश में आय के स्तर पर भी स्थिति चिंताजनक है।

अजय प्रताप तिवारी

देश की आर्थिक प्रगति ने समाज के कई समुदायों और वर्गों की भी उपेक्षा की है। दरअसल, विकास के क्रम में कतिपय वर्गों के हितों को साधने का प्रयास किया गया। इससे आर्थिक विकास के समक्ष लैंगिक असमानता, जीवन स्तर और जीवन गुणवत्ता में असमानता, निर्धनता, जलवायु परिवर्तन तथा ग्रामीण एवं शहरी क्षेत्रों में असमानता जैसी गंभीर चुनौतियां पैदा हो गई हैं। हाल में जारी वैश्विक असमानता रपट-2026 के अनुसार देश की कुल संपत्ति का 40 फीसद हिस्सा सिर्फ एक फीसद लोगों के हाथों में है, जबकि 65 फीसद संपत्ति दस फीसद लोगों के पास है। देश में आय के स्तर पर भी स्थिति चिंताजनक है। कुल राष्ट्रीय आय की 58 फीसद हिस्सेदारी दस फीसद लोगों के पास है। जबकि पचास फीसद की हिस्सेदारी में 15 फीसद लोगों की भागीदारी है।

भारत में आय, संपत्ति और लैंगिक समानता में काफी अंतर देखने को मिलता है। महिला श्रम भागीदारी में भी निराशाजनक तस्वीर है। वहीं आज पूरी दुनिया में आर्थिक, लैंगिक और श्रम क्षेत्र में स्त्री-पुरुष विभेद बढ़ रहे हैं। भारत वैश्विक स्तर पर सबसे तेजी से बढ़ती अर्थव्यवस्थाओं में से एक है। मगर जब बात लैंगिक समानता, श्रम क्षेत्र में महिलाओं की भागीदारी और निर्धनता की आती है, तो मालूम होता है कि भारत वैश्विक मानकों पर बहुत पीछे है। देश में लैंगिक असमानता दुनिया के अन्य देशों की अपेक्षा कहीं ज्यादा है। विश्व आर्थिक मंच की ओर से जारी 'ग्लोबल जेंडर गैप रपट- 2025' में भारत 148 देशों में से 131 वें स्थान पर है। देश में राजनीतिक असमानता भी दिखाई देती है। वर्ष 2024 के चुनाव के बाद लोकसभा में महिलाओं का प्रतिनिधित्व 13.6 फीसद है। वहीं स्थानीय सरकार में भागीदारी 44.4 फीसद है।

दुनिया भर में लड़कियां और महिलाएं आर्थिक असमानता की शिकार हो रही हैं। इस मसले पर अनेक रपटों में चिंता व्यक्त की गई है। भारत में अन्य देशों की अपेक्षा पुरुषों की तुलना में महिलाओं को वेतन वाले काम कम मिलते हैं। देश के 119 अरबपतियों की सूची में मात्र नौ महिलाएं शामिल हैं। यदि विकास से जुड़े कार्यों की तुलना की जाए, तो महिलाएं 72 फीसद ही इसे हासिल कर पा रही हैं। महिलाएं पुरुषों की अपेक्षा 28 फीसद कम उपलब्धियां हासिल कर रही हैं। आज दुनिया भर में 15 फीसद ऐसी महिलाएं हैं जो काम करने के योग्य हैं, लेकिन उनके पास काम के अवसर उपलब्ध नहीं हैं। यदि पुरुषों की बात करें, तो यह आंकड़ा दस फीसद है। इन आंकड़ों से स्पष्ट है कि महिलाओं की अपेक्षा पुरुषों को काम करने के अवसर ज्यादा हैं। भारत में शिक्षा के क्षेत्र में महिलाओं की बात करें, तो वर्ष 2022 में 24.9 फीसद ने ही माध्यमिक और उच्चतर शिक्षा हासिल की है। जबकि पुरुषों की यह संख्या 38.6 फीसद दर्ज की गई है।

भारत में विज्ञान, गणित और इंजीनियरिंग विषय में लगभग 43 फीसद महिलाएं स्नाातक की उपाधि प्राप्त कर रही हैं। यह आंकड़ा पुरुषों की अपेक्षा महिलाओं की ज्यादा है। मगर दुनिया भर में शीर्ष प्रशासनिक सेवाओं में महिलाओं की भागीदारी अब भी बहुत कम है। भारत में महिलाओं की स्थिति बहुत स्पष्ट नहीं है। इसी तरह वर्ष 2012 से 2022 के बीच लगभग

44 फीसद युवा लड़कियां शिक्षा और रोजगार से वंचित रह गई थीं। कोई ऐसा क्षेत्र नहीं है, जहां महिलाओं की भागीदारी पुरुषों की अपेक्षा ज्यादा हो। निजी और सार्वजनिक उपक्रमों में महिलाएं बराबरी के लिए संघर्ष कर रही हैं। भारत में कृषि एक ऐसा क्षेत्र है जहां रोजगार की अपार संभावनाएं हैं,

> **भारत में आय, संपत्ति और लैंगिक समानता में काफी अंतर देखने को मिलता है। महिला श्रम भागीदारी में भी निराशाजनक तस्वीर है। वहीं आज पूरी दुनिया में आर्थिक, लैंगिक और श्रम क्षेत्र में स्त्री-पुरुष विभेद बढ़ रहे हैं। भारत वैश्विक स्तर पर सबसे तेजी से बढ़ती अर्थव्यवस्थाओं में से एक है। मगर जब बात लैंगिक समानता, श्रम क्षेत्र में महिलाओं की भागीदारी और निर्धनता की आती है, तो मालूम होता है कि भारत वैश्विक मानकों पर बहुत पीछे है। देश में लैंगिक असमानता दुनिया के अन्य देशों की अपेक्षा कहीं ज्यादा है।**

लेकिन इस क्षेत्र में भी महिलाएं बहुत पीछे हैं।

संयुक्त राष्ट्र भी मानता है कि अभी भी पूरी दुनिया में महिलाओं के लिए संसाधन और तकनीकी पहुंच पुरुषों की अपेक्षा सीमित है। आज पूरे विश्व में 62 फीसद पुरुष इंटरनेट का उपयोग करते हैं, वहीं 57 फीसद महिलाएं इंटरनेट का इस्तेमाल करती हैं। डिजिटल तकनीक की सुलभता के मामलों में पुरुषों की अपेक्षा महिलाएं अब भी पीछे हैं। कई ऐसे कार्य हैं जहां महिलाओं की मेहनत का मोल नहीं है। आक्सफैम की रपट के अनुसार पूरी दुनिया में घरेलू कार्यों में लगी महिलाएं एक वर्ष में करीब दस हजार अरब डालर के बराबर काम करती हैं, जिसका उन्हें वेतन नहीं मिलता है। यदि इन महिलाओं के कार्यों की आर्थिक गणना की जाए, तो वैश्विक सकल घरेलू उत्पाद करीब चार फीसद के बराबर होगा। कृषि कार्यों में जिस काम के लिए पुरुषों को अगर एक रुपया मिलता है, उसी काम को करने के लिए महिलाओं को 82 पैसे मिलते हैं। पुरुषों की अपेक्षा महिलाओं की मजदूरी में लगभग 15 फीसद का अंतर है।

अगर श्रम बल आय की बात की जाए, तो यहां भी महिलाओं की भागीदारी महज 18 फीसद है जबकि पुरुषों का कुल श्रम बल आय 82 फीसद है। भारत में कुल व्यवसाय का लगभग 14 फीसद हिस्सा महिलाओं द्वारा संचालित होता है। वहीं केवल 17 फीसद महिलाओं को नियमित वेतन वाली नौकरी प्राप्त है। इक्यावन फीसद महिलाओं का कार्य अवैतनिक है। पनचानबे फीसद महिलाओं का कार्य अनौपचारिक और असंगठित है। श्रम बल में महिलाओं की भागीदारी बढ़ने से आर्थिक विकास की उन्नति होती है, गरीबी और भुखमरी घटती है।

संयुक्त राष्ट्र खाद्य एवं कृषि संगठन के अनुसार, भारत में महिलाओं की आर्थिक विकास में भागीदारी बढ़ने से लगभग 4.5 करोड़ लोगों की भूख की समस्या से निजात मिलेगी। विश्व में लगभग दो सौ चालीस करोड़ महिलाएं आर्थिक, सामाजिक और अवसर में पुरुषों के बराबर अधिकार से वंचित हैं। इस असमानता की खाई को कम करने में करीब 50 वर्ष या इससे अधिक वर्ष लग सकते हैं। आर्थिक विकास में महिलाओं की भागीदारी बढ़ाने से वैश्विक अर्थव्यवस्था को 81.6 लाख करोड़ रुपए का लाभ होगा। भारत में आर्थिक विकास में महिलाओं की भागीदारी सुनिश्चित होने से काफी लाभ होगा। 'मेकिंस्से ग्लोबल इंस्टीट्यूट' के अध्ययन के अनुसार, भारत में महिलाओं की आर्थिक भागीदारी से वर्ष 2025 तक सकल घरेलू उत्पाद 2.9 ट्रिलियन डालर की वृद्धि होने की संभावना जताई गई है। फिर भी भारत जैसे लोकतांत्रिक देश में बढ़ती असमानता संविधान द्वारा प्रदत्त अधिकारों का उल्लंघन है। लोकतंत्र का मूल आधार सभी नागरिकों की समान भागीदारी सुनिश्चित करना है, ऐसे में बढ़ती असमानता लोकतंत्र के लिए भी एक बड़ी चुनौती है।

आर्थिक विकास में समान भागीदारी से नवप्रवर्तन, प्रतिष्ठा में बढ़ोतरी और अलग-अलग आर्थिक क्षेत्रों के सूचकांकों में बेहतरी आएगी। आर्थिक विकास में समान भागीदारी बढ़ाने के लिए प्रत्येक व्यक्तियों को उनकी क्षमता और योग्यता के अनुसार कौशल विकसित करना होगा और ज्ञान आधारित विकास पर जोर देना होगा, क्योंकि अब अर्थव्यवस्था तकनीक और डिजिटल की ओर बढ़ रही है। देश में समान भागीदारी से न सिर्फ आर्थिक उन्नति बल्कि सकल घरेलू उत्पाद को वैश्विक स्तर पर मजबूती मिलेगी। लोगों के जीवन स्तर में सुधार आएगा। निर्धनता घटेगी और खुशहाली बढ़ेगी। समावेशी समाज का निर्माण होगा। किसी भी राष्ट्र की प्रगति समान भागीदारी के बिना संभव नहीं है।

आभार की शक्ति

अविनाश जोशी

दुनिया मेरे आगे

हम जिस दौर में जी रहे हैं, वहां हर कोई तेजी से आगे बढ़ने की दौड़ में लगा है। पढ़ाई, नौकरी, करिअर और रिश्ते- हर जगह प्रतिस्पर्धा इतनी गहन हो गई है कि युवा पीढ़ी को अक्सर तनाव, दबाव और असंतोष का सामना करना पड़ता है। ऐसे समय में आभार व्यक्त करने की आदत एक साधारण-सी लग सकती है, लेकिन इसका असर असाधारण है। आभार जीवन की राह मोड़ सकता है, सोच की दिशा बदल सकता है और व्यक्ति को वह ऊर्जा दे सकता है, जिसकी तलाश वह हर जगह कर रहा होता है। आभार केवल किसी को धन्यवाद कहने तक सीमित नहीं है, बल्कि यह जीवन जीने का एक नजरिया है। जब हम यह स्वीकार करते हैं कि हमारे जीवन में कितनी चीजें ऐसी हैं, जो हमें खुशी, सहयोग और समर्थन प्रदान करती हैं, तब हमारी दृष्टि समस्याओं से हट कर संभावनाओं पर केंद्रित हो जाती है। यह छोटा-सा बदलाव हमारे व्यक्तित्व में गहरी शांति और आत्मविश्वास जगाता है। युवा होने के नाते जीवन में अनेक उतार-चढ़ाव आते हैं। असफल परीक्षाएं, बेरोजगारी, टूटते रिश्ते या किसी सपने का पूरा न होना- ये सब परिस्थितियां युवाओं को हताश कर सकती हैं। मगर इन अनुभवों को एक आभारपूर्ण दृष्टिकोण से देखा जाए, तो हर असफलता एक सबक बन सकती है।

आभार का लाभ यह है कि यह मानसिक स्वास्थ्य को सुदृढ़ करता है। जो युवा छोटी-छोटी उपलब्धियों या सहयोग के लिए धन्यवाद प्रकट करते हैं, उनके भीतर आत्मविश्वास और उम्मीद बनी रहती है। वे तनाव से जल्दी उबर जाते हैं और चुनौतियों का सामना दृढ़ता से कर पाते हैं। अनेक मनोवैज्ञानिक शोधों ने यह सिद्ध किया है कि कृतज्ञता का भाव रखने वाले लोग अवसाद से कम ग्रस्त होते हैं और जीवन को अधिक आनंदपूर्वक जीते हैं। रिश्तों में भी आभार का महत्त्व अत्यधिक है। युवा पीढ़ी के लिए मित्र और परिवार जीवन के हर कदम पर सहारा होते हैं, लेकिन व्यस्तता और तनाव के कारण अक्सर हम इसे भूल जाते हैं। एक साधारण-सा 'धन्यवाद' या स्नेहपूर्ण व्यवहार विश्वास को गहराई देता है। जब हम अपने माता-पिता, दोस्तों या शिक्षकों का आभार मानते हैं, तो उन्हें यह अहसास होता है कि उनकी भूमिका हमारे जीवन में कितनी मूल्यवान है। यह छोटा-सा कदम रिश्तों को और अधिक मजबूत बना देता है।

जीवन के बड़े व्यक्तित्व भी आभार की आदत को सफलता की कुंजी मानते रहे हैं। महात्मा गांधी ने कहा था कि वे अपने विरोधियों तक के प्रति कृतज्ञ रहे, क्योंकि उन्हीं की वजह से उनको सत्य और अहिंसा का महत्त्व अधिक गहराई से समझ आया। नेल्सन मंडेला ने जेल की कठिनाइयों को आभार की दृष्टि से देखा और उन्हें ताकत में बदल दिया। ये उदाहरण दर्शाते हैं कि आभार केवल आसान परिस्थितियों में ही नहीं, बल्कि विपरीत हालात में भी सहारा देता है। युवा पीढ़ी के लिए यह समझना भी आवश्यक है कि आभार केवल दूसरों के लिए नहीं, बल्कि स्वयं के लिए भी जरूरी है। जब कोई युवा अपनी मेहनत, अपनी कोशिशों और अपने साहस का सम्मान करना सीखता है, तो वह आत्मविश्वास से भर उठता है। स्वयं से आभार व्यक्त करना आत्म-विकास की दिशा में उठाया गया सबसे महत्त्वपूर्ण कदम है। यह सोच हमें दूसरों से तुलना करने की आदत से दूर ले जाती है और हमें अपने मार्ग पर स्थिर रखती है।

आज की तेज रफ्तार दुनिया में अक्सर युवा अपनी छोटी-छोटी उपलब्धियों को नजरअंदाज कर देते हैं। वे केवल बड़े लक्ष्यों पर ध्यान केंद्रित करते हैं और निराश हो जाते हैं, जब वे जल्द ही पूरे नहीं होते। ऐसे में आभार का अभ्यास यह सिखाता है कि हर छोटी सफलता, हर सहयोग और हर अवसर की महत्ता समझी जाए। यही दृष्टिकोण युवाओं को धैर्यवान और संतुलित बनाता है। एक और बड़ा पहलू यह है कि आभार समाज में सकारात्मकता का वातावरण बनाता है। जब युवा सहयोग के लिए धन्यवाद देते हैं या किसी अच्छे कार्य की सराहना करते हैं, तो वे दूसरों को भी प्रेरित करते हैं। इस प्रकार एक छोटी-सी भावना समाज में विश्वास, सद्भाव और सहअस्तित्व को बढ़ावा देती है। यह संदेश आज की पीढ़ी के लिए अत्यधिक प्रासंगिक है, क्योंकि प्रतिस्पर्धा और असंतोष का माहौल अक्सर उन्हें दूरियों और तनाव की ओर धकेल देता है। अगर हम थोड़ा समय आभार प्रकट करने में दें, तो जीवन अद्भुत रूप से बदल सकता है। यह आदत डायरी लिखने, प्रार्थना करने या सिर्फ उन पलों को याद करने से शुरू हो सकती है, जिनके लिए हम आभारी हैं। धीरे-धीरे यह हमारी सोच और व्यवहार का हिस्सा बन जाती है। भीतर की शांति, रिश्तों में गरमाहट और भविष्य के लिए उत्साह जगाती है।

> **आज तेज रफ्तार दुनिया में अक्सर युवा अपनी छोटी-छोटी उपलब्धियों को नजरअंदाज कर देते हैं। वे बड़े लक्ष्यों पर ध्यान केंद्रित करते हैं और निराश हो जाते हैं, जब वे पूरे नहीं होते। ऐसे में आभार का अभ्यास यह सिखाता है कि हर छोटी सफलता, सहयोग और हर अवसर की महत्ता समझी जाए। यही दृष्टिकोण युवाओं को धैर्यवान और संतुलित बनाता है।**

आभार व्यक्त करना जीवन की कठिनाइयों को मिटा नहीं देता, लेकिन यह उनकी कठोरता को कम कर देता है। यह हमें यह देखने की क्षमता देता है कि हर परिस्थिति में कुछ न कुछ अच्छा छिपा हुआ है। यही दृष्टिकोण जीवन की राह को मोड़ देता है। इसलिए युवा पीढ़ी के लिए सबसे बड़ी सीख यही है कि आभार केवल एक औपचारिकता या शिष्टाचार नहीं है, बल्कि एक जीवन-दर्शन है। यह न केवल हमें अंदर से मजबूत बनाता है, बल्कि दूसरों के जीवन में भी सकारात्मक ऊर्जा फैलाता है। यह जीवन को नई दिशा देता है, सपनों को उम्मीद से भरता है और हमारे समाज को अधिक सहयोगी और अधिक संवेदनशील बनाता है। युवाओं के लिए यह समझना आवश्यक है कि सफलता केवल पद और पैसे से नहीं, बल्कि संतोष और अच्छे रिश्तों से भी मापी जाती है। और संतोष तभी आता है, जब हम आभार की दृष्टि से जीवन को देखना सीख लें। यही दृष्टिकोण उन्हें आगे की कठिन राहों में आत्मविश्वास देगा, उनकी सोच को उजाले से भर देगा और उनकी जिंदगी की दिशा सही दिशा में मोड़ देगा।

भरोसे के तार

भारत की ताकत उसकी विविधता में है और किसी भी समाज की प्रगति तब तक अधूरी है, जब तक उसके अल्पसंख्यक समुदाय सुरक्षित, सशक्त और समान अवसरों से युक्त न हों। भारत ने वर्ष 2013 में अल्पसंख्यक अधिकार दिवस को आधिकारिक रूप से मनाने की शुरुआत की, जो संयुक्त राष्ट्र द्वारा 18 दिसंबर 1992 को अपनाई गई उस ऐतिहासिक घोषणा से प्रेरित है। इस घोषणा का मूल संदेश यह था कि अल्पसंख्यकों की पहचान, संस्कृति, भाषा और धार्मिक परंपराओं को संरक्षित करना किसी भी लोकतांत्रिक राष्ट्र की जिम्मेदारी है। अल्पसंख्यक अधिकार दिवस का महत्त्व केवल अधिकारों की याद दिलाने तक सीमित नहीं है, बल्कि यह समाज में व्याप्त पूर्वाग्रहों, असमानताओं और भेदभाव पर विचार करने का अवसर भी प्रदान करता है। यह दिन शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार और सामाजिक भागीदारी जैसे क्षेत्रों में अल्पसंख्यकों की स्थिति की समीक्षा करने तथा नीतिगत सुधारों की आवश्यकता को रेखांकित करता है। विविधताओं से भरे भारत जैसे देश में समावेशिता तभी संभव है, जब हर समुदाय को यह भरोसा हो कि उसकी पहचान सुरक्षित है और उसकी आवाज सुनी जा रही है।

– *विभूति बुपक्या, दिल्ली*

अदृश्य खतरे

डिजिटल उपनिवेशवाद वह स्थिति है, जिसमें कुछ शक्तिशाली देश या बहुराष्ट्रीय तकनीकी कंपनियां इंटरनेट, सोशल मीडिया, डेटा, साफ्टवेयर और डिजिटल मंच के माध्यम से अन्य देशों पर नियंत्रण स्थापित कर लेती हैं। इससे विकासशील देशों की डिजिटल अर्थव्यवस्था, डेटा और संस्कृति पर बाहरी शक्तियों का प्रभुत्व बढ़ जाता है। यह उपनिवेशवाद सैन्य शक्ति के बजाय तकनीक, सूचना और डेटा के सहारे काम करता है। जिन देशों या कंपनियों के पास अधिक डेटा और तकनीकी नियंत्रण है, वे वैश्विक अर्थव्यवस्था और राजनीति को प्रभावित करते हैं। डिजिटल उपनिवेशवाद अदृश्य, लेकिन गहरा प्रभाव डालने वाला खतरा है। इससे निपटने के लिए देशों को तकनीकी आत्मनिर्भरता और डिजिटल संप्रभुता को बढ़ावा देना होगा और सबसे पहले नागरिक स्वतंत्रता को सुनिश्चित करना होगा।

– *सुनील कुमार चौधरी, सीवान, बिहार*

आतंक के पांव

'आतंक का दायरा' (संपादकीय, 16 दिसंबर) पढ़ा। सिडनी के बोंडी बीच पर यहूदी समुदाय को निशाना बना कर किया गया आतंकी हमला पहलगाम त्रासदी की याद दिलाता है जहां निर्दोष नागरिकों को मारा गया था। हनुक्का जैसे प्रकाश और आशा के प्रतीक उत्सव के दौरान हुई हिंसा आतंकवाद की क्रूरता को उजागर करती है। इससे पता चलता है कि दुनिया में आतंकवाद को खत्म करने का संकल्प आज भी अधूरा है। इस घटना ने आस्ट्रेलिया के उस भ्रम को भी तोड़ा है कि भौगोलिक दूरी उसे वैश्विक आतंकवाद से सुरक्षित रख सकती है। इस हमले को नफरत-प्रेरित वैश्विक आतंकवाद का हिस्सा मानते हुए सुरक्षा नीतियों में बदलाव की जरूरत है। एक साहसी नागरिक की बहादुरी ने कई लोगों की जानें बचाईं। यह घटना बताती है कि आतंक को लेकर सतर्कता, सामाजिक एकजुटता और वैश्विक सहयोग अनिवार्य है।

– *अमृतलाल मारू 'रवि', इंदौर*

शोर की मार

सभी पर्यावरणविद् वायु प्रदूषण और जल प्रदूषण की तो चिंता करते हैं, लेकिन वे ध्वनि प्रदूषण से आंखें मूंदे रहते हैं। हाल ही में उत्तर प्रदेश के दो शहरों मुजफ्फरनगर और वाराणसी में ध्वनि प्रदूषण ने दो लोगों की जान ले ली। ऐसा नहीं कि यह कोई पहली बार हुआ हो। ऐसा भी होता रहा है कि जब डीजे की तेज ध्वनि को किसी ने कम करने को कहा, तो उस विरोध की कीमत उसे अपनी जान देकर चुकानी पड़ी। सवाल यह है कि जो लोग समाज में गलत कार्यों का विरोध करते हैं, उन्हें क्या मिलता है? पुलिस उसके साथ खड़ी नहीं दिखती। यह भयावह स्थिति है। सरकार ने रात दस बजे के बाद लाउडस्पीकरों पर पाबंदी तो लगाई है, पर उसका पालन करवाने का उपक्रम करना उचित नहीं समझती। इसके अलावा, 'साइलेंसर' निकाल कर कई लड़के मोटरसाइकिल चलाते दिख जाते हैं। यह एक नई समस्या खड़ी हो रही है।

– *नरेंद्र टोंक, मेरठ*

हमें लिखें, हमारा पता : edit.jansatta@expressindia.com | chaupal.jansatta@expressindia.com

तथ्य

2023 में 71 अध्ययनों और लगभग 100,000 प्रतिभागियों के विश्लेषण में पाया गया कि लघु वीडियो के अत्यधिक उपयोग और नियंत्रक क्षमता और ध्यान अवधि में कमी के बीच एक मध्यम संबंध है। ध्यान भटकना और नींद उन क्षेत्रों में से एक है जहां लघु वीडियो का सबसे अधिक प्रभाव पड़ता है। आजकल कई बच्चे आराम करने के समय स्क्रीन देखते हैं। तेज रोशनी मेलाटोनिन हार्मोन के स्राव में देरी करती है, जो नींद को नियंत्रित करने में सहायक होता है, जिससे उन्हें नींद आने में कठिनाई होती है।

युवा शक्ति
जनसत्ता | 18 दिसंबर, 2025

आइआइटी रुड़की ने जारी किया जेईई एडवांस्ड 2026 का पाठ्यक्रम

भारतीय प्रौद्योगिकी संस्थान रुड़की ने संयुक्त प्रवेश परीक्षा एडवांस्ड 2026 का पूरा पाठ्यक्रम पीडीएफ प्रारूप में जारी कर दिया है। अभ्यर्थी आधिकारिक वेबसाइट से भौतिकी, रसायन विज्ञान और गणित तीनों विषयों का पाठ्यक्रम डाउनलोड कर सकते हैं। संस्थान द्वारा जारी पाठ्यक्रम पूर्व वर्षों के समान रखा गया है। जेईई एडवांस्ड 2026 की परीक्षा 17 मई को कंप्यूटर आधारित पद्धति से आयोजित की जाएगी। इसमें दो पेपर शामिल हैं: पेपर 1 सुबह 9 बजे से दोपहर 12 बजे तक और पेपर 2 दोपहर 2:30 बजे से शाम 5:30 बजे तक। यह परीक्षा हिंदी और अंग्रेजी दोनों भाषाओं में संपन्न कराई जाएगी। वहीं, जेईई मेन 2026 का आयोजन राष्ट्रीय परीक्षा एजंसी द्वारा जनवरी और अप्रैल माह में किया जाएगा।

सूचनापट्ट

वायुसेना सामान्य प्रवेश परीक्षा

भारतीय वायु सेना ने वायुसेना कामन एडमिशन टेस्ट 2026 के लिए आनलाइन पंजीकरण प्रक्रिया शुरू कर दी है। वायुसेना में अधिकारी के रूप में करिअर बनाने के इच्छुक उम्मीदवार अब आधिकारिक पोर्टल के माध्यम से अपना आवेदन जमा कर सकते हैं। इस परीक्षा के माध्यम से फ्लाइंग और ग्राउंड ड्यूटी (तकनीकी और गैर-तकनीकी) शाखाओं में कुल 328 रिक्तियों को भरा जाएगा। परीक्षा 31 जनवरी, 2026 को आयोजित होने वाली है। सभी उम्मीदवारों के लिए आवेदन शुल्क 550 रुपए + जीएसटी है। भुगतान केवल क्रेडिट कार्ड, डेबिट कार्ड या नेट बैंकिंग सेवाओं का उपयोग करके एकीकृत भुगतान गेटवे के माध्यम से आनलाइन होगा।

अंतिम तिथि : 19 दिसंबर, 2025

एनसीईआरटी

राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान एवं प्रशिक्षण परिषद (एनसीईआरटी) ने कक्षा 6 से 8 के स्तर पर विज्ञान पढ़ाने से जुड़े अपने आनलाइन डिप्लोमा कार्यक्रम के लिए आवेदन की समयसीमा को आगे बढ़ा दिया है। यह डिप्लोमा कोर्स एनसीईआरटी, नई दिल्ली के विज्ञान और गणित शिक्षा विभाग के अंतर्गत आयोजित किया जा रहा है। इस कार्यक्रम में शामिल होने के इच्छुक उम्मीदवार अब 28 दिसंबर 2025 तक एनसीईआरटी की आधिकारिक वेबसाइट के माध्यम से आवेदन कर सकते हैं। पाठ्यक्रम की कक्षाएं 29 दिसंबर से शुरू होंगी। आनलाइन डिप्लोमा कोर्स के लिए 2,000 रुपए शुल्क निर्धारित किया गया है। यह कोर्स पूरी तरह आनलाइन है और 24 घंटे, सातों दिन उपलब्ध है। कोर्स पूरा करने पर शिक्षकों को प्रमाणपत्र मिलेगा। हर माड्यूल को पूरा करने में लगभग 6-8 घंटे लगते हैं। शिक्षक अपनी सुविधा के अनुसार माड्यूल को पढ़ सकते हैं। सभी माड्यूल और अंतिम परीक्षा को 40 हफ्तों के भीतर पूरा करना होगा।

अंतिम तिथि : 28 दिसंबर, 2025

निफ्ट

राष्ट्रीय परीक्षा एजंसी ने राष्ट्रीय फैशन प्रौद्योगिकी संस्थान प्रवेश परीक्षा 2026 के लिए आधिकारिक अधिसूचना जारी कर दी है। इस परीक्षा के लिए आनलाइन आवेदन प्रक्रिया 8 दिसंबर 2025 से प्रारंभ हो चुकी है। इच्छुक एवं योग्य अभ्यर्थी बिना विलंब शुल्क के 6 जनवरी 2026 तक आवेदन कर सकते हैं, जबकि विलंब शुल्क के साथ आवेदन करने की अंतिम तिथि 10 जनवरी 2026 निर्धारित की गई है। आवेदन में सुधार की सुविधा 12 से 14 जनवरी 2026 तक उपलब्ध रहेगी। निफ्ट प्रवेश परीक्षा 8 फरवरी 2026 को आयोजित की जाएगी। प्रवेश पत्र परीक्षा से पूर्व जारी किए जाएंगे तथा परिणाम तिथि की जानकारी बाद में घोषित की जाएगी। आवेदन शुल्क सामान्य, अन्य पिछड़ा वर्ग और आर्थिक रूप से कमजोर वर्ग के लिए एक पाठ्यक्रम हेतु 2000 रुपए और दो पाठ्यक्रम हेतु 3000 रुपए रखा गया है। वहीं, अनुसूचित जाति, अनुसूचित जनजाति और दिव्यांग वर्ग के लिए एक पाठ्यक्रम का शुल्क 500 रुपए तथा दो पाठ्यक्रम के लिए 750 रुपए निर्धारित किया गया है।

अंतिम तिथि : 6 जनवरी, 2026

इग्नू

इंदिरा गांधी राष्ट्रीय मुक्त विश्वविद्यालय (इग्नू) ने जनवरी 2026 सत्र के लिए पुनः पंजीकरण प्रक्रिया शुरू कर दी है। यह सभी मुक्त और आनलाइन पाठ्यक्रमों में अध्ययनरत छात्रों पर लागू है। पोर्टल एक दिसंबर 2025 से खुला है और फार्म भरने की अंतिम तिथि 15 जनवरी 2026 रखी गई है। छात्र अगले सेमेस्टर या वर्ष के लिए विषय चुन सकते हैं, जानकारी अपडेट कर सकते हैं और सुरक्षित तरीकों से शुल्क जमा कर सकते हैं। विश्वविद्यालय ने सलाह दी है कि विषय सावधानी से चुनें, क्योंकि बाद में परिवर्तन प्रक्रिया को धीमा कर सकता है। शुल्क दो बार कटने पर अतिरिक्त राशि स्वतः वापस हो जाएगी।

अंतिम तिथि : 15 जनवरी, 2026

पीएचडी

भारतीय प्रबंधन संस्थान लखनऊ ने 2026 शैक्षणिक वर्ष के लिए अपने प्रबंधन में डाक्टरेट कार्यक्रम (पीएचडी) के लिए आवेदन आमंत्रित किए हैं। इस पूर्णकालिक कार्यक्रम का उद्देश्य वैश्विक और राष्ट्रीय प्राथमिकताओं के अनुरूप उन्नत प्रबंधन अनुसंधान के लिए विद्वानों को प्रशिक्षित करना है। लगभग 4.5 वर्षों में पूरा करने के लिए डिजाइन किया गया, यह कार्यक्रम डिग्री के लिए आवश्यक मुख्य शोध गतिविधियों के अलावा, अकादमिक, कार्पोरेट क्षेत्र और सार्वजनिक संस्थानों में नेतृत्व की भूमिकाओं के लिए शोध स्नातकों को तैयार करता है। इच्छुक आवेदकों को जल्द से जल्द आवेदन करने और सभी पात्रता मानदंडों की जांच करने के लिए प्रोत्साहित किया जाता है। अधिक जानकारी के लिए, कृपया आईआईएम लखनऊ पीएचडी कार्यक्रम की आधिकारिक वेबसाइट देखें।

अंतिम तिथि : 16 फरवरी, 2026

एसईओ : डिजिटल युग में उभरता करिअर विकल्प

विशेषज्ञ की कलम से

आज के डिजिटल युग में जब भी हमें किसी जानकारी, उत्पाद या सेवा की आवश्यकता होती है, तो हम सबसे पहले इंटरनेट पर खोज करते हैं। कुछ शब्द लिखते ही हमारे सामने कई वेबसाइटें दिखाई देती हैं, लेकिन आमतौर पर हम उन्हीं पर क्लिक करते हैं जो खोज परिणामों में सबसे ऊपर होती हैं। ऊपर आने वाली वेबसाइटों को अधिक पाठक और ग्राहक मिलते हैं। ऐसे में सवाल उठता है कि कुछ वेबसाइटें ऊपर क्यों आती हैं और कुछ पीछे रह जाती हैं। इसी प्रक्रिया को सर्च इंजन आप्टिमाइजेशन (एसईओ) कहा जाता है। यदि आप डिजिटल माध्यमों में रुचि रखते हैं और ऐसा करिअर चाहते हैं जिसमें तकनीक, रचनात्मकता और विश्लेषण तीनों का मेल हो, तो एसईओ विशेषज्ञ बनना एक बेहतरीन विकल्प है।

एसईओ क्या है

आज सोशल मीडिया और डिजिटल सामग्री निर्माण ने रोजगार के नए रास्ते खोल दिए हैं। केवल सामग्री बनाना ही पर्याप्त नहीं है, बल्कि उसे सही लोगों तक पहुंचाना भी जरूरी है। एसईओ एक ऐसी प्रक्रिया है, जिसके माध्यम से किसी वेबसाइट या डिजिटल मंच की गुणवत्ता, संरचना और सामग्री में सुधार किया जाता है, ताकि वह खोज इंजनों में ऊपर स्थान प्राप्त कर सके। सरल शब्दों में कहें तो इसका मुख्य उद्देश्य बिना विज्ञापन के वेबसाइट पर आने वाले पाठकों की संख्या बढ़ाना होता है।

एसईओ विशेषज्ञ का काम केवल शब्द जोड़ने तक सीमित नहीं होता। सबसे पहले यह समझा जाता है कि लोग इंटरनेट पर क्या खोज रहे हैं और किन शब्दों का उपयोग कर रहे हैं। इसके बाद वेबसाइट की सामग्री, शीर्षक, विवरण और उपशीर्षकों को इस प्रकार सुधारा जाता है कि सर्च इंजन उन्हें आसानी से समझ सकें।

इसके साथ ही वेबसाइट की तकनीकी कमियों को दूर करना भी जरूरी होता है, जैसे पृष्ठ खुलने की गति बढ़ाना, मोबाइल पर सही ढंग से दिखना और पूरी वेबसाइट की संरचना को व्यवस्थित करना। इसके बाद आंकड़ों के माध्यम से यह विश्लेषण किया जाता है कि किए गए सुधार कितने प्रभावी रहे हैं।

आवश्यक योग्यता और कौशल

इस क्षेत्र में सबसे महत्त्वपूर्ण चीज व्यावहारिक कौशल है। किसी भी विषय से बारहवीं या स्नातक उत्तीर्ण होना सहायक होता है। जनसंचार, विपणन या डिजिटल माध्यमों से जुड़ी पढ़ाई एक अतिरिक्त लाभ दे सकती है, लेकिन यह अनिवार्य नहीं है। सीखने की इच्छा, तार्किक सोच, लेखन क्षमता और तकनीक की समझ इस क्षेत्र में आगे बढ़ने में मदद करती है।

प्रशिक्षण और अध्ययन

आज एसईओ सीखने के लिए अनेक निशुल्क और सशुल्क प्रशिक्षण उपलब्ध हैं। आनलाइन और प्रत्यक्ष दोनों माध्यमों से यह ज्ञान प्राप्त किया जा सकता है। प्रशिक्षण के बाद प्रमाण पत्र भी दिए जाते हैं, जो रोजगार पाने में सहायक होते हैं।

20 लाख से अधिक युवाओं की जरूरत

एसईओ की अहमियत आज इतनी बढ़ गई है कि 90 फीसद होटल की बुकिंग एसईओ के कारण आनलाइन हो रही है। सर्च इंजन पर जाकर कोई उत्पाद सर्च कर रहे 51 फीसद लोग एसईओ की बदौलत ई-कामर्स साइट पर जाते हैं। इसी तरह आज आप खाने के लिए आनलाइन आडर दें या फिर दवाइयों के लिए हर बार गूगल सर्च इंजन पर पहले पेज पर आने वाली कंपनियों को ज्यादा तवज्जो मिलती है। फोर्ब्स के एक सर्वे के अनुसार 2024 में कंपनियां मार्केटिंग के बजट में से 26 फीसद रकम एसईओ पर खर्च कर रही हैं। 2030 तक एसईओ क्षेत्र 1600 करोड़ की हो जाएगी और इसमें 20 लाख से अधिक युवाओं की जरूरत होगी।

वेतन और भविष्य

एसईओ विशेषज्ञ के रूप में किसी संस्था में नौकरी की जा सकती है या स्वतंत्र रूप से काम किया जा सकता है। आरंभिक स्तर पर ढाई से चार लाख रुपए वार्षिक आय संभव है। अनुभव बढ़ने के साथ आय और अवसर दोनों में वृद्धि होती है।

-अविनाश चंद्रा, *लोकनीति के जानकार*

जानें-सीखें

विकसित भारत शिक्षा बिल का क्या होगा असर

केंद्र सरकार ने उच्च शिक्षा में सुधार और मानकीकरण लाने के उद्देश्य से विकसित भारत शिक्षा अधिष्ठान विधेयक लोकसभा में पेश किया है। इसे चर्चा और समीक्षा के लिए स्थायी समिति को भेजा गया है ताकि विशेषज्ञ और शिक्षा जगत से सुझाव लिए जा सकें। इस विधेयक से विश्वविद्यालयों और कालेजों के संचालन में कौन-कौन से बदलाव आएंगे और शिक्षा प्रणाली पर इसका क्या प्रभाव पड़ सकता है, आइए जानते हैं विस्तार से...

उद्देश्य और मकसद

इस विधेयक के तहत सभी कालेज और विश्वविद्यालयों की निगरानी के लिए तीन सदस्यीय टीम बनाई जाएगी। यह टीम तय करेगी कि कौन-से संस्थान अच्छी शिक्षा दे रहे हैं और किनमें सुधार की आवश्यकता है। साथ ही यह निर्धारित करेगी कि संस्थानों को कितनी स्वतंत्रता मिले और किन नियमों का पालन करना अनिवार्य होगा।

नियामक संस्थाओं का विलय

वर्तमान में अलग-अलग काम कर रहे तीन मुख्य नियामक संस्थाओं यूजीसी, एआइसीटीई और एनसीटीई को समाप्त कर एक एकीकृत उच्च शिक्षा नियामक संरचना बनाई जाएगी। इसका उद्देश्य संस्थानों के संचालन, मान्यता और गुणवत्ता की निगरानी एक ही निकाय के माध्यम से करना है।

तीन परिषदें और उनका काम

- **नियामक परिषद** - संस्थानों के नियम और संचालन की निगरानी।
- **मान्यता परिषद** - गुणवत्ता और मान्यता का मूल्यांकन।
- **मानक परिषद** - शैक्षणिक मानक और छात्रों के सीखने के परिणाम तय करना।

दंड और लागू संस्थान

संस्थानों द्वारा नियम उल्लंघन पर पहली बार 10 लाख रुपए, दोबारा उल्लंघन पर 30-75 लाख रुपए तक और बिना अनुमति नया विश्वविद्यालय खोलने पर 2 करोड़ रुपए तक का जुर्माना होगा। यह कानून केंद्रीय व राज्य विश्वविद्यालयों, डीम्ड विश्वविद्यालय, आइआइटी, एनआइटी, अन्य कालेजों और आनलाइन/दूरस्थ शिक्षा संस्थानों पर लागू होगा।

युवा शक्ति डेस्क

प्रदर्शनी

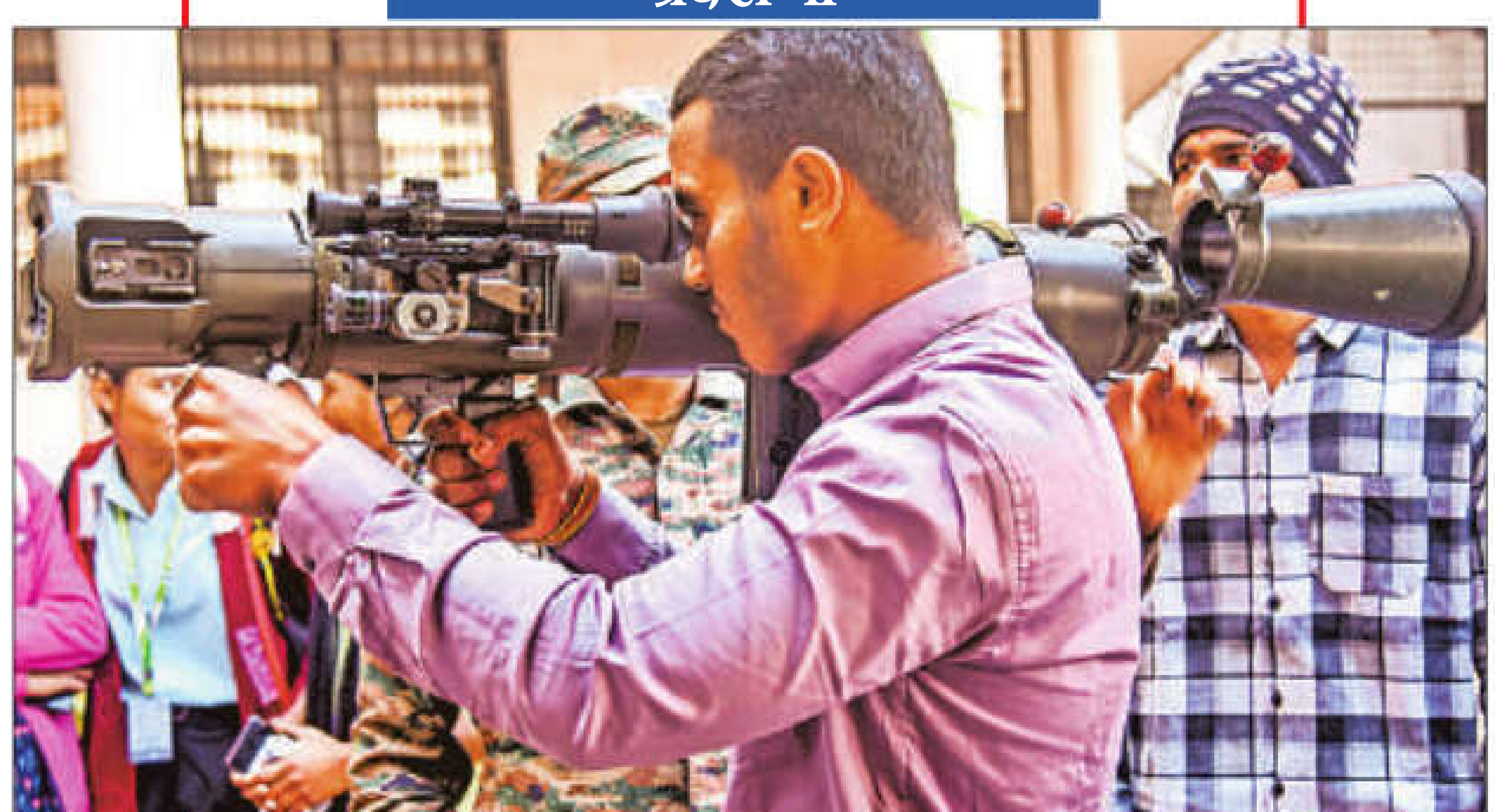

महाराष्ट्र के कराड़ में हथियारों की प्रदर्शनी के दौरान एक आगंतुक।

केवल लक्ष्य ही नहीं, अनुभव में छिपी है असली सफलता की कुंजी

परामर्श

आज के समय में करिअर को लेकर आम धारणा यह है कि आगे बढ़ने के लिए कोई बड़ा, स्पष्ट और अंतिम लक्ष्य होना चाहिए। लेकिन वास्तविकता इससे अलग है। करिअर में सच्ची संतुष्टि किसी एक विशाल लक्ष्य को हासिल करने से नहीं, बल्कि उस प्रक्रिया से मिलती है जिसमें आप अपने काम का आनंद लेते हैं, लगातार सीखते हैं और अपनी भूमिका में निखार लाते हैं।

करिअर में आगे बढ़ने के लिए यह समझना अधिक जरूरी है कि आप किस काम में स्वाभाविक रूप से अच्छे हैं और क्या करना आपको खुशी देता है। जब रुचि और क्षमता एक साथ आती हैं, तो काम बोझ नहीं लगता। ऐसे कार्य आपको निरंतर सीखने, बेहतर बनने और उत्कृष्टता हासिल करने के लिए प्रेरित करते हैं। इसके विपरीत, केवल लक्ष्य पाने का दबाव अक्सर तनाव और असंतोष को जन्म देता है।

अपने करिअर को एक तय मंजिल मानने के बजाय उसे अन्वेषण और विकास की निरंतर यात्रा के रूप में देखना अधिक व्यावहारिक है। जब आप नए अनुभवों के लिए खुले रहते हैं और अपने कौशल को धीरे-धीरे विकसित करते हैं, तो नए अवसर अपने आप सामने आने लगते हैं। यह सीखने की प्रक्रिया न केवल आपको अधिक सक्षम बनाती है, बल्कि आत्मविश्वास और गहरी संतुष्टि भी देती है। करिअर के हर चरण में यह सवाल महत्वपूर्ण होता है कि इस समय आपके लिए क्या अर्थपूर्ण है। कभी यह नई चीजें सीखने का समय होता है, तो कभी एक मजबूत आधार बनाने का। ये सभी चरण अपने आप में मूल्यवान हैं। जब आप वर्तमान की जरूरतों पर ध्यान देते हैं, तो आपके फैसले अधिक संतुलित होते हैं और करिअर की दिशा स्वाभाविक रूप से स्पष्ट होने लगती है।

बीटेक छात्रों को तीन वर्ष बाद बीएससी डिग्री की सुविधा

जरूरी जानकारी

भारतीय प्रौद्योगिकी संस्थान मद्रास ने बीटेक पाठ्यक्रम में पढ़ रहे छात्रों को बड़ी शैक्षणिक राहत दी है। जिन विद्यार्थियों को किसी कारणवश इंजीनियरिंग की पढ़ाई छोड़नी पड़ती है या जिन्हें डिग्री पूरी करने में कठिनाई आती है, उन्हें अब तीन वर्ष बाद बीएससी डिग्री के साथ पाठ्यक्रम से बाहर निकलने की सुविधा मिलेगी। इसके लिए छात्रों को कुल 400 में से न्यूनतम 250 अंकांक पूरे करने होंगे। यह सुविधा सबसे पहले वर्ष 2024 में प्रवेश लेने वाले बीटेक छात्रों को वर्ष 2027 से मिलनी शुरू होगी। राष्ट्रीय स्तर की इंजीनियरिंग रैंकिंग 2025 के अनुसार देश के शीर्ष इंजीनियरिंग संस्थान आइआइटी मद्रास की योजना वर्तमान शैक्षणिक सत्र से ही वरिष्ठ छात्रों के लिए भी यह व्यवस्था लागू करने की है। हालांकि, ऐसे छात्रों को बीएससी डिग्री चुनने से पहले कम से कम एक बार बीटेक डिग्री पूरी करने का प्रयास करना अनिवार्य होगा।

विशेष विषयों के साथ बीएससी डिग्री देने की तैयारी

आइआइटी मद्रास के अधिष्ठाता (शैक्षणिक पाठ्यक्रम) प्रोफेसर प्रताप हरिदास ने बताया कि संस्थान विशेष विषयों के साथ बीएससी डिग्री देने की योजना पर काम कर रहा है। प्रत्येक विभाग यह तय करेगा कि किसी विशेष विषय के लिए कितने मूल अंकांक आवश्यक होंगे। उन्होंने बताया कि यह बीएससी डिग्री छात्रों को प्रबंधन की उच्च शिक्षा तथा विभिन्न सिविल सेवा परीक्षाओं में बैठने में सहायक होगी।

सिविल सेवा की तैयारी करने वाले छात्रों को लाभ

कई आइआइटी विद्यार्थी बीटेक के बाद संघ लोक सेवा आयोग, बिहार लोक सेवा आयोग, उत्तर प्रदेश लोक सेवा आयोग, मध्य प्रदेश लोक सेवा आयोग और राजस्थान लोक सेवा आयोग जैसी परीक्षाओं की तैयारी करते हैं। इन परीक्षाओं के लिए केवल तीन वर्षीय स्नातक डिग्री की आवश्यकता होती है। ऐसे में छात्र एक वर्ष की बचत कर सकेंगे और चार वर्ष की इंजीनियरिंग डिग्री पूरी करने का दबाव नहीं रहेगा।

छात्रों पर शैक्षणिक दबाव कम करने के अन्य उपाय

आइआइटी मद्रास ने छात्रों पर शैक्षणिक दबाव घटाने के लिए कई बदलाव किए हैं। प्रति सत्र न्यूनतम आवश्यक अंकांक की संख्या में लगभग दस फीसद की कमी की गई है। अब एक सत्र में न्यूनतम 50 अंकांक पूरे करना आवश्यक होगा। बेहतर प्रदर्शन करने वाले छात्रों को एक सत्र में अधिक अंकांक अर्जित करने की अनुमति दी जाएगी। इसके अलावा बीटेक पाठ्यक्रम में लगभग 40 फीसद विषयों को वैकल्पिक बनाया गया है।

सीयूईटी-पीजी : 90 मिनट में देने होंगे 75 बहुविकल्पीय प्रश्नों के उत्तर

स्नातकोत्तर (पीजी) पाठ्यक्रमों में प्रवेश के लिए सामान्य विश्वविद्यालय प्रवेश परीक्षा (सीयूईटी-पीजी) एक प्रमुख राष्ट्रीय स्तर की परीक्षा है। इसके माध्यम से उम्मीदवार केंद्रीय, राज्य, डीम्ड और निजी विश्वविद्यालयों में पीजी कोर्सेस में दाखिला प्राप्त कर सकते हैं। पीजी में प्रवेश की तैयारी कर रहे छात्रों के लिए इस परीक्षा से जुड़ी आवश्यक तथ्यों को जानना जरूरी है।

किन पाठ्यक्रमों के लिए होगी परीक्षा

सीयूईटी-पीजी 2026 कुल 157 विषयों के लिए आयोजित की जाएगी। यह परीक्षा कंप्यूटर आधारित होगी और देश के 292 शहरों के साथ-साथ 16 अंतरराष्ट्रीय शहरों में भी कराई जाएगी, जिससे देश-विदेश में रह रहे छात्रों को अवसर मिल सके। प्रत्येक प्रश्नपत्र की अवधि 90 मिनट होगी। प्रश्नपत्र में कुल 75 बहुविकल्पीय प्रश्न पूछे जाएंगे। एमटेक और हायर साइंसेज से जुड़े विषयों के प्रश्नपत्र केवल अंग्रेजी भाषा में होंगे, जबकि अन्य विषयों के प्रश्नपत्र हिंदी और अंग्रेजी दोनों भाषाओं में उपलब्ध रहेंगे। परीक्षा में प्रत्येक सही उत्तर पर चार अंक दिए जाएंगे। प्रत्येक गलत उत्तर पर एक अंक काटा जाएगा।

सीयूईटी-पीजी 2026 के लिए आनलाइन आवेदन प्रक्रिया 14 दिसंबर 2025 से शुरू हो चुकी है। आवेदन और शुल्क जमा करने की अंतिम तिथि 14 जनवरी 2026 (रात 11:50 बजे तक) तय की गई है।

भास्कर एक्सक्लूसिव | 2006 से 2015 तक नियुक्त शिक्षकों की होगी जांच

शिक्षकों की जाति, आधार की भी जांच, फर्जी मिला तो जाएगी नौकरी

आलोक द्विवेदी | पटना

बिहार के सरकारी स्कूलों में पढ़ा रहे 72,287 शिक्षकों के जाति, आधार, आय, मार्कशीट और निर्धारित योग्यता से जुड़े प्रमाण पत्रों की जांच होगी। यह जांच निगरानी अन्वेषण ब्यूरो करेगा। फर्जी प्रमाण पत्र पाए जाने पर शिक्षक को नौकरी से बर्खास्त किया जाएगा। अब तक मिली पूरी सैलरी की ब्याज सहित वसूली होगी। साथ ही फर्जीवाड़े का केस दर्ज होगा। शिक्षा विभाग शिक्षकों के प्रमाण पत्र की जांच कर रहा है। निगरानी अन्वेषण ब्यूरो 2006 से 2015 के बीच नियुक्त नियोजित शिक्षकों के प्रमाण पत्रों की जांच करेगा। इसमें शैक्षिक, प्रशिक्षण और जाति प्रमाण पत्र शामिल हैं। प्रमाण पत्रों का मिलान संबंधित राज्य, जिला, बोर्ड और विश्वविद्यालय से कराया जाएगा। सबसे अधिक 53,894 शिक्षकों की हाईस्कूल और इंटर की मार्कशीट व प्रमाण पत्र संदिग्ध पाए गए हैं। शेष 18,393 शिक्षकों के बीएड, बीटीसी, बीए, दिव्यांग और जाति सहित अन्य प्रमाण पत्रों की जांच होगी।

जांच में बिहार बोर्ड के 46,681 प्रमाण पत्र शामिल हैं। संस्कृत बोर्ड के 1,763 व मदरसा बोर्ड के 5,450 प्रमाण पत्र हैं। तिलका मांझी विवि, भागलपुर के 666 प्रमाण पत्र संदिग्ध हैं। मगध विवि, बोधगया के 4,924 और नालंदा खुला विश्वविद्यालय, पटना के 114 प्रमाण पत्र हैं। पीयू के 383 और वीर कुंवर सिंह विवि, आरा के 2,296 प्रमाण पत्र जांच में हैं। ललित नारायण मिथिला विवि, दरभंगा के 2,934 व दूरस्थ शिक्षा के 882 प्रमाण पत्र हैं। कामेश्वर सिंह संस्कृत विश्वविद्यालय, दरभंगा के 395 प्रमाण पत्र हैं। जयप्रकाश विश्वविद्यालय, छपरा के 395 और बीआर अंबेडकर विश्वविद्यालय, मुजफ्फरपुर के 1,902 प्रमाण पत्र हैं। बीएन मंडल विश्वविद्यालय, मधेपुरा के करीब 2,000 प्रमाण पत्र भी संदिग्ध हैं।

72,287 शिक्षक जांच के दायरे में

53,894 53,894 शिक्षकों की हाईस्कूल और इंटरमीडिएट मार्कशीट संदिग्ध

18,393 के बीएड, बीटीसी, बीए, दिव्यांग प्रमाण पत्रों की जांच होगी

420 का केस दर्ज किया जाएगा। वेतन की ब्याज सहित वसूली भी की जाएगी।

विभागीय जांच 7 बार हुई, अब निगरानी की जाएगी

शिक्षा विभाग अब तक 7 बार विभागीय स्तर पर जांच कर चुका है। फिर भी वास्तविकता सामने नहीं आई। कई मामलों में जाति और शैक्षिक प्रमाण पत्र संदिग्ध मिले। विभागीय लापरवाही के कारण कार्रवाई आगे नहीं बढ़ पाई। अब यह जिम्मेदारी निगरानी अन्वेषण ब्यूरो को दी गई है। सभी जिलों के जिला शिक्षा पदाधिकारियों को सहयोग के निर्देश दिए गए हैं।

40 हजार से अधिक शिक्षक बने राज्यकर्मी

फर्जी प्रमाण पत्र के आधार पर 40 हजार से अधिक शिक्षक राज्यकर्मी बन चुके हैं। इनमें सक्षमता परीक्षा और टीआरई-1, 2 व 3 पास शिक्षक शामिल हैं। निगरानी अन्वेषण ब्यूरो जिलों से रिकॉर्ड मांगकर जांच कर रहा है। राज्यकर्मी शिक्षक भी यदि फर्जी पाए गए तो उनकी नौकरी समाप्त होगी। सैलरी और अन्य सुविधाओं की राशि की भी रिकवरी होगी।

3.68 लाख नियोजित शिक्षकों की हुई थी नियुक्ति

बिहार में 81 हजार स्कूलों में 5.80 लाख शिक्षक कार्यरत हैं। इसमें टीआरई 1, 2 और 3 के साथ ही सक्षमता परीक्षा पास शिक्षक भी नियुक्त किए गए है। 2006 से 2016 के बीच 3.68 लाख नियोजित शिक्षकों की नियुक्ति हुई थी। इनमें से सक्षमता परीक्षा पास कर करीब 2.60 लाख शिक्षक राज्यकर्मी बने हैं। शेष शिक्षकों के लिए परीक्षा आयोजित की जा रही है।

फर्जी प्रमाण पत्र पर नौकरी करने वालों पर सख्त कार्रवाई होगी

शिक्षकों के प्रमाण पत्रों की जांच की जा रही है। फर्जी प्रमाण पत्र के आधार पर नौकरी करने वालों पर सख्त कार्रवाई होगी। प्रत्येक जिले में बोर्ड, विश्वविद्यालय और जिला कार्यालय स्तर पर जांच कराई जा रही है। -सुनील कुमार, शिक्षा मंत्री

हाल के दिनों में पकड़ाए फर्जी मामले

- नवादा में 14 दिसंबर को जांच में 3 शिक्षकों के प्रमाण पत्र फर्जी मिले।
- कटिहार में निगरानी अन्वेषण ब्यूरो द्वारा शिक्षकों के प्रमाण पत्रों के जांच के दौरान कोंढ़ा प्रखंड के एक शिक्षक और आजमनगर की दो नियोजित शिक्षिकाओं का प्रमाण पत्र फर्जी मिला है।
- सारण के मांझी प्रखंड में 6 नियोजित शिक्षकों के प्रमाण पत्र फर्जी मिले।
- अगस्त से अक्टूबर के बीच 106 शिक्षकों पर एफआईआर दर्ज की गई।

प्रदर्शन • हाईकोर्ट बेंच की स्थापना को लेकर बंद का आह्वान, बोले- हाईकोर्ट बेंच मिलने तक रुकेंगे नहीं

पश्चिमी यूपी के 22 जिलों में प्रदर्शन, वकील सड़क पर; मेरठ में स्कूल-कॉलेज नहीं खुले

भास्कर न्यूज | मेरठ

पश्चिमी यूपी में हाईकोर्ट बेंच की स्थापना को लेकर मेरठ समेत पश्चिमी यूपी के 22 जिलों में बंद का आह्वान किया गया। यह बंद हाईकोर्ट बेंच स्थापना केंद्रीय संघर्ष समिति ने किया। 22 जिलों के अधिवक्ताओं और 1200 से अधिक संगठन भी हाईकोर्ट बेंच की मांग को लेकर अपना समर्थन दिया। मेरठ में ऐतिहासिक बंद का असर बुधवार सुबह से ही दिखाई दिया। सुबह 11 बजे तक खैरनगर, सुमित बुढ़ाना गेट, जिमखाना मैदान समेत कई इलाकों में दुकानों के शटरों पर ताले लटके रहे।

वहीं, डॉक्टरों ने भी ओपीडी कैंसिल कर दी। हालांकि, इमरजेंसी सेवाएं बहाल रहे। वहीं, शहर के स्कूल-कालेजों को भी बंद रखा गया। सुबह से ही वकील जगह-जगह धरना प्रदर्शन में शामिल होते रहे। वकीलों ने कहा- बेंच नहीं, तो वोट नहीं।

हापुड़ में लगाया जाम, बागपत में जाम किया दिल्ली-सहारनपुर हाईवे

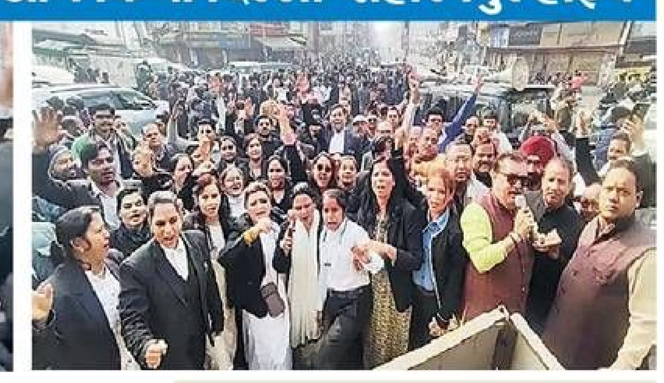

हापुड़ में वकीलों ने बुधवार को पश्चिमी उत्तर प्रदेश में हाईकोर्ट बेंच की स्थापना की मांग को लेकर प्रदर्शन किया। बार एसोसिएशन के आह्वान पर अधिवक्ताओं ने तहसील चौराहे पर जाम लगाकर विरोध दर्ज कराया। धरना-प्रदर्शन और जाम के कारण तहसील चौराहे से गुजरने वाले मार्गों पर यातायात बुरी तरह प्रभावित हुआ। मौके पर पहुंची पुलिस ने स्थिति को नियंत्रित करते हुए यातायात को वैकल्पिक मार्गों से संचालित कराया। प्रशासन ने वकीलों से बातचीत कर जाम खुलवाने का प्रयास किया, लेकिन अधिवक्ता अपनी मांग पर अड़े रहे। वहीं, बागपत में अधिवक्ताओं ने दिल्ली-सहारनपुर हाईवे जाम कर दिया। अधिवक्ता जिलाधिकारी को ज्ञापन सौंपने कलेक्ट्रेट पहुंचे थे, लेकिन डीएम के न मिलने पर वे भड़क गए और विरोध प्रदर्शन शुरू कर दिया। नाराज अधिवक्ताओं ने 'डीएम मुर्दाबाद' के नारे लगाए और कलेक्ट्रेट के सामने ही दिल्ली-सहारनपुर हाईवे पर सड़क के दोनों ओर यातायात रोक दिया।

सरधना में दुकान बंद करने को लेकर व्यापारी से नोकझोंक | सरधना क्षेत्र के सभी व्यापारिक संगठनों ने अधिवक्ताओं के बंद का समर्थन किया। इसी बीच क्षेत्र में स्थित नवीन मंडी के कुछ व्यापारियों ने अपने प्रतिष्ठान खोल लिए, जिसका पता चलते ही सरधना बार एसोसिएशन के अध्यक्ष विक्रम त्यागी के नेतृत्व में वकील नवीन मंडी पहुंचे। उन्होंने व्यापारिक प्रतिष्ठान बंद करा दिए। इस दौरान व्यापारियों की अधिवक्ता से नोकझोंक भी हुई।

शामली: बुर्का न पहनने पर एक व्यक्ति ने पत्नी-दो बेटियों की हत्या, आंगन में दफनाया

शामली। बुर्का न पहनने पर एक व्यक्ति ने पत्नी और दो नाबालिग बेटियों की हत्या कर दी। फिर तीनों शवों को घर के आंगन में सेप्टिक टैंक में दफना दिया। पुलिस ने आरोपी को हिरासत में लेकर पूछताछ की तो उसने अपना जुर्म कबूल किया है। आरोपी फारुख ने बताया- उसने पत्नी ताहिरा और बड़ी बेटी आफरीन की गोली मारकर हत्या की, जबकि दूसरी बेटी सहरीन की गला घोंटकर जान ले ली। इसके बाद तीनों शवों को घर के आंगन में शौचालय के लिए पहले से बनाए गए गड्ढे में दबा दिया। मंगलवार देर शाम पुलिस ने फारुख की निशानदेही पर सेप्टिक टैंक की खुदाई कराई। टैंक से तीनों शव बरामद हुए। मामला कांधला थाना क्षेत्र के गांव गढ़ी दौलत का है।

नोएडा: 500 वारदात करने वाले 4 पकड़ाए; 2 करोड़ के 60 आईफोन, 28 आईपेड मिले

नोएडा | दिल्ली एनसीआर बुलंदशहर मथुरा में आईफोन धारकों को टारगेट करके लूटने वाले चार लोगों को थाना फेज-1 पुलिस ने पकड़ा है। इनके पास से दो करोड़ रुपए के 70 मोबाइल फोन, 28 आईपेड, एक एप्पल टीवी और 250 मोबाइल पार्टस बरामद किए गए। इसमें 60 आईफोन है। इनके नाम फिरोज, फरदीन और दानिश है। गिरफ्तारी सेक्टर-14 से की गई। ये सभी पुरानी दिल्ली के रहने वाले हैं। दानिश इस गैंग का मास्टर माइंड है। डीसीपी यमुना प्रसाद ने बताया कि तीन लोग ग्रुप बनाकर दिल्ली, एनसीआर, बुलंदशहर, मथुरा जाते और यहां होने वाली जनसभा भीड़ भाड़ वाले इलाकों में रेकी करते। इसके बाद आईफोन चोरी करके या छिनैती करके वापस दिल्ली या नोएडा आते थे।

रिम्स की जमीन से कब्जा हटाने के विरोध में उतरीं आदिवासी नेता

बुलडोजर के आगे लेट गईं निशा, कहा-रिम्स की जमीन है तो कागज दिखाओ, पुलिस उठा ले गई

रांची | रिम्स की जमीन से अतिक्रमण हटाने के विरोध में आदिवासी नेता निशा भगत खुलकर सामने आ गईं। आदिवासियों का घर तोड़ने के विरोध में वह दोपहर तीन बजे अपनी टीम के साथ पहुंचीं। बुलडोजर के आगे लेट गई। कहा-अगर यह जमीन रिम्स की है तो कागज दिखाओ। जब तक कागज नहीं दिखाओगे, न उठेंगे और न ही तोड़ने देंगे। वहां मौजूद मजिस्ट्रेट और पुलिस ने उन्हें समझाने-बुझाने का काफी प्रयास किया। लेकिन वह कागज दिखाने पर अड़ी रहीं। बाद में पुलिस हिरासत में लेकर उन्हें सदर थाना ले गईं। देर शाम तक पुलिस ने उन्हें और उनकी टीम को थाने में बैठाकर रखा था।

विजिलेंस की कार्रवाई • दरभंगा के 3, मधुबनी के 4 ठिकानों पर रेड

योजना विभाग के जेइ के ठिकानों पर छापा, बहन ने की थी शिकायत

भास्कर न्यूज | दरभंगा

विजिलेंस ने योजना एवं विकास विभाग के स्थानीय क्षेत्र अभियंत्रण संगठन में पदस्थापित कनीय अभियंता अंसारुल हक के खिलाफ कार्रवाई की है। यह कार्रवाई उनकी बहन की शिकायत की जांच के बाद की गई। निगरानी विभाग के अनुसार अंसारुल हक के खिलाफ शिकायत उनकी बहन ने दर्ज कराई थी। शिकायत में आरोप था कि अभियंता ने पद और प्रभाव का दुरुपयोग कर आय से कई गुना अधिक संपत्ति अर्जित की। प्राथमिक जांच में आरोपों की पुष्टि होने पर छापेमारी की गई। बताया गया कि अभियंता ने दरभंगा के भिगो मोहल्ला में दो स्थानों पर तीन मंजिला मकान बनवाया है। गांव में भी जमीन के कई प्लॉट खरीदे गए हैं। वहां पक्का मकान भी बनाया गया है। बुधवार को दरभंगा में तीन और मधुबनी में चार स्थानों पर एक साथ छापेमारी हुई।

छापेमारी के वक्त जेई अंसारुल घर पर नहीं थे

1.46 करोड़ से अधिक संपत्ति का आकलन

कनीय अभियंता के पास 1.46 करोड़ रुपए से अधिक की संपत्ति होने की बात सामने आई है। निगरानी टीम ने सहायक अभियंता मंजूर अहमद और कार्यपालक अभियंता से भी पूछताछ की। दरभंगा स्थित आवास से नकद की कोई बड़ी बरामदगी नहीं हुई है। हालांकि कई महत्वपूर्ण कागजात, फाइलें और इलेक्ट्रॉनिक साक्ष्य मिले हैं।

14 अक्टूबर को हुआ था पैट, अभ्यर्थी परेशान

बीआरएबीयू में 2 माह बाद भी नहीं आया पैट रिजल्ट

भास्कर न्यूज | मुजफ्फरपुर

बीआरए बिहार विश्वविद्यालय में पीएचडी का सत्र नियमित करना सबसे बड़ी चुनौती बनती जा रही है। सत्र को पटरी पर लाने के लिए विश्वविद्यालय ने इस साल दो सत्र की सीटों को मर्ज कर एक साथ परीक्षा कराई। लेकिन, दो महीने बाद भी रिजल्ट जारी नहीं कर सका। लिखित परीक्षा का रिजल्ट जारी होने के बाद सफल अभ्यर्थियों का साक्षात्कार होगा और दोनों के अंक जोड़कर फाइनल रिजल्ट बनेगा। यदि हाल-फिलहाल रिजल्ट जारी हो भी जाए तो प्रक्रिया पूरी करने में महीना बीत जाएगा। यानी, नया साल शुरू होते पैट 2025 पेंडिंग हो जाएगा। विश्वविद्यालय की ओर से पैट 2023 व 2024 का आयोजन 14 अक्टूबर को किया गया। इसके पहले अगस्त में परीक्षा कराई गई, लेकिन एलएस कॉलेज में पेपर आउट होने के कारण उसे रद्द कर दिया गया। विश्वविद्यालय प्रशासन ने दोबारा अक्टूबर में परीक्षा करा इसी महीने रिजल्ट जारी करने की बात कही थी। एक पेपर ओएमआर पर था, जबकि दूसरे पेपर में आंसर शीट दी गई थी। दो महीने से अभ्यर्थी रिजल्ट का इंतजार कर रहे हैं।

900/JAIPUR/2013-2014

पशुपालन प्रबंधन संस्थान (IAM)
(राजस्थान सरकार द्वारा मान्यता प्राप्त गैर सरकारी संगठन NGO)

विज्ञापन सं.: ADVT No. 01/IAM/2025 दिनांक 18.12.2025

राज्य में पशुपालन क्षेत्र में संस्थान द्वारा पशुओं में संतुलित आहार एवं खनिज मिश्रण का महत्व कार्यक्रम का संचालन किया जाना हैं, कार्यक्रम के तहत उच्च गुणवत्ता पोषण संवर्धन मिनरल मिक्सर (खनिज मिश्रण पाउडर) उत्पाद के क्रय–विक्रय के साथ किसानो को निःशुल्क दुर्घटना बीमा उपलब्ध करवाते हुए संस्थान की योजनाओं का प्रचार–प्रसार करने हेतु पंचायत, तहसील एवं जिले स्तर पर संस्थान द्वारा विभिन्न सेवाओं के लिए योग्य उम्मीदवारों से ऑनलाइन परीक्षा के लिए ऑनलाइन आवेदन आमंत्रित किये गए हैं।

सेवा कोड	सेवा का नाम	संख्या	कार्यानुरूप मानदेय*	योग्यता
301	आहार नियंत्रण अधिकारी (Diet Control Officer)	276	35,500	स्नातक (किसी भी विषय में)
302	आहार नियंत्रण सहायक (Diet Control Assistant)	1427	28,500	12वीं (किसी भी विषय में)

नियम एवं शर्तें लागू*

ऑनलाइन आवेदन करने की प्रक्रियाः– (अ) इच्छुक अभ्यर्थी विस्तृत जानकारी/नियम शर्तों हेतु पशुपालन प्रबंधन संस्थान की वेबसाइट https://www.pashupalanprabandhan.com पर विस्तृत विज्ञापन देखे। (ब) आवेदकों को सलाह दी जाती है की ऑनलाइन आवेदन की अंतिम तिथि तथा समय की प्रतीक्षा किये बिना यथाशीघ्र ऑनलाइन आवेदन करे। (स) ऑनलाइन आवेदन शुल्क दिनांक 18.12.2025 (गुरूवार) से अंतिम दिनांक 10.01.2026 (शनिवार) सायं 5.30 बजे तक जमा करवाया जा सकेगा। इसके उपरांत लिंक निष्क्रिय हो जाएगा।

प्रबंधक

जौनपुर: इकलौते इंजीनियर बेटे ने मां और बाप को छह टुकड़ों में काट नदी में बहाया

आरोपी बेटा, श्याम बहादुर (पिता), बबीता देवी (मां)

जौनपुर | मुस्लिम पत्नी के लिए इकलौते इंजीनियर बेटे ने मां-बाप की हत्या कर दी। माता-पिता का सिर खलबट्टे (इमाम दस्ता) से कूच दिया। फिर आरी से काटकर दोनों शवों के 6 टुकड़े किए। शव के टुकड़ों और अवशेष 7 बोरियों में भरकर कार से गोमती नदी के किनारे पहुंचा। उसने बारी-बारी से सभी बोरियां नदी में फेंक दी। दरअसल, इंजीनियर बेटे ने एक मुस्लिम युवती से लव मैरिज की थी, जिससे माता-पिता नाखुश थे। पुलिस को आरोपी इंजीनियर ने बताया- मां और पिता मेरी शादी तुड़वाना चाहते थे। पुलिस के अनुसार, 3 दिनों से 15 गोताखोर शवों को तलाश रहे हैं। पिता के शरीर का आधा हिस्सा मिल गया है। आरोपी इंजीनियर ने 8 दिसंबर को हत्या की थी। उसे 15 दिसंबर को गिरफ्तार किया गया था। आरोपी इंजीनियर की पहचान अम्बेश कुमार के रूप में हुई है। उसने करीब 6 साल पहले पश्चिम बंगाल की एक मुस्लिम युवती से लव मैरिज की थी। दंपती के दो बेटे हैं।

करोड़ों कमाया था जमालपुर का सॉल्वर एजेंट राहुल, गिरफ्तारी बाद खुलेंगा राज

भास्कर न्यूज | जमालपुर

मध्य प्रदेश पुलिस भर्ती परीक्षा-2023 में आधार में बायोमेट्रिक गड़बड़ी करा दूसरे सॉल्वर से परीक्षा दिलवाने के फर्जीवाड़े के मामले में भोपाल से पहुंची पुलिस टीम ने मुंगेर जिले के ईस्ट कॉलोनी थाना क्षेत्र में देर रात तक छापेमारी अभियान चलाया। हालांकि शातिर सॉल्वर पुलिस को चकमा देने में सफल रहा और वह फरार हो गया। इस मामले में आरोपी सॉल्वर गैंग के एजेंट की पहचान ईस्ट कॉलोनी थाना क्षेत्र के न्यू कॉलोनी निवासी विजय कुमार साहू के पुत्र राहुल कुमार के रूप में हुई है। पुलिस सूत्रों के अनुसार, आरोपी की तलाश में संभावित ठिकानों पर दबिश दी जा रही है। गिरफ्तारी के बाद मामले का खुलासा होगा और कई राज खुलेंगे।

इंजीनियर को 70 दिन डिजिटल अरेस्ट रखा, 53 लाख ठगे

कानपुर | रिटायर्ड इंजीनियर रमेश चंद्र प्राइवेट हॉस्पिटल में पत्नी नीलम का डायलिसिस करा रहा रहे थे, तभी उन्हें एक कॉल आई। कॉलर ने अपना नाम गौरव बताया। कहा- मेरे नाम से सिम निकालकर महाराष्ट्र की लड़की को परेशान किया गया। उसने सुसाइड कर लिया है। कोलाबा पुलिस स्टेशन मुंबई से कॉल आ रही है। उसे उठाओ। तुम्हारे खिलाफ केस दर्ज हो गया है। फिर फोन कट गया। 30 सेकेंड बाद दूसरे नंबर से कॉल आई। उसने कहा- मैं कोलाबा पुलिस स्टेशन से उमेश मछिन्दर बोल रहा हूं। आप अपनी पूरी डिटेल भेज दें, फिर उसने वीडियो कॉल कर दी। कहा- तुम्हारे खिलाफ मनी लॉन्ड्रिंग का केस दर्ज है। तुम्हें जेल भेजा जाएगा। पत्नी और बच्चे घर में नजरबंद रहेंगे। बचना चाहते हो तो जैसा हम लोग कहें, वैसा करो। रमेश चंद्र इस कॉल से डिजिटल अरेस्ट हो चुके थे। घर आने के बाद 70 दिन तक वह एक कमरे में डिजिटल अरेस्ट रहे। इस दौरान 53 लाख रुपए ट्रांसफर कराए।

आयोग के अध्यक्ष ने मौके पर पहुंच कर लिया हालात का जायजा

पिता व तीन पुत्री सुसाइड केस : एससी आयोग अध्यक्ष ने कहा- घटना की वजह आर्थिक तंगी

भास्कर न्यूज | मुजफ्फरपुर

सकरा प्रखंड के नवलपुर मिश्रौलिया में तीन पुत्री समेत पिता के आत्महत्या करने की घटना का अनुसूचित आयोग ने स्वतः संज्ञान लिया। आयोग के अध्यक्ष धनंजय कुमार उर्फ मृणाल पासवान बुधवार को मृतक के घर पहुंच घटना की जानकारी ली। अध्यक्ष ने घर से लेकर चूल्हा-चौका तक जाकर देखा। अध्यक्ष का मानना है कि साफ है कि आर्थिक तंगी की वजह से ही यह हृदयविदारक घटना हुई। जिला कल्याण पदाधिकारी अमरेंद्र मिश्र को आयोग के अध्यक्ष ने मृतक के बाकी बचे दोनों पुत्रों की शिक्षा व अन्य व्यवस्था की हिदायत दी। दैनिक भास्कर से बातचीत में अध्यक्ष मृणाल पासवान ने कहा कि मौके पर पहुंचने के बाद मन बहुत व्यथित है। एक माह पहले अमरनाथ राम का हाथ टूट गया था। तीनों बेटियों के साथ मौत को गले लगाने वाला अमरनाथ व्यथित रहता था। एक साल पहले पत्नी की मौत हो गई। उसके बाद अमरनाथ राम की बुआ दो बच्चों को अपने साथ ले गई, लेकिन कुछ माह पहले जिद्द कर अमरनाथ दोनों बच्चों को लाया। तीन बेटियों के साथ खुद फांसी लगा ली।

टीचर की डांट से छात्र 9वीं मंजिल से कूदा, मौत

कानपुर| नवाबगंज थाने क्षेत्र में 8वीं के छात्र ने 9वीं मंजिल से कूदकर सुसाइड कर लिया। परिवार का कहना है कि ट्यूशन टीचर ने 14 साल के बेटे को होमवर्क दिया था, लेकिन उसने पूरा नहीं किया। इस पर टीचर ने उसे डांट दिया। गुस्से में वह कमरे में गया और बालकनी से कूद गया। परिवार उसे अस्पताल ले गया, जहां उसकी मौत हो गई। हालांकि, मां ने आरोप लगाया कि बेटे ने सुसाइड नहीं किया, बल्कि ससुराल वालों ने उसे फेंका है। मेरे पति बच्चे को टॉर्चर करते थे। मुझसे मिलने नहीं देते थे। जब बेटा मुझसे मिलने की बात करता, तो उसे कमरे में बंद कर पीटते थे। बच्चे के मां-पिता के बीच कोर्ट में तलाक और घरेलू हिंसा का मुकदमा चल रहा है।

गैंगस्टर प्रिंस खान के नाम पर ऑडियो क्लिप और कॉल से दी धमकी

चतरा के पत्थर व्यवसायी से मांगी दो करोड़ की रंगदारी, नहीं देने पर जान से मारने की धमकी

भास्कर न्यूज | चतरा

चतरा जिले के हंटरगंज थाना क्षेत्र में पत्थर कारोबारी प्रेम सिंह से दो करोड़ रुपए की रंगदारी मांगी गई है। रंगदारी की मांग गैंगस्टर प्रिंस खान के नाम पर की गई है। धमकी व्हाट्सएप के जरिए ऑडियो क्लिप और कॉल के माध्यम से दी गई है।

हंटरगंज थाना क्षेत्र के पिंडरा कला गांव निवासी प्रेम सिंह ने बताया कि 11 दिसंबर को दोपहर 1.24 बजे उनके व्हाट्सएप नंबर पर एक अज्ञात नंबर से 1 मिनट 2 सेकंड का ऑडियो क्लिप भेजा गया। ऑडियो में कॉल करने वाले ने खुद को गैंगस्टर प्रिंस खान बताते हुए दो करोड़ रुपए की प्रोटेक्शन मनी की मांग की। रकम नहीं देने पर हत्या की धमकी दी गई। प्रेम सिंह के अनुसार, ऑडियो क्लिप भेजने के कुछ देर बाद उसी नंबर से व्हाट्सएप कॉल कर फिर से धमकाया गया। कॉल करने वाले ने दुबई से बात करने का भी दावा किया।

ऑडियो की वॉइस सैंपलिंग होगी: पुलिस ने एफआईआर दर्ज कर जांच शुरू कर दी है। एसडीपीओ संदीप सुमन ने बताया कि ऑडियो की वॉइस सैंपलिंग के लिए धनबाद पुलिस से संपर्क किया जा रहा है। साथ ही स्थानीय स्तर पर भी गैंगस्टर प्रिंस खान से जुड़े संभावित कनेक्शन खंगाले जा रहे हैं।

iifm प्रगतेः मूलं प्रकृतिः

भारतीय वन प्रबंध संस्थान
(पर्यावरण, वन और जलवायु परिवर्तन मंत्रालय के तहत एक स्वायत्त संस्थान)
पोस्ट बॉक्स नंबर : (01) 357, नेहरू नगर, भोपाल-462003 (म.प्र.) भारत
वेबसाइट : www.iifm.ac.in, दूरभाष क्रमांक : 0755 2775716, 2773799

प्रशासनिक कर्मचारी पदों पर भर्ती

भोपाल में स्थित भारतीय वन प्रबंध संस्थान पर्यावरण, वन और जलवायु परिवर्तन मंत्रालय, भारत सरकार के तहत एक स्वायत्त शैक्षणिक संस्थान है। संस्थान निम्नलिखित पदों के लिए आवेदन आमंत्रित करता है:

क्र. सं.	पद का नाम	पदों की संख्या	वेतन स्तर (7वें केंद्रीय वेतन आयोग के अनुसार)	भर्ती का तरीका
1.	आशुलिपिक ग्रेड-II	01	स्तर-4	सीधी भर्ती
2.	सहायक प्रबंधक(उद्यानिकी)	01	स्तर-8	प्रतिनियुक्ति के आधार पर
3.	वरिष्ठ पुस्तकालय एवं सूचना सहायक	02	स्तर-6	प्रतिनियुक्ति के आधार पर
4.	सहायक ग्रेड-I	06	स्तर-6	प्रतिनियुक्ति के आधार पर

योग्यता, पात्रता मानदंड आदि के विवरण और आवेदन प्रारूप के लिए कृपया हमारी वेबसाइट **www.iifm.ac.in/category/vacancies/** पर जाएं। लिंक 15.01.2026 तक खुला रहेगा

म.प्र. माध्यम/123545/2025 निदेशक

धनेरियाकलां में किसान मनोज-ओमप्रकाश नागदा ने पहली बार खेत में मल्चिंग-ड्रीप पद्धति का अफीम की फसल में उपयोग किया।

अफीम की खेती में पहली बार मल्चिंग-ड्रिप का उपयोग

नीमच में पहली बार धनेरियाकलां के किसान ने अफीम खेती में अपनाई मल्चिंग-ड्रीप पद्धति, बोले- अब तक अच्छे परिणाम, प्रारंभिक मजदूरी बची

नीमच| जिले के किसान पहली बार अफीम की खेती में मल्चिंग-ड्रिप पद्धति का उपयोग कर रहे हैं। इस पद्धति में मिट्टी की ऊपरी सतह को जैविक (पत्तियां, पुआल) अथवा अजैविक (प्लास्टिक शीट) पदार्थों से ढका जाता है। इससे मिट्टी में नमी बनी रहती है और तापमान संतुलित रहता है। साथ ही खरपतवारों की वृद्धि कम होती है, मिट्टी का कटाव रुकता है और फसल की पैदावार में वृद्धि होती है। यह पद्धति मिट्टी के स्वास्थ्य और उर्वरता को भी बेहतर बनाती है। इन्हीं लाभों को देखते हुए जिले में अफीम की खेती करने वाले किसानों ने इसका प्रयोग शुरू किया है। कृषि विभाग एवं कृषि वैज्ञानिकों के अनुसार अब तक मल्चिंग-ड्रिप पद्धति का उपयोग किसान स्ट्रॉबेरी, मिर्च, टमाटर, फूल-पत्ता गोभी जैसी एक जड़ वाली फसलों में करते हैं। जिले में पहली बार सिंगोली और जावद से लगे क्षेत्रों में किसानों ने अफीम की खेती में इस तकनीक को अपनाया है।

51 करोड़ से बनेगा नया खाद्य भवन, एक जगह होंगे दफ्तर

भास्कर न्यूज़ | भोपाल

खाद्य एवं नागरिक आपूर्ति विभाग ने राजधानी में लगभग 51 करोड़ की लागत से नए आधुनिक खाद्य भवन का प्रस्ताव बना लिया है। पहले 61 करोड़ का प्रस्ताव तैयार किया गया था, पर विभागीय विचार-विमर्श के बाद यह आंकड़ा लगभग 10 करोड़ कम हो गया है। सितंबर में टेंडर बुलाए जा चुके हैं, पर अभी फाइनल नहीं हुए हैं।

एमपी नगर स्थित नाप तौल दफ्तर की जमीन पर यह 6 मंजिला खाद्य भवन बनाने का प्रस्ताव है। वर्तमान में वेयरहाउसिंग का दफ्तर गौतम नगर में तो नागरिक आपूर्ति निगम का कार्यालय पत्रकार कॉलोनी स्थित सामाजिक न्याय संचालनालय में संचालित है। जबकि, नाप तौल संचालनालय एमपी नगर में तो खाद्य संचालनालय विंध्याचल भवन से संचालित है। नया भवन बनते ही सभी दफ्तर एक जगह आ जाएंगे। हालांकि, वेयरहाउसिंग के दफ्तर में लाखों रुपए की लागत से कुछ समय पहले तक निर्माण भी चल रहे थे। 6 मंजिला भवन के ग्राउंड फ्लोर पर वेयरहाउसिंग और नान को जगह मिलेगी। फर्स्ट, सेकंड और थर्ड फ्लोर पर पेंट्री, मीटिंग-कांफ्रेंस रूम होंगे। उच्च अधिकारी भी इन्हीं फ्लोर पर बैठेंगे। बाकी तीन फ्लोर खाद्य नागरिक आपूर्ति को दिए जाएंगे। सुरक्षा के साथ यहां हरियाली के लिए भी प्रावधान होंगे।

आंदोलन • सदन से सड़क तक कांग्रेसियों ने किया प्रदर्शन, कहा- लोकतंत्र की हत्या कर रही है सरकार

जांच एजेंसियों के दुरुपयोग का विरोध, विधानसभा में तख्ती लेकर नारेबाजी, भाजपा दफ्तर का घेराव

भास्कर न्यूज़ | रायपुर

नेशनल हेराल्ड के साथ ही जांच एजेंसियों के दुरुपयोग के विरोध में कांग्रेस ने बुधवार को सड़क से सदन तक विरोध प्रदर्शन किया। पहले विधानसभा के भीतर कांग्रेस नेताओं ने कार्यवाही शुरू होते ही जांच एजेंसियों के दुरुपयोग को लेकर चर्चा कराए जाने की मांग की। कांग्रेस के सभी विधायक सत्यमेव जयते लिखी तख्ती लेकर सदन में पहुंचे। स्पीकर ने तख्ती लेकर सदन में बैठने की अनुमति नहीं दी, वहीं भाजपा विधायकों ने भी कांग्रेस विधायकों का विरोध किया। लेकिन कांग्रेस विधायक लगातार नारेबाजी करते रहे।

इस दौरान प्रश्नकाल बाधित रहा और सदन की कार्यवाही दो बार स्थगित करनी पड़ी। इसके बाद कांग्रेस विधायकों ने सदन के गलियारे में निकलकर नारेबाजी की। 12 बजे कार्यवाही दोबारा शुरू हुई तो कांग्रेस विधायकों ने फिर एजेंसियों के दुरुपयोग के विषय पर लाए गए स्थगन को ग्राह्य कर चर्चा कराने की मांग की। जिस पर भाजपा विधायकों ने आपत्ति जताई। स्पीकर डॉ.रमन सिंह ने कहा कि मैं इस प्रस्ताव को अपने कमरे में अग्राह्य कर चुका हूं, इसलिए इस विषय पर यहां चर्चा नहीं हो सकती और कार्यवाही आगे बढ़ा दी। स्पीकर के कथन के बाद कांग्रेस विधायक नारेबाजी करते हुए वेल में प्रवेश कर गए जिसके बाद सभी कांग्रेस विधायक स्वमेव निलंबित हो गए। इधर कांग्रेस संगठन ने नेशनल हेराल्ड मामले में भाजपा कार्यालय का घेराव किया। इसमें पूर्व मुख्यमंत्री भूपेश बघेल, शिव डहरिया, विकास उपाध्याय समेत तमाम नेता शामिल हुए। कांग्रेस नेताओं ने कहा, 'सत्य की जीत हुई और भाजपा का साजिश बेनकाब हुई'।

स्पीकर रमन ने जताई नाराजगी

प्रश्नकाल बाधित होने पर स्पीकर डॉ. रमन सिंह ने कड़ी नाराजगी जताई। उन्होंने विपक्षी सदस्यों के अनुचित व्यवहार की निंदा करते हुए कहा कि लोकहित से जुड़े विषयों पर सदन की कार्यवाही को बाधित करना निंदनीय है। विपक्षी सदस्य सदन की कार्यवाही और संसदीय परंपराओं के जानकार हैं, इसके बावजूद उनका यह आचरण अमर्यादित है।

कांग्रेस कार्यकर्ता बैरिकेट्स तोड़कर भाजपा दफ्तर तक पहुंचे

भाजपा दफ्तर पहुंचने से पहले मरही माता मंदिर के पास झूमा-झटकी भी

शहर जिला कांग्रेस कमेटी द्वारा भाजपा कार्यालय घेरने निकले कांग्रेसियों ने बैरीकेड तोड़ दिया। कार्यालय घेराव से पहले बड़ी संख्या में कांग्रेस कार्यकर्ता पंडरी स्थित मरही माता मंदिर के पास एकत्रित हुए। वहां से कार्यकर्ताओं ने पदयात्रा करते हुए नारेबाजी के साथ भाजपा कार्यालय की ओर कूच किया। जैसे ही पदयात्रा मेकाहारा चौक के पास पहुंची, पुलिस प्रशासन द्वारा लगाए गए बैरिकेड्स से कार्यकर्ताओं को रोका गया। आक्रोशित कांग्रेस कार्यकर्ताओं ने दो बैरिकेड्स तोड़ते हुए आगे बढ़ने का प्रयास किया, जिसके दौरान पुलिस और कार्यकर्ताओं के बीच जमकर झूमा-झटकी हुई। प्रदर्शन के दौरान कांग्रेस कार्यकर्ता प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी एवं गृह मंत्री के पोस्टर पर कालिख पोतते हुए भी नजर आए और भाजपा सरकार के खिलाफ तीखे नारे लगाए। प्रदर्शन के दौरान शहर दीपक बैज, भूपेश बघेल, शिव डहरिया, विकास उपाध्याय, एजाज ढेबर, श्रीकुमार मेनन, पप्पू बंजारे, प्रमोद दुबे, पंकज शर्मा, सन्नी अग्रवाल,सुबोध हरितलाव, सकलेन कामदार, अजय साहू आदि मौजूद थे।

निजी विश्वविद्यालय, दुकान एवं स्थापना संशोधन विधेयक पारित

विधानसभा के शीतकालीन सत्र के अंतिम दिन विपक्ष की गैरमौजूदगी में सत्ताधारी दल की ओर पेश तीन संशोधन विधेयक पारित किए गए। इनमें छत्तीसगढ़ जनविश्वास विधेयक का दूसरा भाग, छत्तीसगढ़ दुकान एवं स्थापना संशोधन तथा छत्तीसगढ़ निजी विश्वविद्यालय संशोधन विधेयक शामिल है। भास्कर ने जनविश्वास विधेयक और दुकान एवं स्थापना संशोधन विधेयक के प्रावधानों के बारे में जैसा बताया था वैसा ही सदन में पारित किया गया। जनविश्वास विधेयक के तहत 11 विभागों के 14 अधिनियम की 36 धाराओं के 116 प्रावधानों को बदला गया है। इसमें राज्य में व्यापार, श्रम और सिंचाई प्रबंधन से जुड़े कई कानूनों को सरल बनाया गया। इसके तहत अधिनियमों में ऐसे प्रावधानों को बदला गया है, जिनमें मामूली गल्तियों पर आपराधिक मुकदमे और जेल की सजा का प्रावधान था।

कोर्ट ने कहा- ऐसे व्यक्ति को सुधरने का मौका नहीं दिया जा सकता

बेमेतरा: हाथ बांधकर दुष्कर्म और हत्या के आरोपी को कोर्ट ने दी फांसी की सजा

भास्कर न्यूज़ | जांजगीर

बेमेतरा निवासी युवती का अपहरण कर न केवल दुष्कर्म किया गया, बल्कि उसके हाथ और गले का नस काटकर हत्या कर दी गई थी। इस मामले में विशेष न्यायाधीश सुनिता साहू ने अभियुक्त शंकर निषाद को फांसी की सजा सुनाई है। कोर्ट ने माना कि इस प्रकार की हत्या बहुत दुर्लभ प्रकृति का है, ऐसे में आरोपी को आजीवन कारावास देकर सुधरने का दूसरा मौका नहीं दिया जा सकता।

विशेष लोक अभियोजक धीरज शुक्ला ने बताया कि पीड़िता बेमेतरा में भृत्य थी। वह 9 अगस्त 22 को छुट्टी लेकर अपने घर आई थी। 14 अगस्त 22 की सुबह लगभग 9 बजे वह अपने मोपेड में बेमेतरा जाने के लिए निकली, लेकिन उसका मोबाइल 11 बजे के बाद स्विच ऑफ हो गया। उसके गायब होने पर परिवार ने थाना डभरा में गुम इंसान की रिपोर्ट दर्ज कराई। जांच के दौरान पुलिस को पीड़िता के मोबाइल का लोकेशन सक्ती जिले के पलगड़ा घाट के पास मिला। पलगड़ा घाट के प्रवेश द्वार के सीसी फुटेज में 14 अगस्त को पीड़िता को एक युवक के साथ स्कूटी पर जाते देखा गया, जबकि 12.04 बजे वही युवक अकेले स्कूटी लेकर लौटता नजर आया।

आजीवन कारावास की सजा देना अपर्याप्त

फैसला सुनाते हुए विशेष न्यायाधीश एसटी-एससी कोर्ट, जांजगीर-चांपा सुनीता साहू ने कहा कि "समाज अभियुक्त के इस कायरतापूर्ण, वीभत्स और पैशाचिक अपराध से स्तब्ध हूं। अभियुक्त के खिलाफ प्रमाणित अपराध की गंभीरता को देखते हुए उसे आजीवन कारावास की सजा देना अपर्याप्त होगा। उसने असहाय पीड़िता का निर्ममतापूर्वक दुष्कर्म कर हत्या की, जिसमें सुधार और पुनर्वास की कोई गुंजाइश नहीं है। यह समाज को गंभीर विपरीत संदेश देगा। मामले की विरलतम प्रकृति और अपराध को देखते हुए मृत्युदंड ही न्यायोचित दंड है।

कोल कारोबारियों ने जीएसटी चोरी के 15 करोड़ सरेंडर किए

भास्कर न्यूज़ | रायपुर

राज्य के बड़े कोयला कारोबारियों पर जीएसटी विभाग की सख्ती लगातार जारी है। अभी तक करीब एक दर्जन कोल कारोबारियों के दफ्तरों और गोदामों में छापे मारे जा चुके हैं। इस हफ्ते जिन दो कोल कारोबारियों पर छापे मारे गए थे उन्होंने बुधवार को 15 करोड़ सरेंडर किए हैं। अफसरों का कहना है कि कोल कारोबारियों ने जीएसटी देने में जमकर फर्जीवाड़ा किया। राज्य सरकार को 18 फीसदी की दर से जीएसटी देना था, लेकिन कई नियमों का फायदा उठाकर कंपनी वाले 5 फीसदी ही जीएसटी अदा करते रहे। कोल कंपनियों के जीएसटी रिटर्न की बारीकी से जांच करने के बाद ही इसका खुलासा किया गया। विभाग के अफसर इस बात की गंभीरता से जांच कर रहे हैं कि कोल कारोबारी रिजेक्ट कोयला पर बड़ा फर्जीवाड़ा कर रहे हैं। जांच में इस बात का खुलासा हुआ है कि अधिकतर बार ऐसा होता है कि 100 फीसदी कोयले में 30 प्रतिशत कोयला रिजेक्ट हो जाता है। इसे बेकार माना जाता है। इस पर टैक्स भी नहीं दिया जाता। लेकिन कोल कारोबारी इसी रिजेक्ट कोयले को अच्छे माल में मिला देते हैं। इससे रिजेक्ट कोयला भी कीमती हो जाता है।

व्यापमं घोटाले में 10 आरोपियों को 5-5 साल का कठोर कारावास

भास्कर न्यूज़ | इंदौर

इंदौर की विशेष सीबीआई अदालत ने मंगलवार को व्यापमं घोटाले से जुड़े पटवारी भर्ती परीक्षा-2008 में फर्जीवाड़ा करने के दोषी पाए गए 10 आरोपियों को 5-5 साल की सश्रम कारावास की सजा सुनाई। कोर्ट ने प्रत्येक आरोपी पर 3 हजार रुपए का जुर्माना भी लगाया है। कुछ उम्मीदवारों ने फर्जी प्रमाण पत्र और दस्तावेजों का इस्तेमाल कर परीक्षा में चयन हासिल किया, जिससे योग्य अभ्यर्थियों के अधिकारों का हनन हुआ। कोर्ट ने आरोपी रामेश्वर, राकेश, देवेंद्र, चेतन, बलराम, हरपाल, गोपाल, जितेंद्र, दिनेश और दिग्विजय सिंह सोलंकी को दोषी ठहराया। सभी खरगोन जिले के निवासी हैं।

व्यापमं घोटाला प्रदेश का सबसे बड़ा भर्ती और प्रवेश परीक्षा घोटाला रहा है। इसमें मध्य प्रदेश व्यावसायिक परीक्षा मंडल (व्यापमं) द्वारा कराई गई कई परीक्षाओं में व्यापक स्तर पर नकल, फर्जी दस्तावेजों का उपयोग और अवैध चयन जैसे मामले सामने आए थे। आखिर में सुप्रीम कोर्ट के निर्देश पर व्यापमं से जुड़े मामलों की जांच सीबीआई को सौंपी गई थी।

दतिया में वारदात... शुरुआती जांच में प्रेम-प्रसंग का मामला सामने आया

शादीशुदा युवक ने पहले नाबालिग फिर खुद को मारी गोली, मौके पर मौत, किशोरी घायल

दतिया | गोंदन थाना क्षेत्र में मंगलवार शाम मंदिर से दर्शन कर लौट रही 17 वर्षीय नाबालिग को युवक मानवेंद्र यादव (24) ने कट्टे से गोली मार दी। आरोपी ने किशोरी के सीने पर सटाकर फायर किया। इसके बाद आरोपी कुछ दूरी पर गया व खुद के गले में गोली मार ली। उसकी मौके पर ही मौत हो गई।

किशोरी गांव से करीब 5 किमी दूर शाहपुर हनुमान मंदिर गई थी और लौटते समय भांडेर-शाहपुर रोड तिराहे के पास वारदात हुई। गोंदन थाना प्रभारी प्रदीप शर्मा ने बताया कि प्रारंभिक जांच में लव एंगल से इनकार नहीं किया जा सकता। नाबालिग एक्स-रे में गोली हार्ट के पास से होकर पीछे निकल गई, जिससे उसकी जान बच गई।

मृतक मानवेंद्र

2-3 साल से था प्रेम प्रसंग... मानवेंद्र व किशोरी के गांव 3 किमी की दूरी पर हैं। मानवेंद्र शादीशुदा था, किशोरी बीए कर रही है। पुलिस सुत्रों के अनुसार प्राथमिक जांच में दोनों के बीच करीब दो-तीन साल से प्रेम प्रसंग होने की बात सामने आ रही है।

मनरेगा का नाम बदलना भाजपा की गांधी के प्रति दुर्भावना: कांग्रेस

रायपुर | प्रदेश कांग्रेस संचार विभाग के अध्यक्ष सुशील आनंद शुक्ला ने कहा कि मनरेगा का नाम बदलने के लिए संसद में विधेयक लाना मोदी सरकार की महात्मा गांधी के प्रति दुर्भावना को दर्शाता है। यह कदम गांधी की स्मृति को मिटाने और उनके योगदान को कमतर करने का षड्यंत्र है। मनरेगा जन आंदोलनों से जन्मा कानून है, जो हर हाथ को काम और काम का पूरा दाम, के संकल्प को साकार करता है। इसने ग्रामीण भारत के लोगों को काम मांगने का कानूनी अधिकार दिया। सौ 100 दिनों के रोजगार की गारंटी सुनिश्चित की। विकेंद्रीकृत शासन को मजबूत किया।

भोपाल का पहला प्रोजेक्ट : 2017 से अब तक पूरा नहीं, अब नई डेडलाइन

मई तक लोगों को मिल जाएंगे 12 नंबर पर बन रहे पीएम आवास... रेरा से मिली मंजूरी

भोपाल| प्रधानमंत्री आवास योजना के तहत 12 नंबर पर बन रहे पीएम आवास मई तक लोगों को मिल जाएंगे। सबसे पहले एमआईजी फ्लैट के ब्लॉक 1 का कार्य जनवरी 2026 तक पूरा कर लिया जाएगा। साल 2017 में राजधानी का पहला प्रोजेक्ट 12 नंबर स्टॉप पर शुरू हुआ था। यहां ईडब्ल्यूएस से लेकर एमआईजी के कुल 1,224 फ्लैट का काम शुरू हुआ था। हालांकि, अभी तक यह पूरा नहीं हो पाया है। उन्होंने देरी का कारण पूछा तो महापौर ने बताया कि रेरा की मंजूरी मिलने में देरी हुई। अब मंजूरी मिल गई है। उन्होंने कहा कि मई में लोगों को फ्लैट मिल जाएंगे। 12 नंबर स्टॉप आवासीय परियोजना में 216 एमआईजी, 576 एलआईजी तथा 432 ईडब्ल्यूएस समेत कुल 1224 आवास बनाए जा रहे हैं।

राजधानी में कुल 5,562 आवास पूरे

प्रोजेक्ट	ईडब्ल्यूएस	एलआईजी	एमआईजी	कुल
कोकता	2016	432	432	2880
मालीखेड़ी	392	323	50	765
भानपुर	528	432	0	960
हिनोतिया	576	0	0	-
राहुल नगर	48	288	0	336

कुल पूरे हुए आवास: 5562

21 लोकेशन पर बन रहे पीएम आवास

भोपाल में कुल 21 अलग-अलग लोकेशन पर पीएम आवास के 11,500 हजार मकान बन रहे हैं। इनकी कीमत 5.50 लाख से लेकर 55 लाख तक है। इनमें से 5,562 आवास पूरे हो चुके हैं।

नक्सली हिड़मा के महिमा मंडन का वीडियो पोस्ट, यूएपीए का केस दर्ज

रायपुर | कुख्यात नक्सली माडवी हिड़मा के एनकाउंटर के बाद एक यू-ट्यूबर ने सोशल मीडिया पर उसका महिमामंडन करते हुए भड़काऊ पोस्ट किया है। इसमें नक्सली को महान बताने का प्रयास किया गया है। यह वीडियो सोशल मीडिया पर वायरल हो रहा है। पुलिस ने यू-ट्यूबर के खिलाफ देशविरोधी गतिविधियों के आरोप में यूएपीए (गैरकानूनी गतिविधियां रोकथाम अधिनियम) के तहत कार्रवाई की है। पुलिस आईपी एड्रेस के आधार पर आरोपी की तलाश कर रही है। पुलिस ने बताया कि कला टीवी नाम के यू-ट्यूब चैनल पर 5.20 मिनट का एक वीडियो पोस्ट किया गया है।

भास्कर खास मप्र विधानसभा के पहले सत्र के 69 साल पूरे, गवर्नर के भाषण में डकैतों का जिक्र न होने पर विवाद

मप्र बनते समय बंबई में सैकड़ों का खून बहा, होटलों में बैठे लोगों पर गोली चली, विंध्यप्रदेश की विधानसभा में घुसकर मंत्रियों को पीटा गया

पॉलिटिकल रिपोर्टर | भोपाल

चार राज्यों-मध्यभारत, विंध्य प्रदेश, भोपाल रियासत और तत्कालीन मध्य प्रदेश (सेंट्रल प्रोविन्स व बरार का शेष हिस्सा) को मिलाकर 1 नवंबर 1956 को मप्र बना। इसके बाद विधानसभा का पहला सत्र 18 से 20 दिसंबर 1956 तक हमीदिया कॉलेज स्थित मिंटो हॉल में हुआ। शुरुआत ही तीखी बहस से हुई। तत्कालीन गवर्नर डॉ. पट्टाभि सीतारामैया के अभिभाषण में डकैतों के खात्मे और कानून-व्यवस्था का साफ जिक्र नहीं था। इसी मुद्दे पर सदन गरमाया। दोबारा शपथ को लेकर भी विवाद हुआ। श्रीनिवास तिवारी, चंद्रप्रताप तिवारी, लक्ष्मीनारायण गुप्त, हीरालाल शर्मा, सूर्यदेव शर्मा और जमुना देवी ने अध्यक्ष कुंजीलाल दुबे के सामने सरकार को घेरा। लंबी बहस के बाद मुख्यमंत्री पं. रविशंकर शुक्ल ने कहा-मप्र का भविष्य उज्ज्वल है, प्रदेश मालामाल होगा।

शेष | पेज 12 पर

गवर्नर के कृतज्ञता ज्ञापन पर बहस, बेबाकी के साथ किसने क्या कहा था

पहले सत्र की बहस में चंद्रप्रताप तिवारी ने विलय को लेकर तीखा सवाल उठाया। उन्होंने कहा कि गवर्नर शांतिपूर्ण विलय की बात कर रहे हैं, जबकि हकीकत अलग है। बंबई(अब मुंबई) में सैकड़ों लोगों का खून बहा, होटलों में बैठे लोगों पर गोलियां चलीं। विंध्य प्रदेश विधानसभा में घुसकर मंत्रियों को पीटा गया? विलीन राज्यों को बराबरी नहीं मिल रही। पुराने मप्र को विजेता की तरह पेश किया जा रहा है। भोपाल आए विंध्य प्रदेश के कर्मचारियों ने बताया कि उन्हें कुत्ते-बिल्लियों की तरह देखा जा रहा है। एक-एक मंत्री और अफसर के यहां 8-8 चपरासी हैं।

विलीनीकरण को तैयार नहीं थे लोग

श्रीनिवास तिवारी ने कहा कि विंध्य प्रदेश की जनता विलय के लिए तैयार नहीं थी। दबाव बनाकर विलय कराया गया। 1 नवंबर के बाद भी पिछली तारीखों में फाइलों पर दस्तखत हुए।

खामियाजा जनता क्यों उठाए

जमुनाबाई - 'मंत्री यहां पाक-साफ बनकर बैठे हैं। पिछले मामलों की जवाबदारी इनकी नहीं है क्या? वह जिम्मेदारी सिर्फ जनता की है। गलत काम मंत्रियों ने किया और खामियाजा जनता उठाए।'

मप्र की पहली विधानसभा में 288 सदस्य थे, अब 230 हैं

- भोपाल रियासत के 30 मिलाकर इसमें 288 सदस्य थे। वर्ष 1977 में संख्या 320 हुई। 2000 में विभाजन के बाद 90 विधायक छत्तीसगढ़ में चले गए। मप्र में 230 ही रह गए।

आज विस में विशेष सत्र

- मप्र विधानसभा की पहली बैठक के 69 वर्ष पर बुधवार को विशेष सत्र आयोजित किया गया है। इस सत्र में सरकार विकसित, आत्मनिर्भर मप्र का विजन रखेगी। सत्ता-विपक्ष के 12-12 विधायक अर्थव्यवस्था, रोजगार और 2047 के लक्ष्यों पर चर्चा करेंगे।

भास्कर एक्सक्लूसिव 7,500 लोगों से 90 करोड़ की धोखाधड़ी

पिग बुचरिंग... महिलाओं की डीपी लगा 350 से ज्यादा लोगों को ठगा

राघवेंद्र बाबा | इंदौर

शहर में इस साल अब तक 7,500 लोगों से 90 करोड़ रुपए से ज्यादा की धोखाधड़ी हुई है। अहम बात यह है कि इनमें से करीब 5 प्रतिशत मामले पिग बुचरिंग स्कैम के हैं। यह साइबर धोखाधड़ी का ऐसा तरीका है जिसमें बदमाश महिला बनकर लोगों को चैटिंग में फंसाते हैं और दोस्ती कर लेते हैं। इसके बाद उन्हें निवेश के माध्यम से रुपए बनाने का लालच देते हैं। पुलिस के मुताबिक इस साल इंदौर में ऐसे 350 से ज्यादा केस सामने आए हैं। इनमें से कई तो हताशा में आत्महत्या की सोचने लगे हैं।

7 लाख रुपए अटक गए

भंवरकुआं में एक व्यापारी के बेटे से भी सोशल मीडिया अकाउंट पर एक युवती की दोस्ती हुई। युवती विदेशी थी और अंग्रेजी में चैट कर रही थी। उसने युवक को क्रिप्टो करंसी में निवेश करने की राय दी। कहा कि हम क्रिप्टो को डॉलर में खरीदेंगे। फिर उसने युवक से पैसे लेना शुरू कर दिए। जब मोटी रकम हो गई तो संपर्क बंद कर दिया। छात्र ने नेशनल साइबर साइट पर शिकायत की। बड़ी मुश्किल से उसके 2 लाख वापस आए। करीब 7 लाख अटक गए।

हनी ट्रैप जैसा... इसे रोमांस प्लस स्कैम भी कहते हैं

पिग बुचरिंग नाम चीनी शब्द 'Sha Zhu Pan' से लिया है। इसका मतलब भरोसा जीतना और वजन बढ़ाकर काट देना है। जैसे पहले कसाई खिला-पिलाकर सूअर को मोटा करता है और बाद में उसे काट देता है। क्राइम ब्रांच एडिशनल डीसीपी राजेश दंडोतिया के अनुसार, पिग बुचरिंग स्कैम को रोमांस प्लस स्कैम भी कहा जाता है।

महापालिका शाळांतील विद्यार्थ्यांना आता एनर्जी बार २

inside मस्ट

माझगावमध्ये घरात एकटे असताना आजोबांना 'सुंदरी'चा व्हिडीओ कॉल आला. तिच्या मोहात घायाळ झालेल्या आजोबांना अश्लील वर्तन करण्यास भाग पाडले. ४

मुंबई शहरात शिंदेसेनेची कसोटी

मराठी मतदारांच्या प्रभागात उद्धवसेनेचाच प्रभाव कायम; ५६ पैकी २२ माजी नगरसेवकांचे बळ

लोकमत सुपर Vote
महापालिका २०२५

महेश पवार
लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : मुंबई शहर भागात उद्धवसेनेचे वर्चस्व कायम असून, शिंदेसेनेला त्यांच्या अस्तित्वासाठी मोठी लढाई लढावी लागणार आहे. शहरातील मराठी प्राबल्य असलेल्या प्रभागांमध्ये उद्धवसेनेसोबत २२ माजी नगरसेवक आहेत. दुसरीकडे शिंदे यांच्याकडे केवळ सहा नगरसेवक गेले आहेत.

शहर भागातील १० विधानसभा मतदारसंघांतही उद्धवसेनेचे चार आमदार निवडून आले आहेत. शिंदेसेनेच्या एकाही उमेदवाराला यश मिळाले नसल्याने महापालिका निवडणुकीत शिंदेसेनेची कसोटी लागणार आहे.

२०१७ च्या पालिका निवडणुकीत शहरातील ५६ प्रभागांमध्ये एकसंघ शिवसेनेचे २६, भाजपचे १४, काँग्रेसचे ११, मनसेचे २, तर समाजवादी पार्टी, राष्ट्रवादी काँग्रेस व अभासेचा प्रत्येकी एक उमेदवार निवडून आला होता.

शिंदेसेनेकडे ११ माजी नगरसेवक

शिवसेना पक्षफुटीनंतर उद्धवसेनेकडे पक्षाचे २० व मनसे, काँग्रेसचे प्रत्येकी एक, असे एकूण २२ माजी नगरसेवक आहेत, तर शिंदेसेनेत उद्धवसेनेचे ६, काँग्रेसचे ३, राष्ट्रवादी व मनसे प्रत्येकी एक, अशा ११ माजी नगरसेवकांनी प्रवेश केला आहे.

राष्ट्रवादी, मनसेची पाटी कोरी

१ भाजपकडे १४ माजी नगरसेवकांसह काँग्रेसमधून आलेले २, असे एकूण १६ संख्याबळ आहे. काँग्रेसकडे ११ पैकी केवळ ५ माजी नगरसेवक उरले आहेत, तर मनसे, राष्ट्रवादीच्या दोन्ही गटांकडे एकही माजी नगरसेवक उरलेला नाही.

२ एकूणच शहरात संघटनात्मक ताकद, माजी नगरसेवकांचे संख्याबळ आणि मतदारांचा विश्वास या निकषांवर उद्धवसेना मजबूत स्थितीत दिसत असून, शिंदेसेनेचा या बालेकिल्ल्यात कस लागणार आहे.

पक्षीय बलाबल

२०१७ ची स्थिती		आताची स्थिती	
एकसंघ शिवसेना	२६	उद्धवसेना	२२
भाजप	१४	भाजप	१६
काँग्रेस	११	शिंदेसेना	११
मनसे	०२	काँग्रेस	०५
सपा	०१	सपा	०१
राष्ट्रवादी	०१	अभासे	०१
अभासे	०१	मनसे	००
		राष्ट्रवादी	००

१८ जण दुसऱ्या क्रमांकावर

२०१७ च्या निवडणुकीत शहरातील शिवसेनेच्या २६ माजी नगरसेवकांपैकी सर्वाधिक मते घेणारे पहिले पाच जण हे मराठीबहुल शिवडी, वरळी या मतदारसंघातील होते. तर, १८ पराभूत उमेदवारांनी दुसऱ्या क्रमांकांची मते मिळविली होती.

सात गुजराती प्रभागांमध्ये भाजपचेच वर्चस्व

गुजराती मतदारांचे वर्चस्व असलेल्या सातही प्रभागांत भाजपचे, तर मुस्लिमबहुल १६ पैकी ९ प्रभागांत काँग्रेस, भाजप ३, शिवसेना २ व समाजवादी पार्टी, अभासे, राष्ट्रवादीचे १ उमेदवार निवडून आले होते.

२१ प्रभागांमध्ये मराठी मतदार अधिक

मुंबई शहरातील ५६ प्रभागांपैकी भायखळा, लालबाग, परळ, दादर या मराठीबहुल मतदारांच्या २१ प्रभागांत उद्धवसेनेचे २२, भाजपचे ३, मनसेचे २, काँग्रेसचे २, असे माजी नगरसेवक निवडून आले होते.

एक कोटी २० लाख मतदारयाद्यांची छपाई

महापालिकेकडून लवकरच कंत्राटदाराची निवड

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : महापालिकेने निवडणुकीसाठी अंतिम मतदार यादी जाहीर केल्यानंतर आता मतदानासाठी तयारी सुरू केली आहे. एक कोटी २० लाख मतदार याद्यांच्या छपाईसाठी पालिका लवकरच कंत्राटदाराची निवड करणार आहे. दरम्यान, कंत्राटदाराने हलगर्जी किंवा नियमभंग केल्यास त्याच्याविरोधात कठोर कारवाई केली जाईल, असा इशारा पालिकेच्या निवडणूक विभागाने दिला आहे.

पालिका निवडणुकीसाठी राज्य निवडणूक आयोगाच्या निर्देशांप्रमाणे १ जुलै २०२५ ची मतदार यादी ग्राह्य धरण्यात येणार आहे. येत्या २७ डिसेंबरपर्यंत पालिकेला मतदार केंद्रनिहाय मतदार याद्या सादर करता येणार आहेत. तोपर्यंत पालिकेकडून दुबार मतदारांची फोटो पडताळणी केली जाणार आहे. मतदानाच्या दिवशीची प्रत्येक केंद्रांवर अचूक, स्पष्ट मतदार याद्या उपलब्ध व्हाव्यात, यादृष्टीने त्यांच्या छपाईसाठी पालिकेकडून प्रक्रिया सुरू केली आहे.

१० हजारांहून अधिक केंद्रांवर मतदान होणार आहे.

मतदान केंद्रांवरही सुविधांसाठी जय्यत तयारी

पालिका निवडणुकीसाठी १० हजारांहून अधिक मतदान केंद्रांवर मतदान होणार आहे. मतदान केंद्रे काही ठिकाणी मोकळ्या जागेवर, काही ठिकाणी शाळांमध्ये उभारली जाणार आहेत.

सर्व मतदान केंद्रांवर आवश्यक पायाभूत सुविधा, विजेची सोय, पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था, फर्निचर, मंडप उभारणी, वैद्यकीय बूथ, व्हीआयपींसाठी बसण्याची व्यवस्था, जनरेटर सेट, अग्निशमन सुविधा उपलब्ध करून देणे पालिकेला आवश्यक आहे.

त्यादृष्टीने पालिका मुंबईतील २४ वॉर्डांच्या ठिकाणी नियोजन करणार असून, मतदानाच्या आदल्या दिवशीपर्यंत सर्व सुविधा सज्ज ठेवणार आहे.

व्यवस्था	अंदाजित संख्या
खुले मतदान केंद्रे	१,८८६
अर्ध खुले मतदान केंद्रे	१,६९७
बंद जागेतील मतदान केंद्रे	६,९२३
मतमोजणी केंद्रे	२२७
सखी बूथ	२३
वैद्यकीय बूथ	२३
मंडप	१०,६९,५००
रॅम्प	१,०५,०६०
व्हील चेअर	३,९४२

बॅलेट, कंट्रोल युनिट कडेकोट बंदोबस्तात

१ मतदानासाठी आवश्यक असलेले २० हजार कंट्रोल युनिट आणि २५ हजार बॅलेट युनिट पालिकेला मिळाले आहेत.

२ सध्या ते विक्रोळी आणि कांदिवली येथील महापालिकेच्या गोदामात कडेकोट पोलिस बंदोबस्तात ठेवले आहेत. या दोन्ही ठिकाणी महापालिकेच्या सुरक्षा यंत्रणेसह पोलिस बंदोबस्तही तैनात आहे.

#क्विक Shorts

गॅस बिलाच्या बहाण्याने गंडा

मुंबई : महानगर गॅसचे बिल भरण्याचा मेसेज पाठवून सुधीर परुळेकर (८४, रा. कलानगर, वांद्रे) यांची एक लाख १९ हजार ४० रुपयांची फसवणूक करण्यात आली. या मेसेजमधील लिंकवर क्लिक केल्यानंतर हा प्रकार घडल्याचे त्यांचे म्हणणे आहे. याप्रकरणी दोन अनोळखी व्यक्तींविरोधात खेरवाडी पोलिसांनी १६ डिसेंबरला गुन्हा नोंदवला.

पर्स खरेदीत फसवणूक

मुंबई : फेसबुकवरील जाहिरातीद्वारे पर्स खरेदी करताना नसरीन खंडवाणी यांच्या बँक खात्यातून ३६ हजार रुपये काढण्यात आले. याप्रकरणी अंबोली पोलिसांनी अनोळखी व्यक्तीवर बुधवारी गुन्हा नोंदवला. खंडवाणी यांनी दीड हजार रुपयांत दोन पर्स बुक केल्या होत्या. मात्र, त्या न मिळाल्याने त्यांनी फोनवर संपर्क साधला. त्यावेळी त्यांना क्यूआर कोड पाठवून त्यांच्या खात्यातून हे पैसे वळते केले.

ट्रेनच्या दरवाजात लटकू नका !

मुंबई : लोकल प्रवास अधिक सुरक्षित व्हावा, यासाठी पश्चिम रेल्वेने जनजागृती अभियान राबवले आहे. लोकलच्या दरवाजात लटकू नका, असा संदेश आता थेट सिनेमागृहांच्या मोठ्या पडद्यावरून दिला जात आहे. २५० चित्रपटगृहांमध्ये लोकप्रिय कार्टूनद्वारे ॲनिमेटेड व्हिडीओ दाखवण्यास सुरुवात केली आहे. - ३

तापमान °C महामुंबई

शहर	कमाल	किमान
मुंबई	३३.८	१८.४
ठाणे	३७	१६
नवी मुंबई	३३	१८
कल्याण-डोंबिवली	३७	१४
मिरा-भाईंदर	३६	१६
उल्हासनगर	३७	१४
वसई	३५	१८
अलिबाग	३०	१९
पालघर	२८	१८

फिरकी
विजय नांगरे

पर्यावरण संतुलनासाठी झाडं लावणं काळाची गरज आहे.

साडेतीन हजारांहून अधिक अनधिकृत पोस्टर्सवर कारवाई

आचारसंहितेसाठी पालिकेची विशेष मोहीम

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : पालिकेने आचारसंहितेचे पालन करण्यासाठी अनधिकृत बॅनर्स, पोस्टर्सवर कारवाईची मोहीम हाती घेतली आहे. याचाच भाग म्हणून बुधवारी साडेतीन हजारांहून अधिक अनधिकृत पोस्टर व बॅनर पालिकेकडून हटवण्यात आले. मंगळवारी पालिकेकडून २ हजार १०३ पोस्टर्स, बॅनर्सवर कारवाई केली होती. महापालिकेची ही धडक मोहीम सुरूच राहणार असल्याची माहिती वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी दिली.

निवडणूक काळात आचारसंहितेची अंमलबजावणी महत्त्वाची आहे. यात मुंबईतील प्रमुख चौक, मुख्य रस्ते, सार्वजनिक ठिकाणांसह शासकीय इमारतींच्या परिसरात लावलेले अनधिकृत, नियमबाह्य जाहिरात फलक हटविण्याची मोहीम युद्धपातळीवर राबविण्यात येत आहे. निवडणूक आचारसंहिता लागू झाल्यानंतर मुंबई महापालिका क्षेत्रात कुठेही राजकीय स्वरूपाचे जाहिरात फलक, होर्डिंग किंवा फ्लेक्स राहू नयेत, यासाठी कारवाई सुरू केली आहे.

हवेच्या गुणवत्तेमध्ये होतेय लक्षणीय सुधारणा

पालिकेचा दावा : निर्देशांक १०५ ते ११३ दरम्यान

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : गेल्या वर्षीच्या तुलनेत यंदा मुंबईतील हवेच्या गुणवत्तेत लक्षणीय सुधारणा झाल्याचा दावा महापालिकेने केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून उपलब्ध झालेल्या आकडेवारीनुसार केला आहे.

१ ते १६ डिसेंबर २०२४ या कालावधीत मुंबईतील हवा गुणवत्ता निर्देशांक हा १६७ ते १५८ या दरम्यान होता. तर, यंदा याच कालावधीत तो १०५ ते ११३ दरम्यान आहे. हवेची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी प्रशासनाने सातत्याने प्रयत्न केले. त्याचा सकारात्मक परिणाम केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने जारी केलेल्या हवा गुणवत्ता निर्देशांकाच्या आकडेवारीत दिसून आला आहे, असे अतिरिक्त महापालिका आयुक्त डॉ. अविनाश ढाकणे यांनी सांगितले.

मुंबईत बुधवारी हवेत दाट धुरके पाहायला मिळाले. प्रदूषणामुळे ५०० मीटर अंतरावरील इमारती अंधुक दिसत होत्या.

वेबसाइट, ॲपचा वापर करा

हवा निर्देशांक पाहण्यासाठी नागरिकांनी केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने प्रसिद्ध केलेली अधिकृत आकडेवारीच पाहावी. यासाठी केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाचे https://cpcb.nic.in हे वेबसाइट व मोबाइलवर उपलब्ध असणारे 'समीर' हे ॲप वापरावे, असे ढाकणे म्हणाले.

उपाययोजनांचा परिणाम

डीप क्लीनिंग, रस्त्यांची स्वच्छता, मिस्टिंग मशीनद्वारे पाणी फवारणी, बांधकामांना कारणे दाखवा नोटीस बजावणे अशा बाबींचा अवलंब पालिका करत आहे. त्यामुळे सध्या हवा गुणवत्ता मध्यम श्रेणीत आहे, असे पालिकेच्या पर्यावरण व वातावरणीय बदल खात्याचे उपायुक्त अविनाश काटे यांनी सांगितले.

दिल्ली नव्हे मुंबई; धुरक्यात हरवल्या इमारती

१ उत्तर भारतातून दक्षिण भारताकडे वाहणाऱ्या वाऱ्याचा वेग मंदावला असतानाच पूर्वेकडून पश्चिमेकडेही वारे वाहू लागले आहेत. या वाऱ्यात दमटपणा असल्यामुळे प्रदूषके वातावरणात साचली असून, दृश्यमानता अत्यंत कमी झाल्याचे चित्र बुधवारी मुंबईत दिवसभर होते. दाट धुरक्यामुळे सुमारे ५०० मीटर अंतरावरचे अंधुक दिसत होते.

२ गगनचुंबी इमारती प्रदूषणात हरवल्यासारख्या दिसत होत्या. ही दिल्ली नव्हे मुंबई आहे, अशी प्रतिक्रियाच जणू मुंबईकरांमधून उमटत होत्या. दरम्यान, बुधवारी मुंबईसह दक्षिण मुंबईपासून पूर्व-पश्चिम उपनगरांतील अनेक ठिकाणांवरील हवेच्या गुणवत्तेचा दर्जा मध्यम नोंदविण्यात आला.

छाया : दत्ता खेडेकर

मित्र असल्याचा बनाव; २४ हजार रुपयांची फसवणूक

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : मित्र असल्याचा बनाव करून अज्ञाताने फेक मेसेजद्वारे सुरक्षारक्षकाची २४ हजार रुपयांची फसवणूक केली.

शास्त्रीनगर लेन परिसरात उमेंद्रकुमार यादव (३९) हे सुरक्षारक्षक म्हणून काम करतात. त्यांना संदीप गोपने याने संपर्क साधत आपला भाऊ आजारी असून, त्याला रुग्णालयात नेणे गरजेचे असल्याचे सांगितले. आपल्या मोबाइलवरून रक्कम ट्रान्स्फर होत नसल्याने यादव यांच्या खात्यात २५ हजार पाठवले असून, ते सांगितलेल्या मोबाइलद्वारे पाठवण्यास सांगितले. यादव हे यापूर्वी पुण्यात काम करत असताना, गोपने नावाच्या मित्राच्या संपर्कात असल्याने, समोरचा व्यक्ती तोच असल्याचा विश्वास ठेवत त्यांनी २४ हजार पाठवले. मात्र, नंतर संशय आल्याने यादव यांनी गोपनेशी संपर्क साधला असता, आपण कोणतेही पैसे मागितले नसल्याचे त्याने स्पष्ट केले.

मराठी शाळांच्या मोर्चास पोलिसांनी परवानगी नाकारली

राजकीय पक्षांचा आंदोलनास पाठिंबा

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : महापालिकेच्या मराठी शाळा बंद पडत आहेत. याकडे पालिका प्रशासन दुर्लक्ष करीत असल्याचा आरोप करीत १८ डिसेंबर रोजी हुतात्मा चौक ते महापालिका मुख्यालयापर्यंत काढण्यात येणाऱ्या मोर्चास मुंबई पोलिसांनी परवानगी नाकारली आहे. तरीदेखील मराठी अभ्यास केंद्राने मोर्चा काढण्यावर ठाम निर्धार केला आहे. या मोर्चास काँग्रेस, उद्धवसेना, मनसेसह अन्य राजकीय पक्षांनी पाठिंबा दर्शविल्याचे मराठी अभ्यास केंद्राने सांगितले.

पालिकेच्या अनेक मराठी शाळा बंद पाडल्या जात असल्याचा आरोप करीत मराठी अभ्यास केंद्राने नुकतीच परिषद घेतली होती. त्यात १८ डिसेंबरला हुतात्मा चौक ते पालिका मुख्यालयापर्यंत मोर्चा काढण्याचे ठरविण्यात आले. मात्र, त्यास पोलिसांनी परवानगी नाकारल्यानंतरही सकाळी १०:३० वाजता हुतात्मा स्मारकाला अभिवादन करून मोर्चा काढण्यावर अभ्यास केंद्र ठाम आहे.

मोर्चास परवानगी नाकारली तरी मोर्चा निघणार आहे. महापालिका आयुक्त यांच्यासोबत चर्चा करून त्यांना मागण्यांचे निवेदन दिले जाणार आहे, असे केंद्राचे अध्यक्ष डॉ. दीपक पवार यांनी सांगितले.

...या संघटनांचा पाठिंबा

महाराष्ट्र राज्य शिक्षण संस्था महामंडळ, महाराष्ट्र पुरोगामी शिक्षक संघटना, महाराष्ट्र एकीकरण समिती, मुंबई मराठी अध्यापक संघ, राज्य शिक्षक शिक्षकेतर कर्मचारी अन्याय निवारण सेवा संघ या संघटनांनी मोर्चाला पाठिंबा दिला आहे.

मस्ट READ

कचरा संकलनाचे कंत्राट अखेर वाटाघाटीतून मार्गी !

चार कंत्राटदारांनी दिली मसुदापत्राला संमती

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : पालिक निवडणूक जाहीर होण्याच्या आधीच मुंबई पालिकेच्या घनकचरा विभागाकडून २१ वॉर्डांमध्ये कचरा संकलनासाठी अंतिम करार निश्चिती झाली आहे. त्यामुळे आचारसंहितेच्या कचाट्यातून कचरा संकलन प्रकल्प सुटला आहे.

२१ वॉर्डांमध्ये कचरा संकलनासाठी अंतिम करार

घनकचऱ्याचे ४ हजार ८५९ कोटींचे कंत्राट अंदाजित खर्चापेक्षा १४ ते १८ टक्के अधिक दराने अंतिम करण्यात आले आहे. यापूर्वी कंत्राटदारांकडून मूळ किमतीपेक्षा ३० ते ४० टक्के जादा दराने निविदा भरल्याने ते वादात सापडले होते.

घनकचरा व्यवस्थापन विभागाने मुंबईसाठी 'सेवा आधारित कचरा व्यवस्थापन प्रणाली'च्या कचरा संकलन आणि कचऱ्याशी संबंधित सेवांचा पुरवठा करण्याचाच निर्णय घेतला आहे. यामध्ये २१ वॉर्डातील कचरा गोळा करणे व तो वाहून नेऊन त्याची विल्हेवाट लावणे याबाबतची सर्व कामे खासगी कंपन्यांकडून केली जाणार आहेत. यासाठी निविदा प्रक्रियेद्वारे चार कंपन्यांची निवड करण्यात आली.

मात्र, प्रकल्पाच्या मूळ किमतीपेक्षा जादा दर कंपन्यांनी भरल्यामुळे चार हजार कोटींचा प्रकल्प सहा हजार कोटींवर गेला. त्याला राजकीय पक्षांनी कडाडून विरोध केला होता.

कचरा संकलनाचे वाढीव दर असे...

गट १	२९८७ रुपये प्रतिटन	(१६.०२%)
गट ३	२५७५ रुपये	(१६.३८%)
गट ४	२८२८ रुपये	(१७.३८%)
गट ५	२७२५ रुपये	(१८.६१%)
गट ६	२९३८ रुपये	(१८.३१%)
गट ७	२७१३ रुपये	(१५.०७%)
गट ८	२८८९ रुपये	(१४.८०%)

नवीन सेवांवर दृष्टिक्षेप

१५ ते २० टक्के वाहने इलेक्ट्रिक स्वरूपाची असतील.

वाहने बंद असल्याने दुर्गंधीचा प्रश्न सुटेल. सांडपाणी वाहनातच साठविण्याची व्यवस्था असणार आहे.

कचऱ्यासंबंधी तक्रारींचे निवारण करण्यासाठी स्वतंत्र कॉल सेंटर कार्यान्वित होणार आहे.

कचरापेटींची निगा व परिरक्षण, कचऱ्याचे वहन याची जबाबदारी कंत्राटदाराची असेल.

ताफ्यातील वाहने

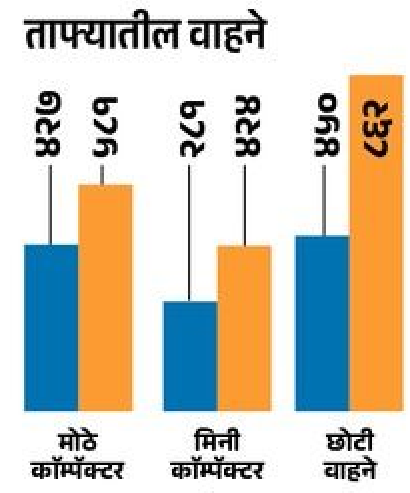

एकूण संख्या ११५८ | सेवांची संख्या १८६७

पुरवली जाणारी वाहने

वाहनांचे प्रकार	संख्या	सेवांची संख्या
एकूण	९६१	१५०३

मॅट्रिमोनियलवर जोडीदार शोधणाऱ्यांनो सावधान!

महिलांना लाखोंना गंडविले; घरासाठी पतीवर चाकूहल्ला

जितेंद्र कालेकर
लोकमत न्यूज नेटवर्क

ठाणे : विवाह जुळविताना तुम्ही जर मॅट्रिमोनियल साइटचा आधार घेत असाल तर वेळीच सावध होण्याचा सल्ला ठाणे पोलिसांनी दिला आहे. गेल्या वर्षभरात यातून फसवणुकीचे अनेक प्रकार समोर आले. दोन घटनांमध्ये नवीन घराच्या बुकिंगच्या नावाखाली दोन महिलांकडून दोघांनी लाखो रुपये उकळले. तर तिसऱ्या वागळे इस्टेट येथील घटनेत महिलेने घर नावावर करण्यासाठी पतीवरच चाकूने खुनी हल्ला केला.

महिलेची १४ लाखांची फसवणूक

लग्नाच्या आमिषाने ३१ वर्षीय महिलेची समीर ऊर्फ हार्दिक नाईक (रा. घणसोली, नवी मुंबई) या भामट्याने फसवणूक केली. कोरोना काळात एप्रिल २०२० मध्ये या महिलेच्या पतीचे निधन झाल्याने ती तिच्या १२ वर्षीय मुलीसह ठाण्यात राहते. दुसरे लग्न करून नव्याने सुरुवात करण्यासाठी तिने २०२३ मध्ये 'जीवनसाथी' या मॅरेज ॲपवर नोंदणी केली होती.

याच ॲपद्वारे तिची सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील समीरशी ओळख झाली. आपण पत्नीपासून घटस्फोट घेत असून, ठाण्यात वागळे इस्टेट येथील एका कंपनीत नोकरीला असल्याचे त्याने सांगितले.

दरम्यान, ८ फेब्रुवारी ते ४ सप्टेंबर २०२५ या काळात त्याने वेळोवेळी तिच्याशी गोड बोलून लग्नाचे आमिष दाखवत लग्नानंतर राहण्यासाठी घणसोली येथे नवीन घर बुक केल्याची बतावणी केली. याच घराचे पैसे भरण्याचा बहाणा करीत तिच्याकडून १२ लाख सहा हजार ७०० रुपये तर तिच्या मामेभावाकडून दोन लाख रुपये असे १४ लाख सहा हजार ७०० रुपये त्याने घेतले. त्यानंतर त्याने तिचे पैसेही परत केले नाही आणि तिच्याशी लग्नही न करता फसवणूक केल्याचे उघडकीस आले आहे.

कोपरीतील महिलेची ३५ लाखांची फसवणूक

अविवाहित असून हॉटेलचा व्यवसाय आहे. नवी मुंबईतील इमारतीत घर बुक करण्याची बतावणी करीत गिरीधर पाटील (४०) याने ४३ वर्षीय महिलेची लग्नाच्या आमिषाने ३५ लाखांची फसवणूक केली.

कोपरीतील पीडित महिला मुंबईत एका खासगी कंपनीत नोकरी करते. तिच्या पतीचे २०२२ मध्ये हृदयविकाराने निधन झाले. सासूने सुचविल्यामुळे तिने पतीच्या वर्षश्राद्धानंतर वर शोधणे सुरू केले.

तिनेही जून २०२४ मध्ये तिने शादी डॉट कॉम आणि जोडी अशा ॲपवर माहिती भरल्यानंतर तिला ऑगस्ट २०२४ मध्ये जोडी ॲपवरील नोंदीतील गिरीधर याचा फोन आला. त्याने अविवाहित असल्याचे सांगत तिच्याशी विवाह न करता तिची १४ सप्टेंबर २०२४ ते १० नोव्हेंबर २०२५ या कालावधीत ३५ लाखांची फसवणूक केली.

पतीवर चाकूहल्ला

सासूच्या नावावरील घर स्वतःच्या नावावर करण्यासाठी तगादा लावूनही त्यास विरोध करणाऱ्या सचिन भिडे (४९) या पतीवर सरिता (४३) या पत्नीने चाकूने खुनी हल्ला केल्याची घटना ५ डिसेंबर रोजी घडली. दोघांचाही हा दुसरा विवाह होता. एका विवाह जुळवणाऱ्या संकेतस्थळावर ओळख झाल्यानंतर तीन महिन्यांपूर्वीच त्यांचे लग्न झाले होते. लग्नानंतर लागलीच सरिताने सचिनकडे सासूच्या नावावर असलेले घर आपल्या नावावर करण्यासाठी तगादा लावला. घर नावावर केले नाही तर आपण काय चीज आहे, ते तुम्हाला लवकरच कळेल, अशी धमकी देत सरिताने पतीवर चाकू हल्ला केला.

'सुंदरी'च्या मोहात 'आजोबा' घायाळ

व्हिडीओ कॉलने सेक्सटॉर्शन; ज्येष्ठ नागरिक सॉफ्ट टार्गेट; ११ महिन्यांत ३३ जणांचे बँक खाते रिकामे

क्राइम वॉच

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : माझगावमध्ये घरात एकटे असताना आजोबांना 'सुंदरी'चा व्हिडीओ कॉल आला. तिच्या मोहात घायाळ झालेल्या आजोबांना अश्लील वर्तन करण्यास भाग पाडले. त्यानंतर दोन दिवसांनी याच व्हिडीओच्या आधारे ब्लॅकमेलिंग करत बँक खाते रिकामे करण्यात आले. याप्रकरणी भायखळा पोलिस ठाण्यात गुन्हा दाखल करण्यात आला आहे. अशाच प्रकारे गेल्या ११ महिन्यांत 'सुंदरी'च्या व्हिडीओ कॉलने सेक्सटॉर्शनच्या जाळ्यात अडकून ३३ जणांचे बँक खाते रिकामे झाले आहे. या घटनांमध्ये विशेषतः ज्येष्ठ नागरिक सॉफ्ट टार्गेट ठरले आहेत.

७५ वर्षीय व्यक्ती 'एअर इंडिया'मधून सेवानिवृत्त झाले असून, ते मुलासोबत राहतात. २ डिसेंबरच्या रात्री साडेआठच्या सुमारास त्यांच्या व्हॉट्सॲपवर अनोळखी क्रमांकावरून व्हिडीओ कॉल आला. फोन उचलला असता एका सुंदरीने संवाद साधण्यास सुरुवात केली. तिच्या मोहात घायाळ झालेल्या आजोबांनी संवादाला प्रतिसाद दिला. तरुणी नग्न अवस्थेत होती व तिने आजोबांनाही तसे करण्यास प्रवृत्त केले. मात्र, आजोबाने नकार देत कॉल कट केला. दरम्यान, ४ डिसेंबर रोजी पुन्हा कॉल आला. पोलिस अधिकारी राकेश अस्थाना बोलत असल्याचे सांगून तुमचा अश्लील व्हिडीओ सोशल मीडियावर व्हायरल झाला आहे, तुमचे अटक वॉरंट निघणार असल्याची भीती दाखवली. तसेच व्हिडीओ हटवण्यासाठी राहुल शर्मा याच्याशी संपर्क साधण्यास सांगितले. राहुल याने व्हिडीओ हटवण्यासाठी पैशांची मागणी केली, तर त्या पोलिसाने तरुणीच्या शोधासाठी पैसे मागत यूपीआयची माहिती पाठवली. बदनामीच्या भीतीमुळे आजोबांनी २ लाख २३ हजार रुपये पाठवले. त्यानंतरही पैशाची मागणी सुरूच राहिल्याने आजोबांनी पोलिस ठाण्यात तक्रार केली.

२२ गुन्ह्यांत २३ अटकेत

मुंबई पोलिसांनी जारी केलेल्या आकडेवारीनुसार, जानेवारी ते नोव्हेंबर २०२५ दरम्यान सायबर फसवणुकीचे ४,२२२ गुन्हे नोंदविले आहेत. यात सेक्सटॉर्शनचे ३३ गुन्हे नोंद असून, २२ गुह्यांची उकल करून २३ जणांना अटक झाली आहे.

एआय इमेज

राजकीय मंडळीही जाळ्यात

सुंदर मुलीचा फोटो ठेवून मैत्री करायची. पुढे मधाळ संवादातून अश्लील व्हिडीओ कॉल करून समोरच्यालाही तशाच स्थितीत येण्यास भाग पाडायचे. सावज जाळयात येताच याच व्हिडीओच्या आधारे, खंडणीची मागणी करणाऱ्या टोळीकडून उच्च शिक्षिताबरोबर राजकीय मंडळींनाही टार्गेट करण्यात येत आहे.

अशी घ्या काळजी

1. अशा घटनांपासून, सर्व सोशल मीडिया अकाउंट्सची सेटिंग्ज प्रायव्हेट ठेवा. समाजमाध्यमांवर अनोळखी व्यक्तीची फ्रेंड रिक्वेस्ट स्वीकारू नका. त्यातही अनोळखी, सुंदर आणि तरुण मुलींचा फोटो असलेल्या अकाउंटपासून विशेष सावध राहा.
2. त्यांच्याशी पर्सनल चॅट बॉक्समध्ये चॅटिंग करू नका. अनोळखी क्रमांकावरून आलेला व्हॉट्सॲप व्हिडीओ कॉल स्वीकारू नका. तो क्रमांक लगेच ब्लॉक करा.
3. आपल्याला बदनामीची भीती घालून कोणी ब्लॅकमेल करत असेल तर, तत्काळ पोलिसांकडे तक्रार करा, असे आवाहन सायबर पोलिसांकडून करण्यात येत आहे.

पाच वर्षांतील आकडेवारी

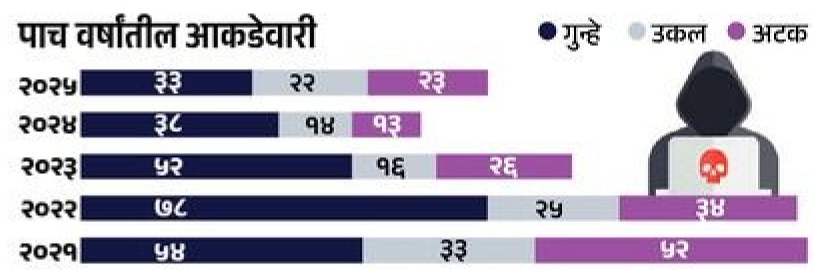

गुप्तवार्ता विभागाच्या अधिकाऱ्याला स्वस्त घर पडले महागात

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : मुंबई पोलिसांच्या गुप्तवार्ता पथकात कार्यरत असलेल्या पोलीस उपनिरीक्षकाची विक्रोळीत स्वस्तात फ्लॅट मिळवून देण्याच्या आमिषाने सव्वा पाच लाखांची फसवणूक झाली. या प्रकरणी आग्रीपाडा पोलिसांनी हरीश शेट्टी याच्यावर गुन्हा दाखल केला आहे.

तक्रारदार हे वरळी पोलीस कॅम्प येथे कुटुंबासोबत राहतात. २००९ मध्ये गुन्हे शाखेत कार्यरत असताना त्यांची ओळख शेट्टी याच्याशी झाली. त्यावेळी शेट्टी याने रिअल इस्टेटमध्ये कामास असल्याचे सांगितले. शेट्टीने तक्रारदार यांना त्यांचा बिल्डरांचा एक ग्रुप असून, त्याला बरेच बिल्डर ओळखतात. विक्रोळी कन्नमवार नगर येथे एका बिल्डरची साईट सुरू होणार आहे, तेथे इतरांपेक्षा आणि बाजारमूल्यापेक्षा कमी व सवलतीच्या दरात वन बीएचके फ्लॅट देण्याचे आश्वासन दिले. त्यानुसार फ्लॅट बुकिंगसाठी ५.२० लाख रुपये द्यायचे होते. तर, अंदाजे ५५० चौ. फुट फ्लॅट, पार्किंग, अन्य चार्जेस मिळून कथित ४५ लाख रुपयांना मिळेल, असे शेट्टीने सांगितले होते. शेट्टीने सांगितल्याप्रमाणे मे २०२१ पर्यंत सव्वा पाच लाख रुपये दिले. मात्र प्रोजेक्टची साईट पाहणी, फ्लॅट खरेदी प्रक्रिया पूर्ण करण्यासाठी शेट्टीला वारंवार विचारणा करताच तो उडवाउडवीची उत्तरे देऊ लागला होता.

सात रात्री भिकाऱ्यांच्या अवतीभोवती घालवत हत्याकांडाचा उलगडा

सूर्यकांत वाघमारे
लोकमत न्यूज नेटवर्क

नवी मुंबई : पोलिसांनी सात रात्री भिकारी, भंगार गोळा करणाऱ्यांसह वेश्याव्यवसाय करणाऱ्याच्या अवतीभोवती घालवली आणि भंगार गोळा करणाऱ्याच्या हत्येचा उलगडा केला. तपासादरम्यान दारुड्यांना पाजलेली दारू पोलिसांना तपासासाठी दिशा ठरली आणि आरोपीच्या मुसक्या आवळण्यात नवी मुंबई पोलिस दलाच्या गुन्हे शाखा कक्ष १ च्या पथकाला यश आले.

जुईनगर रेल्वेस्थानकाबाहेर २० नोव्हेंबरला एक मृतदेह आढळला. मृत व्यक्ती व्यसनी, भंगार गोळा करणारा असून त्याच्या डोक्यावर घाव असल्याचे पोलिसांना अल्पावधीतच उमजले. मात्र, प्रथमदर्शी बाबींवरून त्याच्या अकस्मात मृत्यूची नेरूळ पोलिस ठाण्यात नोंद करण्यात आली होती. घटना घडल्यानंतर दहा दिवसांनीही गुन्ह्याचा काहीच छडा लागत नसल्याने हे प्रकरण सहायक पोलिस आयुक्त अजयकुमार लांडगे यांनी गुन्हे शाखा कक्ष १ च्या पथकाकडे तपासासाठी सोपविण्यात आले.

तपासादरम्यान सहायक पोलिस निरीक्षक नीलेश बनकर, उपनिरीक्षक अभय काकड यांनी जुईनगर स्थानक परिसरात रात्रीच्या वेळी तपास सुरू केला. पोलिसांनी व्यसनींसोबत जवळीक साधली. दारूड्यांसोबत जमलेल्या गट्टीतून थेट मारेकरूचीच माहिती पोलिसांच्या हाती लागली. त्याआधारे पोलिसांनी आरोपीच्या मुसक्या आवळल्या.

पत्नीशी गैरवर्तन केल्याचा बदला

कादिर शेख (२५) हा मानखुर्दचा राहणारा असून, गुन्हेगारी प्रवृत्तीचा होता. तो रात्री भंगार, दारूच्या बाटल्या गोळा करण्यासाठी जुईनगर स्थानक परिसरात यायचा. मात्र, यावेळी तो तिथल्या देहविक्री करणाऱ्या महिलांवर अत्याचार करण्यासह रात्री प्रवास करणाऱ्यांना धमकावून पैसे लुटायचा. जुईनगर स्थानकालगत झोपडीत राहणाऱ्या राजू मंडलच्या पत्नीसोबत गैरवर्तन केले होते. त्यातून आपण कादिरची हत्या करणार असल्याचे राजूने त्या दारूड्यांसमोर बोलून दाखवले होते. याच दारुड्याला पोलिसांनी घोटभर पाजून बोलते केल्याने त्याने पोटातले गुपित ओठावर आणले. त्यासाठी पोलिसांना सात रात्री केवळ जुईनगर परिसरात घिरट्या घालत फिरावे लागले. अन्यथा इतर काही उकल न झालेल्या गुन्ह्यांप्रमाणे हा गुन्हादेखील एडीआर म्हणूनच पोलिस दप्तरी पडून राहिला असता.

'डिव्हाइस' ओळखणार बनावट औषधे

भेसळ माफियांना जरब; गुणवत्ता जागेवरच कळणार

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : राज्य सरकार आता 'काउंटरफिट ड्रग डिटेक्शन डिव्हाइस' ही अत्याधुनिक उपकरणे खरेदी करणार आहे. त्यामुळे औषधांची गुणवत्ता जागेवरच तपासून तत्काळ निकाल मिळणार आहे. साहजिकच रुग्णांच्या जीवाशी खेळणाऱ्या औषध माफियांना आळा बसणार आहे. मुंबईतील शासकीय व खासगी रुग्णालयांमध्ये बनावट आणि भेसळयुक्त औषधांच्या वाढत्या तक्रारींची गंभीर दखल घेत राज्य सरकारने मोठा निर्णय घेतला आहे.

सध्या संशयित औषधांचे नमुने प्रयोगशाळेत पाठवावे लागतात. त्यासाठी किमान १५ ते ३० दिवसांचा कालावधी लागत असल्याने कारवाई विलंबाने होत होती. नव्या उपकरणांमुळे ही अडचण दूर होणार असून प्राथमिक तपासणी काही मिनिटांत शक्य होणार आहे. भेसळ किंवा बनावट औषध आढळताच तातडीने कारवाई करता येणार असल्याने रुग्णालये, मेडिकल स्टोअर्स आणि पुरवठा साखळीवर कडक नजर ठेवता येणार आहे.

प्रयोगशाळेत १५ ते ३० दिवसांचा विलंब टळणार

- १.१९ कोटींना एक, अशा ८ मशिनची खरेदी; राज्यभर वापरासाठी अत्याधुनिक उपकरणे.
- आठ उपसंचालक कार्यालयांना देणार उपकरणे: मुंबईसह प्रमुख विभागांचा समावेश.
- औषधांची गुणवत्ता जागेवरच तपासून निकाल; मिनिटांत प्राथमिक अहवाल.
- भेसळीवर तातडीने होणार कारवाई: दुकाने सील, परवाने रद्द करण्याची शक्यता.
- प्रयोगशाळेत तपासणीला लागायचा वेळ; १५ ते ३० दिवसांचा विलंब टळणार.

प्रत्येक मशिनवर १.१९ कोटी रु. खर्च

राज्य सरकारकडून एकूण आठ मशीन खरेदी करण्यात येणार असून प्रत्येकी सुमारे १.१९ कोटी रुपये इतका खर्च अपेक्षित आहे.

ही उपकरणे मुंबईसह राज्यातील आठ उपसंचालक कार्यालयांना देण्यात येणार आहेत.

गेल्या एका वर्षात अन्न औषध विभागाकडून शेकडो बनावट औषधांचे नमुने आढळून आले असून अनेकांवर कारवाईही केली आहे.

> या मशिनमुळे रुग्णाच्या नातेवाइकांना औषध तपासणीसाठी वाट पाहावी लागणार नाही. त्यामुळे त्यांना दिलासा मिळेल. त्यामुळे या मशीन आरोग्य विभाग खरेदी करत असेल तरी चांगलीच गोष्ट आहे.
>
> **नरहरी झिरवळ,** मंत्री, अन्न व औषध प्रशासन विभाग

हॉटेलच्या नावे बोगस लिंकद्वारे पैशांची मागणी

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : एका नामांकित हॉटेलच्या नावाने बनावट पेमेंट लिंक पाठवून पैशांची मागणी केल्याचा प्रकार उघडकीस आला आहे. याप्रकरणी हॉटेलचे मुख्य सुरक्षा अधिकारी अक्षय दैने यांच्या तक्रारीवरून वांद्रे-कुर्ला संकुल (बीकेसी) पोलिसांनी अनोळखी व्यक्तीविरोधात १५ डिसेंबरला गुन्हा नोंदवला आहे.

३० नोव्हेंबरला एका अतिथीने हॉटेल व्यवस्थापनाशी संपर्क साधत कक्ष आरक्षणाबाबतचा संदेश आणि एक लिंक मिळाल्याची माहिती दिली. लिंकवर क्लिक करताच उघडलेल्या बुकिंग पेजमध्ये पेमेंट तपशील भरण्यास सांगितले होते.

त्यामुळे ही लिंक हॉटेलने पाठवली आहे का, अशी विचारणा त्या अतिथीने केली. त्यावर हॉटेलने लिंक पाठवलेली नसल्याचे सांगत वैयक्तिक किंवा आर्थिक माहिती भरू नये, असा सल्ला दिला. हॉटेलने अंतर्गत चौकशी केली असता, एका व्हॉट्सॲप खात्याचा वापर करून अनोळखी व्यक्तीने या लिंक्स पाठवल्याचे आढळून आले असून पोलिसांचा तपास सुरू आहे.

घरात आता गोडधोड पदार्थ; रेशनवर दीड वर्षानंतर पुन्हा साखरेचा पुरवठा

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : अंत्योदय अन्नयोजना कार्डधारकांना दीड वर्षाच्या खंडानंतर पुन्हा एकदा रेशन दुकानातून साखर मिळणार आहे. शासनाने प्रतिमाह प्रतिकार्ड एक किलो साखर देण्याचा निर्णय घेतला असून, ही साखर २० रुपये किलो दराने उपलब्ध करून दिली जाणार आहे. अनेक ठिकाणी पुरवठा विभागाकडे साखरेचा साठा पोहोचला असून, लवकरच वितरणाला सुरुवात होण्याची शक्यता आहे.

सध्या खुल्या बाजारात साखर ४० ते ४५ रुपये किलो दराने उपलब्ध असल्याने अंत्योदय कार्डधारकांना महागड्या दराने साखर खरेदी करावी लागत होती. सरकारच्या या निर्णयामुळे आता पुन्हा साखर रेशनकार्डवर मिळणार असल्याने या नागरिकांना कमी दरात साखर मिळेल. अंत्योदय कार्डधारकांसाठी साखरेचा पुरवठा मागील सुमारे दीड वर्षापासून बंद होता. आता शासनाच्या निर्णयामुळे पुन्हा एकदा रेशन दुकानातून साखर मिळणार असल्याने नागरिकांना दिलासा मिळेल.

अंत्योदय कार्डधारकांसाठी साखरेचा पुरवठा मागील सुमारे दीड वर्षापासून बंद होता. मात्र आता साखर वितरण सुरू होईल.

> सरकारने हा चांगला निर्णय घेतला असून, लवकर त्याचे वितरण करण्याची गरज आहे. त्यामुळे आम्हाला दिलासा मिळू शकेल. रेशन कार्डवर नियमितपणे साखर मिळेल, याची सरकारने काळजी घेण्याची गरज आहे.
>
> **पांडुरंग घाडी,** नागरिक

अंत्योदय रेशन कार्डधारक कुटुंबांनाच लाभ...

सरकारच्या या निर्णयाचा लाभ केवळ अंत्योदय रेशन कार्डधारक कुटुंबांनाच मिळणार आहे. प्राधान्य कुटुंब किंवा इतर कार्डधारकांना याचा लाभ मिळणार नाही.

प्रति अंत्योदय कार्ड प्रतिमाह १ किलो साखर देण्यात येणार असून, दर २० रुपये प्रतिकिलो असा निश्चित करण्यात आला आहे.

केंद्र व राज्य शासनाच्या अनुदान धोरणातील बदल, साखरेचे वाढते बाजारभाव आणि पुरवठा साखळीतील अडचणींमुळे अंत्योदय योजनेतील साखरेचा पुरवठा तात्पुरता थांबविण्यात आला होता.

त्यामुळे साखरेचा पुरवठा पूर्ववत करण्याची मागणी नागरिकांमधून केली जात होती. आता हा निर्णय झाल्याने अंत्योदय लाभार्थ्यांची संक्रांत गोड होण्याची शक्यता आहे. संक्रांत हा सण काही दिवसांवर येऊन ठेपल्याने साखरेचे वितरण लवकर करण्यावर पुरवठा विभागाचे प्रयत्न असणार आहेत.

मस्ट READ

रविकिरण बालनाट्य स्पर्धेत 'अडलंय का' प्रथम

लोकमत न्यूज नेटवर्क

मुंबई : सहा दशकांहून अधिक काळ सामाजिक, शैक्षणिक, कला आणि क्रीडा क्षेत्रात कार्यरत असलेल्या रविकिरण संस्थेची ३९ वी बालनाट्य स्पर्धा नुकतीच पार पडली. या स्पर्धेत कल्याण येथील वरपच्या सेक्रेड हार्ट स्कूलच्या 'अडलंय का' या बालनाट्याने पाच पुरस्कारांवर नाव कोरत प्रथम क्रमांक पटकावला. 'दिव्या खाली दौलत' दुसरे, तर 'रंग जाणिवांचे' हे नाटक तिसरे आले.

माटुंगा येथील यशवंत नाट्यमंदिरमधील दोन दिवसांच्या स्पर्धेत सर्वोत्कृष्ट बालनाट्याच्या प्रथम पारितोषिकासह सर्वोत्कृष्ट दिग्दर्शन, सर्वोत्कृष्ट अभिनेत्री, उत्कृष्ट नेपथ्य, उत्कृष्ट प्रकाश योजना असे पाच पुरस्कार 'अडलंय का'ने पटकावले.

कल्याण तालुक्यातील वरप येथील सेक्रेड हार्ट स्कूलच्या 'अडलंय का' बालनाटकाचा विजेता संघ.

१९ दर्जेदार बालनाट्यांमुळे स्पर्धेत चुरस; विविध पुरस्कारांनी गौरव

१९ दर्जेदार बालनाट्यांनी या स्पर्धेत चुरस निर्माण केली. सर्वोत्कृष्ट बालनाट्य, लेखन व दिग्दर्शनाच्या द्वितीय पुरस्कारासह सर्वोत्कृष्ट अभिनेत्री पुरस्कारावर दिंडी 'झ' प्रतिष्ठान'च्या 'दिव्या खाली दौलत'ने नाव कोरले तर सर्वोत्कृष्ट अभिनय व लेखनाच्या प्रथम पुरस्कारासह सर्वोत्कृष्ट तृतीय बालनाट्य व दिग्दर्शनासह उत्तेजनार्थ अभिनेत्रीचा सन्मान 'मुक्तछंद नाट्य संस्थेच्या 'रंग जाणिवांचे'ला मिळाला. अनुप मोरे स्पोर्ट्स अँड सोशल फाऊंडेशन, पुणे यांच्या 'सर्कस' या बालनाट्यास स्पेशल ज्युरी अवॉर्डने गौरवण्यात आले.

सामाजिक योगदानाबद्दल केला विशेष सत्कार

1. रविकिरण मंडळाची ही स्पर्धा यंदा मंडळाचे ज्येष्ठ सभासद मनोहर नगरकर आणि कोकणातील रंगकर्मी रघुनाथ कदम यांच्या स्मृतीस समर्पित करण्यात आली. मंडळाचे ज्येष्ठ सभासद अशोक परब यांचा कलाक्षेत्रातील कार्याबद्दल आणि हेमंत चव्हाण यांचा सामाजिक कार्यातील योगदानाबद्दल विशेष सत्कार केला.
2. या स्पर्धेच्या निकालासाठी विशेष अतिथी म्हणून दीपक राजाध्यक्ष आणि मुंबईच्या माजी महापौर किशोरी पेडणेकर उपस्थित होत्या. अभिनेते प्रमोद पवार, नारायण जाधव, महेंद्र पवार, विनोद पवार यांसह दिग्गज कलावंतांची उपस्थिती या स्पर्धेला लाभली.